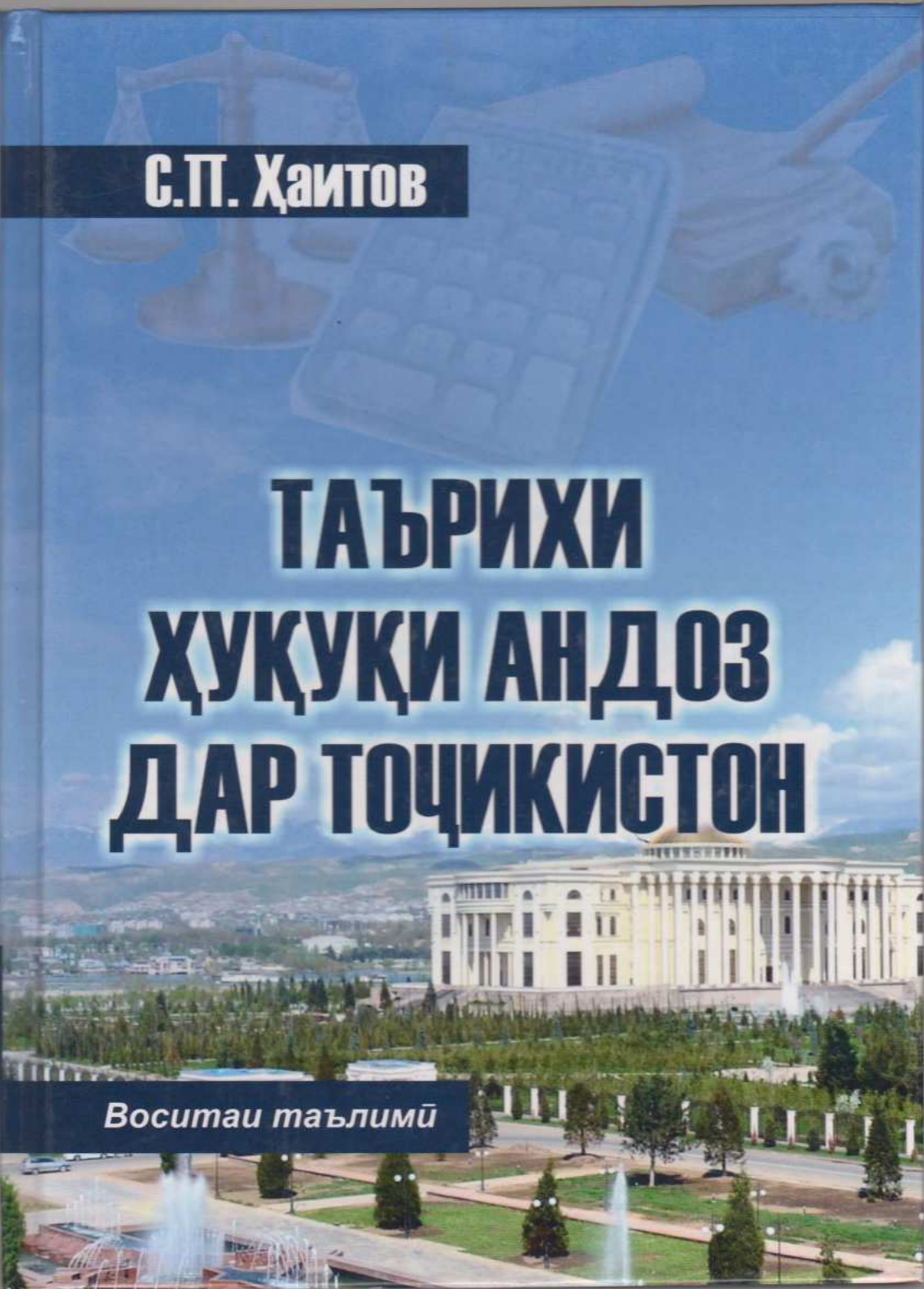

С.Т. Ҳайтов

ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ ДАР ТОҶИКИСТОН

Воситаи таълимӣ

5045 900

ДОНИШКАДАИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

Ба 20-солагии Ваҳдати миллий
ва соли ҷавонон бахшида шудааст

ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ ДАР ТОҶИКИСТОН

(ниман дуҷуми асри XIX – ибтидои асри XXI)

Воситаи таълимӣ

Душанбе
«Ирфон»
2017

УДК 34.038 (091)(575.3)
ББК 67.3 (2 Тоҷик)
Х-21

Мукарири:

Исмоилов Ш.М. - д.и.х., профессор кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва
молиявӣ Донишқадаи молия ва иқтисоди
Тоҷикистон
Буриев И.Б. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ.
Мукарири техникӣ – Давлатов Ф.С.

Таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон (нимаи дуюми асри
XIX - ибтидои асри XXI): Воситаи таълимӣ барои донишҷӯёни соҳаи
ҳуқуқ ва иқтисод. / Зери таҳрири умумии Арбоби хизматнишондодаи
илм ва техникаи ҚТ, Академики АИ ҚТ доктори илмҳои ҳуқуқ, про-
фессор Тоҳиров Ф.Т. – Душанбе.: «Ирфон», 2017. – 160 саҳ

Воситаи таълимии Таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон (ни-
маи дуюми асри XIX – ибтидои асри XXI) дар ҷаласаи Шӯрон илмӣ –
методии Донишқадаи молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон аз 23 декабри
соли 2016 № 5/3 тасдиқ карда шудааст.

Васоити таълимии мазкур нахустин воситаи таърихӣ-ҳуқуқист, ки
масъалаҳои ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон, бахусус (нимаи дуюми асри XIX – ибтидои
асри XXI)-ро дар бар гирифта, барои омӯзиши таърихи ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистон
имконият медиҳад. Мақсади асосии он - ёри расонидан ба хонанда доир ба аҳуди-
ноши ҳуқуқи андоз, мафҳум ва маҳияти он, марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва
қонунгузори андоз, даврбандии қонунгузори андоз, қонунгузори андоzi
Тоҷикистон қабл аз Шӯравӣ, давраи шӯравии рушди Тоҷикистон, масъалаҳои ташиқ-
кули қонунгузори андоз дар давраи баъди Шӯравӣ, истифодабарии самараноки
қонунгузори давлати пешин, Таърихи таҳия ва қабули қонунгузори кодификатсияи-
даи андоз ва мукариратоти асосии Қумхурии Тоҷикистонро метавонанд аз худ намо-
нд. Васоити таълимӣ барои ўстодон, аспирантон, магистрон ва донишҷӯёни
иқтисосҳои ҳуқуқшиносӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳамчунин барои кормандони соҳаи
андоз, ки дар масъалаҳои ҳуқуқи андоzi ишроаи мушқӣ мекананд, таҳия шудааст.

X 1201000000 – 274
M501(12) – 2017

ISBN: 978-99975-0-742-6

© Ҳайтов С.П., 2017

Мундариҷа:

Сарсухан.....	5
Боби 1. Марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва қонунгузори андоз дар Тоҷикистон.....	10
1.1. Даврбандии қонунгузори андоз	10
1.2. Қонунгузори андоzi Тоҷикистони тошӯравӣ.....	27
1.3. Қонунгузори андоз дар давраи шӯравии рушди Тоҷикистон.....	43
Боби 2. Масъалаҳои ташаққули қонунгузори андоз дар давраи баъдишӯравӣ.....	69
2.1. Истифодабарии муваққатии қонунгузори андоzi давраи пешин.....	69
2.2. Таърихи таҳия ва қабулкардани қонунгузори кодификатсияишудаи андоз ва мукариратоти Кодекси андоzi Қумхурии Тоҷикистон	89
Боби 3. Масъалаҳои ташиқули қонунгузори андоzi Қумхурии Тоҷикистон	116
3.1. Истифодабарии таҷрибаи хориҷӣ дар қонунгузори андоzi Қумхурии Тоҷикистон	116
3.2. Самтҳои дурнамоии тақмили Кодекси андоzi Қумхурии Тоҷикистон	132
Хулоса.....	147
Намудҳои андоzu уҳдадорихое, ки дар Аморати Бухоро дар давраи асри XIX то соли 1920 месупориданд	153

Дар воситаи таълими ихтисороти зерин истифода шудааст:

ААИ – Андоз аз арзиши иловашуда
ВДПД ҚТ – Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ВМБК – Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ
ИЧШС – Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
КМ РКП (б) Бюрои ташкили **ШК (б)** Ўзбекистон дар **ҶМШС Тоҷикистон** - Ҷумҳурии Марказии Инкилобии Ҳизби Коммунистии (болшевикони) Ўзбекистон дар Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон
КХМ ҚТ – Кодекси Хукуквайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҚЧ ҚШФСР – Кодекси Қиноятҳои Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Руссия
КИМ ШН - Ҷумҳурии Иброҳим Марказӣ ва Шӯрои Назирони Халқӣ
КИМ - и Бухоро – Ҷумҳурии Иброҳим Марказии Бухоро
КМ ХҚБ – Ҷумҳурии Марказии Ҳизби Коммунистии Бухоро
ҚФД (ЧДК) - Комиссияи фавқуллодаи диктатории Ҷумҳурии Иброҳим Маркази оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ
КИМ ҶМШСТ – Ҷумҳурии Иброҳим Марказии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон
НБО – Неругоҳи Барқии Обӣ
ҚХШБ – Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро
ҚШФСР – Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Руссия
ҶМШС Туркистон – Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон
ҶШС Ўзбекистон ва ИЧШС – Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон ва Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИЧШС - Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ
ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон
 м. – моддаи
 ниг. – нигар

Сарсухан

Сиёсати андоз ва ҳукуки андоз дар ҷаҳолияти ҳар давлат нақши муҳим бозида, заминаи шаклу усулҳои танзими ҳукукии андозбандӣ бо сатҳи рушди иқтисодии ҷомеа робитаи зич доранд.

Дар Тоҷикистон то ҳанӯз таҳқиқоти комплексии марбут ба таҳлили рушди таърихӣ қонунгузории андоз ва хусусиятҳои асосии он дар давраи то шӯравӣ, шӯравӣ ва пасо шӯравии рушди ҷумҳурии гузарида наҷудаст. Барои баҳо додан ба вазъияте, ки дар соҳаи қонунгузории андоз ба амал омадааст, таҷрибаи таърихӣ рушди муносибатҳои ҳукукии андозии давлати миллии тоҷиконро таҳқиқу ҷамъбасти кардан лозим аст.

Зимнан қайд бояд намуд, ки аҳамияти илми ва амалии тадқиқоти таърихӣ ҳукукии андоз ба рушди ҷомеа ва давлат дар давраи гузариш ва хусусан ҷомеа ва давлат дар ҳамин раванд ба хусус муносибатҳои андоз ва қонунгузории андоз бузург ва ба назар мерасад, зеро онҳо имкон медиҳанд, ки на танҳо аз гузашта сабақ гирифта шавад, балки таҷрибаи давраи гузашта ба манфиати имрӯзу фардо мавриди муҳолисаи истифода қарор гирад.

Эълонияи Истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ боиси боло рафтани нақшу аҳамияти қонунгузории андоз дар танзими давлатӣ ва сиёсати давлатӣ гардида бо мурури ташкили муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон андозҳо аз василаи ночизи ҷамъоварии даромади давлат ба фишанги ҷиддии танзими давлатӣ мубаддал гаштаанд. Имрӯз андозҳо на танҳо яке аз манбаъҳои асосии даромади давлат ҳастанд, балки боз бахри танзими ҳукукии ҷараёнҳои иқтисодӣ ва таъмини кафолатҳои Конститутсионии давлат истифода бурда мешаванд. Ҳамин далел муайянкунандаи таъинот ва масъалаҳои тақмили қонунгузории андозии Тоҷикистон ва ҳам аҳмияти воситаи таълимии мазкур мебошад.

Ҳамамон қонунгузории андозии кишвар то ҳол номукаммал боқӣ монда тақмили ҷиддиро талаб дорад. Ҳанӯз масъалаҳои ташаккул ва ҷаҳолияти қонунгузории андозии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба қадри кофӣ омӯхта ва таҳия наҷудаст, принсипҳои ҳукукии рушди иқтисоди низомии андоз амалан қариб таҳия наҷудаст.

Агар дар мавриди танзими андоз дар муносибатҳои ҳукукии иқтисодӣ дар ҷамъият ҳарф занем, чунин таҷриба ҳам дар иқтисоди исломӣ ва ҳам дар кишварҳои мутараққии Ғарб, ки собиқаи бисёрас-

Пахлуҳои таърихию ҳукукии андозбандӣ дар Иттиҳоди ҚШС, кишварҳои ИДМ, аз ҷумла дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза дар асари олимони рус ва тоҷик Азизкулова Г.С., Архипкин И.В., Буриев И.Б., Исломов С., Кукин И.Н., Маряхин Г.Л., Могилевский С.А., Молчанов А.Г., Покровский С.А., Попов В.Г., Сотиров Р.Ш., Тоҳиров Ф.Т., Улужоҷаева Х.Р., Чистяков О.И., Черник Д.Г. ва дигарон баррасӣ шудаанд.² Принсипҳои ва хусусиятҳои андозбандии исломӣ дар

экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. - / Дар кит.: Очерки истории Советского Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 1981; Исломов С. Очерки истории экономической мысли таджикского народа эпохи феодализма. - Душанбе: Издательство "Нодир", 2002; Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикистан, 1954; Негматов Н. Таджикиский феномен: история и теория. - Душанбе: Издательство "Оли Сомон", 1997; Малжисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX-начале XX века. Душанбе-Алма-Ата-1967г.; Пирумшоев Х. История изучения восстания Во-се. Социально-экономические предпосылки восстания. Душанбе, 1992; Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. Душанбе: Изд. ТГНУ, 1998; Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Том 2. часть 1. 1917-1929гг. - Душанбе: Изд-во «Амри илм», 2001; Налоги: Учебн. пособие. - Под ред. Д.Г. Черника. - М.: Финансы и статистика, 1997; Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древнейших времен до начала 20 в.). - Душанбе: Изд-во «Деваштич», 2007.

² Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. - Автореф. дисс... канд. экон. наук. - М., 2001; Буриев И.Б. Государство и право таджиков в составе монгольской империи (XIII-XIV вв.). // Актуальные проблемы развития законодательства РТ: История и современность, отв. ред. д.ю.н. Ш.М. Менглиев и к.ю.н. И.Б. Буриев. - Вып. 2. - Душанбе, 2002; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 2007; Гайдар Е.Т. Власть и собственность: Смуты и институты. Государство и эволюция. - СПб.: Норма, 2009; Годме П.М. Финансовое право. - М., 1978; Джабаров Р.Т. Направления налогового регулирования в Таджикистане. Душанбе, 2001; Кукин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юр. наук, 2003; Моряхин Г.Л. Налоговая система СССР М., 1952; Могилевский С.А. Налоги СССР за 10 лет. Казань, 1927; Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Питиргорск, 2000; История государства и права СССР. / под ред. С.А. Покровского. Часть 1. - М.: Госиздат, 1959; Попов В.Г. Крестьянские налоги в 40-е годы. / Социологические исследования, 1997, №2; Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиясет-намэ». - Душанбе, 1999; История отечественного государства и права. Ч.1. / Под ред. О.И. Чистякова. - М.: Юрист, 2003; Улужоҷаева Х.Р. Налоги и налогообложение: Учебник-Душанбе: Ирфон, 2003; Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (до-советский период). Составитель - Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998.

раи ислоҳоту тақмилу низомҳои андоз, талбики принципи худандозбандӣ, таҷрибаи истифодаи андозҳо ба сифати танзимгари рафтори субъектҳои соҳибкорӣ доранд, вучуд доранд.

Илми ҷаҳонии ҳукукӣ ва иқтисодӣ аллакай консепсияву василаҳои озмудаи умумии андозро таҳия намудааст, ки барои муайян намудани оқибатҳои мусбиро манфии онҳо бо таваҷҷуҳ ба вазъи фароҳамомадаи иқтисодӣ, мувофиқат бо соҳаҳои дигари қонуногузорӣ, худшиносии аҳоли ва рафтори субъектҳои хоҷагидор кумак мекунад.

Ин таҷрибаи андозбандӣ ва дониши омӯхтаи назариявӣ бо муваффақият дар кишварҳои муттараққии бозорӣ истифода шуда истодаанд. Ба назари мо, истифодаи таҷрибаи (собиқаи) мавҷудаи таърихи қонунгузории андоз ва дониши назариявӣ амалии ҳукукӣ кишварҳои хориҷ дар соҳаи танзими ҳукукии андозбандӣ ва дар ҷараёни ислоҳоти иқтисодии ҳукукии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ хоҳад буд. Дар навбати худ истифодаи онҳо барои сарфа кардани вақт баҳри ҳустуҷӯи низомии самаранокии андозбандӣ имкон медиҳад, ки чунин низоми фаъолияти соҳибкоронро ҳавасманд намуда, барои рушди бо суръату азнавсозии низомии иқтисодии кишвар шароит фароҳам оварад.

Бо таваҷҷуҳ ба андешаҳои боло зикргардида омӯзиши эҷодкоронаи таҷрибаи хориҷӣ дар соҳаи назарияи танзими ҳукукии андозбандӣ ва дурнамои тақмили он ҳамчун яке аз аломатҳои қадимтарину ҷудонапазирӣ давлатдорӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳамияти хос дорад.

Осори илмӣ ва манобеи таърихӣ зиёди мансуб ба давраи тошӯравӣ, ки баъзе аз онҳо дар шакли дастанвис то ба мо расидаанд, ба ҷиҳатҳои алоҳидаи таърихи танзими ҳукукии андозбандӣ бахшида шудаанд. Масъалаҳои андозбандӣ дар васоити таълими оид ба хусусиятҳои таърихию иқтисодии рушди Тоҷикистон, ки ба қалами олимони барҷаста - Бартольд В.В., Бойматов П., Гафуров Б.Г., Искандаров Б.И., Кисляков Н.А., Маҷлисов О., Негматов Н., Пирумшоев К., Эшонкулов У. ва дигарон тааллуқ доранд, инъикос ёфтаанд.

¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963; Бойматов П. Шрипи Махмуди Тороби. Душанбе, 1992; Гафуров Б.Г. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Кит. 1, наشري 2 - Душанбе: Ирфон, 1989; Гафуров Б.Г. Тоҷикон. Кит. 2. - Душанбе: Ирфон, 1989; Дониш, 2008 (тадж.); Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960; Искандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-

асарҳои Беккин Р.Н., Садрулдини Ислоҳӣ, Сиддиқӣ М.М., Сюкяй-нен Л.Р., Мавлоно Муфти Мухаммад Шафӣ, Холиқов А.Ғ., Шаҳобӣ М. ва дигарон таҳқиқ қарда шудаанд. Ҷиҳатҳои муосири андозбандӣ ва ҳукуки андоз то андозае дар осори Асроров И.А., Бризгалин А.В., Исмаилов Ш.М., Пансков В.Г., Петров Г.В., Пепеляев С.Г., Поляк Г.Б., Порохов Е., Раҳимов Р.Х., Русянцев А.В., Синелников С., Султонов Б.С., Танҷӣ В., Юткина Т.Ф. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд³.

Аммо то ҳол дар хусуси таҳқиқи маҷмӯӣ ба масъалаҳои ҳукуки андоз, хусусан дар давраҳои тошӯравии шӯравии рушди ҷумҳурии таҳқиқоти маҷмӯӣ таърихиро ҳукуқӣ гузаронида нашоудааст, ва ин сабаби таълифи васоити таълимии мазкур мебошад, ки то андозаи муайяне ин ҳолатҳоро барои ошно гардидан ба донишҷӯён, магистрҳо ва муҳаққиқони соҳаи муҳталиф бояд равшан созад.

Мақсад аз таҳияи воситаи таълимии мазкур ин таҳлили раванди ташаққули низомии миллии андоз, ошкор намудани хусусиятҳои ташаққули қонунгузории андоз ва марҳалаҳои муҳталифи рушди таърихӣ давлати тоҷикон, пеш аз ҳама – дар давраи шӯравӣ ва баъди шӯравӣ, инчунин таҳияи тавсияву пешниҳодҳо оид ба тақмили заминаи қонунгузории амалкунандаи низомии андозии кишварамон бо назардошти суннатҳои миллию таърихӣи Тоҷикистон ва менталитети (хувияти) аҳолии он мебошад.

Мувофиқи мақсади зикргардида мо барои таҳияи воситаи таълимии мазкур вазифаҳои зеринро гузоштем:

³ Налоги и налоговое право: Учебное пособие /Под ред. А.В. Брызгалова. М., 1998; Исмаилов Ш.М., Джабборов Р.Т. Курс налогового права. -Душанбе: изд. «Конуният», 2002; Налоговое право: Учебник. -Под общ.ред.д-ра юрид.наук, проф. Исмаилова Ш.М. -Душанбе: Издательство «Конуният», 2003; Основы налогового права. -Под ред.С.Г.Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995; Проблемы налоговой системы России: теория, опыт, реформа. М.:ИЭПП, 2000; Рахимов Р.К. К вопросу о финансово - кредитных рычагах развития экономики Таджикистана. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2005.-№ 2; Рахимов Р.К., Асроров И.А. Перспективные формы интеграции экономики Республики Таджикистан в рамках единого экономического пространства Центральной Азии. -Известия Академии наук Республики Таджикистан. - Серия: Экономика и политология, №4, 2001; Синелников С. и др. Проблемы налоговой реформы в России: анализ ситуации и перспективы развития. М., 1998; Танзи В. Налогово-бюджетная политика в странах с экономической переходного периода. Вашингтон: МВФ, 1993 (б); Ябуганов А.А. Правовое регулирование природоресурсных платежей. -Москва-Курск: Курск.гос.ун-т, 2009.

- асоснок намудани марҳалаҳои асосии рушди қонунгузории андоз дар Тоҷикистон;

- аз ҷиҳати таърихӣ омӯхтани нақшу мақоми андозҳо дар идораи давлатӣ, инчунин хусусиятҳои танзими ҳукукии андозбандӣ, ки дар мавзёоти аз ҳам ҷудои Тоҷикистони имрӯза дар давраи то шӯравии рушди кишвар дар ҳайати аморати Бухоро ва империяи Руссия вучуд доштанд;

- муайян намудани хусусиятҳои танзими ҳукукии андозбандӣ дар давраи шӯравии таърихи Тоҷикистон дар ҳайати ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро, инчунин мақому нақши қонунгузории андоз дар танзими давлатии муносибатҳои иқтисодӣ;

- ошкор сохтани хусусиятҳои истиқрори қонунгузории андоз дар доираи давлатдорӣ миллий яъне Тоҷикистони мухтор (дар ҳайати собиқ ҶШС Ўзбекистон ва ИҶШС), сипас ҶШС Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС;

- ошкор намудани принципу усулҳои асосии танзими ҳукукии андозбандӣ, ки дар кишварҳои муттараққии Ғарб ташаққул ёфтаанд, ҳамчун заминаи эҳтимоли баҳри тақмили қонунгузории миллий дар соҳаи андозбандӣ;

- асоснок намудани марҳалаҳои замонӣ, хусусиятҳои истиқрори рушди қонунгузории муосири андоз дар Тоҷикистон дар шароити истиқлоли давлатӣ;

- таҳия намудани пешниҳодҳо оид ба таққиму тақмили минбаъдаи қонунгузории андоз дар Тоҷикистон.

БОБИ 1. Марҳалаҳои асосии рушди андозбандӣ ва қонунгузории андоз дар Тоҷикистон

1.1. Даврабандии қонунгузории андоз

Давраҳои таҳқиқшавандаи таърихи қонунгузории андоз ба усули комплекси таърихӣ – назариявие асос ёфтааст, ки умдаи онро омилҳои дараҷаи рушди давлатдорӣ миллий ва суботи нисбии муносибатҳои давлатӣ, аз ҷумла муносибатҳои андоз ташкил медиҳанд.

Дар ин замина мо давраи зерини қонунгузории андоз ва муносибатҳои андозро дар Тоҷикистони таърихи мавриди омӯзиш қарор додаем то ин ки ба мо имкон диҳад, ки дар ин давра тағйироти ҷиддии низоми сиёсӣ иқтисодии давлат, аз ҷумла низоми муносибатҳои ҳуқуқӣ андоз ва тағйироти қонунгузории соҳаро, ки ҷиғуна ба амал омадааст дар алоҳидагӣ аз ҳам ҷудо кардани онро осон намояд. Ҳамзамон мавриди омӯзиш ва тадқиқот қарор додани давраҳои таҳқиқшаванда барои бехтар фаҳмидани арзёбӣ кардани ҳуқуқӣ андоз, низоми ва муносибатҳои он мебошад.

Масъалаи муҳими таҳқиқи таърихию ҳуқуқии андозбандӣ ва қонунгузории андоз дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза вучуддошта даврабандӣ тағйиротхое мебошанд, ки дар он рӯй додаанд. Дар адабиётӣ илмӣ, аз ҷумла аз ҷониби муаллифони тоҷик усулҳои гуногуни даврабандӣ пешниҳод гардидаанд: усули иқтисодӣ, таърихӣ ва мантиқӣ⁴. Усули иқтисодӣ бо даврабандии таърихи андозбандии во-баста ба объекти андозбандӣ (қаламрав, даромад, ҳавлӣ ва ғ.) алоқаманд аст. Усули таърихӣ ба давлатхое, ки қаламрави Тоҷикистони муосир ба ҳайати онҳо шомил буд, ё дараҷаи рушди механизмҳои ҷамъоварии андоз иртибот дорад. Усули мантиқии даврабандӣ бо тағйирёбии таърихии хусусиятҳои андозбандӣ ва нишондиҳандаҳои он алоқаманд аст.

4 Азизкулова Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан. - Душанбе, 1995. -С.11-12; Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). - Душанбе: Ирфон, 2008. -С.66; Негматов Н.Н. Таджикиский феномен: теория и практика. -Душанбе, 1997. -С.40-43; Рязанцев Д.Б. Налоговая система России во второй половине XIX – начале XX веков. -Дис... канд.юр.наук. - М., РГБ, 2003. -С.14; Халиков А.Г. История государства и права Таджикистана. - Душанбе. -2002. Ч.1.-С.8.

Даврабандии (пешниҳодшавандаи) таърихи қонунгузории андоз ба усули комплекси таърихӣ – назариявие асос ёфтааст, ки асоси онро омилҳои дараҷаи рушди давлатдорӣ миллий ва суботи нисбии муносибатҳои давлатӣ, аз ҷумла муносибатҳои андоз ташкил медиҳанд.

Дар ин замина мо даврабандии зерини қонунгузории андоз ва муносибатҳои андозро дар Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

1. Пайдоиш ва рушди муносибатҳои андоз дар давраи қабл аз ташкили давлатдории тоҷик – давлати Сомониён (то а. IX);
2. Низоми андози нахустин давлати асримиёнагии тоҷик – давлати Сомониён (а. IX – X);
3. Хусусиятҳои танзими ҳуқуқии андозбандӣ дар давраи давлатдорӣ бесубот (асри XI – нимаи дуюми асри XIX);
4. Низоми андоз дар қаламрави Тоҷикистони имрӯза дар давраҳои гасби Осиёи Миёна аз тарафи империяи Россия (нимаи дуюми асри XIX – то ибтидои асри XX);
5. Марҳалаи шӯравии рушди андозбандӣ ва ҳуқуқӣ андоз дар Тоҷикистон (ибтидои асри XX – то соли 1991);
6. Марҳалаи пасошӯравии таърихи андозбандӣ ва қонунгузории андоз, ки давраи аз санаи бо эъломияи Истиклолияти давлатии Тоҷикистон оғоз гардида то ба имрӯз давом дорад.

Се марҳилаи охири таърихи қонунгузории андоз фарогири мавзӯи тадқиқоти мазкур мебошанд, аз ин рӯ мавриди таҳлили ва-сеътар қарор дода шудаанд.

Албатта, даврабандии пешниҳодшудаи рушди андозбандӣ ва қонунгузории андози Тоҷикистон бенуқсон нест. Вале он имкон медиҳад то давраҳои таърихӣ, ки дар давоми онҳо тағйироти ҷиддии низоми сиёсӣ иқтисодии давлат, аз ҷумла низоми муносибатҳои андоз ва тағйироти қонунгузории андоз ба амал омадааст, аз ҳам ҷудо карда шаванд. Ин даврабандӣ барои бехтар дарк намудани арзёбӣ кардани ҳуқуқӣ андоз дар давраи, ки барои тадқиқот дар доираи воситаи таълимии мавриди истифода қарордошта интихоб гардидааст, му-соидат менамояд.

Пайдоиш ва рушди муносибатҳои андоз дар давраи пеш аз ташкили давлатдории тоҷикон – давлати Сомониён (то асри XIX). Андозбандӣ ҳамчун ҷамъоварии даромадҳо ба манфиати давлат дар қаламрави Тоҷикистони муосир ва давлатҳои бостони Осиёи Миёна, мисли дигар мамлики ҷаҳон, ҳамзамон бо истиқрору рушди давлат

ва муносибатҳои давлатӣ, гузариш ба тарзи ҳаёти муқимӣ ва рушди зироаткорӣ пайдо шуда ва инкишоф ёфтааст. Дар марҳалаҳои қадимтарини истиқрори давлатдорӣ даромадҳои давлат асосан аз ҳисоби амволи давлатӣ, ғанимати ҷанг ва дигар даромадҳо ташаққул меёфтанд.

Китоби муқаддаси дини зардуштӣ «Авесто», ки то ба замони мо пурра нарасидааст, ёдгории муҳими хаттӣ таърихи қадимтарини Осиёи Миёна дар ҳазорсолаи I пеш аз мелод мебошад⁵. Дар он таркиби сохти давлатӣ - иҷтимоии ҷамъият дар давлати Мод, муносибатҳои қавмӣ ва тақсимоии ҷамъият ба синфҳо, муносибатҳои асосии молумулқӣ инъикос ёфтаанд.

Аввалин муносибатҳои ҳуқуқӣ барои онвақт инкишофифта дар соҳаи андозбандӣ дар қаламрави Осиёи Миёна дар асрҳои IX-VII пеш аз мелод бо пайдоиши давлати Ҳахоманишиён ба миён омадаанд. Бино ба маълумоти маъхазҳои хаттӣ дар ҳамин давра ҷамъовариҳои андозҳо ба ғайри давлат оғоз ёфт. Тамоми раият, ба истиснои харбиён, андоз месупориданд. Рӯхониён ҳам баробари дигарон андоз меоданд⁶.

Ҷамъовариҳои андозҳо ғайридавлатӣ муҳимтарини мақомоти давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Мувофиқи ислоҳоти андозии Дорой I ҳар сатрапия ухладор буд, ки андозии солоноро пулакӣ ба андозаи муқараршуда пардохт намояд. Ба ғайр аз ин, андозҳо ба шакли хироҷи натуралӣ (табиӣ), яъне бо ғалла ё маҳсулоти қосибӣ пардохта мешуданд. Илова бар ин, бочҳои дохилӣ ва андозии роҳ вучуд дошт. Бори вазнингарин барои аҳолии сафарбар намулдани сарбозон ба лашкари Ҳахоманишиён буд⁷.

Ҷамъовариҳои андоз ба таври зайл роҳандозӣ шуда буд: «Осиёи Миёна ҳамчун қисми давлати Ҳахоманишиён, ки ба чор сатрапия тақсим шуда буд. Ба қавли Херодот, қабилҳои кӯҷии сокини соҳилҳои баҳри Каспӣ, ба ҳайати сатрапияи XI дохил буданд ва ҳар сол ба маблағи 200 таланти нуқрагии бобулӣ (1 талант баробари 30 килограмм нуқра буд) хироҷ месупурданд. Хоразм, Сугд ва Порт сатрапияи

⁵ Авеста: Избранные гимны. - Душанбе: Адиб, 1990. - С.175.

⁶ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.23.

⁷ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93. Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93.

XVI - ро ташкил медод ва 360 - талант мебардохтанд. Бохтар сатрапияи XII - ро ташкил медоданд ва 360 талант месупорид. Ниҳоят, сакоихо ба сатрапияи XV шомил буданд, ки он 250 талант андоз медод⁸.

Аз дидгоҳи ҳуқуқӣ андозии муосир, ин аз як сӯ дараҷаи баланди рушди сохтори давлатии идора, муайянии микдори ухладорихонӣ андоз, мавҷудияти низоми муташаққили ҷамъовариҳои андозҳо дар давлат, мушаххасияти ухладорихонӣ андоз, намунаҳои андозу андозсупорандагон, аз сӯйи дигар аз ҷониби давлат истифода гардидаи тартиби танҳоии андозбандӣ, имконияти вайронкунии ҳуқуқи андозсупорандагон, имконоти васеъи сатрапияҳои вилоятҳо барои ҷамъовариҳои андозҳои иловагӣ ба ғайри худ ва хароҷоти зиёд оид ба ташкили андозбандиро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, мансубияти беш аз 200 - солаи Тоҷикистони таърихӣ ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён барои рушди ин минтақа аҳмияти бузург дошт, зеро ин ба ташаққулу таҳкими сохти давлатӣ ва идора, аз ҷумла андозбандӣ, рушди иқтисоди маданият, тавсеъи равишҳои тичоратию фарҳангӣ бо халқҳои дигар мусоидат кардааст.

Низоми фароҳамшудаи андозбандӣ, аз афти қор, ки дар доираи порча давлатҳои Ҳахоманишиён ташкил ёфта ва баъдан давлатҳои юнонию мақдунӣ, ба вучуд омада, ҳамчунин тохтутози ғунҳо ва пас аз ғасби Осиёи Миёна аз тарафи арабҳо истифода бурда шудааст.

Дар охири асри VI - аввали асри VII дар натиҷаи истилои араб ва паҳншавии дини ягона - ислом, давлатҳои Осиёи Миёна ғасб ва ба ҳайати Хилофати Араб дохил карда шуданд.

Ҳамзамон бо дини ислом низоми ҳуқуқи феодалии динии маъруф ба ҳуқуқи мусулмонӣ қорӣ карда мешуд⁹, ки ҳамчунин мақоми андозбандиро, ки дар қаламрави Тоҷикистони қунуӣ мударри қарнҳои зиёд, то истиқрори ҳокимияти шуравӣ амал кардааст, танзим менамуд.

Сабаби ин динӣ будани ин ҳуқуқ, робитаи ҷудопозири он бо идеологияи ислом мебошад, ки мударри беш аз XIII аср дар Осиёи Миёна хусусан дар ҳудуди Тоҷикистони муосир на танҳо ба сифати низоми динӣ баромад кардааст, балки маҷмӯи ниҳодҳои буд, ки ҳаёти иҷтимоии маънавии ҷамъиятро фаро гирифта, ба сунатҳои

⁸ Гафуров Б.Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Кн.1, изд.2. - Душанбе: Ирфон, 1989. - С.93-94.

⁹ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. - Душанбе: Изд. ТТНУ, 1998. - С.32-33.

таърихӣ тасавуроти ахлокии одамон ва маишати онҳо таъсири амиқ расониданд.

Хукуки исломӣ (мусулмонӣ) ба таърихи рушди давлат ва хукуки як қатор кишварҳои Шарқ таъсири бузург расонидааст. Соҳаи амали он ҳамчун омил хукукӣ ва идеологӣ дар замони мо ҳам хеле васеъ боқӣ мемонад, сабабаш робитаи зичи хукуки исломӣ бо ислом ҳамчун низоми динӣ мебошад, ки то ҳоли ҳозир дар ҷаҳонбинии табақаҳои зиёдтари аҳолии ин кишварҳо аҳамияти ҳалқунанда дорад. Илова ба ин, аз тамоми динҳои ҷаҳонӣ дида, ислом ба давлату хукук қарибтар аст. Ҷузъи пайвасткунанда дар инҷо хукуки мусулмонӣ ва идеологияи хукукии исломӣ мебошанд.¹⁰

Дар мавриди андозбандии исломии давлатҳои ғасбардида шогирди наздиктарини илоҳиётшиносу фақеҳи барҷаста, асосгузори нахустин мазҳаби умдаи исломи суннӣ Абуҳанифа Нуъмон, ибни Собит аввалин Қозилоқузоти аҳли халифаи аббосӣ Ҳорунарашид – Абу Юсуф Яъқуб (асрҳои VIII – IX) гуфтаи халифари меорад: «Аллоҳ ба мо амвол, замин ва заминдорони онҳоро ғанимат додааст. Ман дар байни одамон амволи ба ғанимат гирифташонро тақсим намудам, панҷак, яъне ҳумси онро ба ҷои даркорӣ ирсол кардам, ман масъули ин ирсол мебошам. Ман тасмим гирифтам, ки замин ва зироаткоронро тақсим накарда, ба онҳо барои заминҳояшон хироч, барои ҳаёташон ҷизя меандозам, ки онҳоро бояд бипардозанд. Ин файъи (манбаъи кумаки давлатӣ) мутааллиқ ба тамоми мусулмонон – ҳам ҷанговарон, ҳам кудакон ва ҳам баъдиён хоҳад буд». ¹¹ Бояд таваҷҷӯҳ ба он кард, ки аллакай дар он марҳалаи таърих ташаққули бии мафҳуми бучети давлат оғоз ёфт, ки дар давлатҳои муосир минҷумла барои маблағгузори халлу фасли масоили иҷтимоӣ истифода бурда мешавад.

Дар солҳои аввал истилогарони араб уҳдадории андозии заминҳои ғасбардашонро тибқи мушоҳидаҳо бо ҳокимони маҳаллӣ, ки ҳокимияти арабҳоро пазируфта, вазифаҳои фискалро иҷро мекарданд, муқаррар менамуданд. Нуктаи асосии ҳар як чунин муоҳида ин буд, ки аҳолии мутеъшуда хирочсупории пулакӣ ва натуралиро ба уҳда мегирит. Дар сурати риояи шарт арабҳо уҳдадор мешуданд, ки

ҳаёту озодии сокинони маҳаллиро нигоҳ доранд (яъне онҳоро ғулом намекунанд), амволи онҳоро ба ғанимати сарбозони худ тақдир намедиханд, маъбадҳои онҳоро вайрон намекунанд ва ба масҷид мубаддал намесозанд, ба ибодату анҷомдиҳии маросими динӣ монеъ намешаванд. Аҳолии хирочдиҳандаи кишварҳои аз ҷониби арабҳо истилошуда ҳамчун аҳолии тахти пуштибонии онҳо қарор гирифта маҳсуб мешуд.

Табарӣ мурочиати ҳокими Марв ба истилогаронро иқтибос меорад: «Маро ба сулҳу созиш бо ту қабули ислом аз тарафи бобоям ва он некуио эҳтироме водор мекунад, ки ӯ аз подшоҳи шумо дидааст. Хуш омадед ва хуш бошед! Ман аз шумо даъват мекунам, то байни мо бо шарт ин ки ман ба шумо 60 ҳазор дирҳам хироч ҳоҳам доду шумо ҳокимияти маро бар он чи ки шоханшоҳ Хусрав ба бобои падарам додааст, мепазиред; аз ягон нафари хонаводаи ман хироч намеситонед ва хукумати марзбониро барои ба дигаре додан аз хонадони ман наметиред, сулҳ барқарор карда шавад. Агар ту инро ба ман ваъда диҳӣ, ман бо ту сулҳ мебандам».¹²

Ҳамин тавр, дар он замонҳо истилогарон андозхоро ҳамчун музд ба давлат бар ивази амалҳои хифозатии он, ҳамчун шарт ба тани сулҳ арзёбӣ мекарданд. Бинобар ин, тавре нақл мекунанд арабҳое, ки зимни наздикшавии лашкари шох Ирақлий маҷбур шуданд аз Димишқу Хумс фирор кунанд, ба сокинони маҳаллӣ хирочҳои ахиран аз онҳо гирифташонро баргардониданд. Чунин кирдори бесобиқаву софдилона (аз нигоҳи суриягӣҳо) – и худро арабҳо чунин тавзеҳ медоданд, ки имкони хифзи одамони андозсупурдаро надоранд. Чунин фаҳмиши нақши андозҳо дар хукуки андозии муосир ташаққул ёфтааст.

Табарӣ матни чунин аҳдномаи хирочро меорад: «Ба номи Худои бахшояндаи муҳрубон! Ин номест, ки Сувайд Б. Муқаррон Рӯзбон Сул писари Рӯзбон ва сокинони Дехистон ва дигар сокинони Ҷурҷон медиҳад. Ба шумо пуштибонӣ дода мешавад, ки мо хифзи шуморо бар дӯш мегирем, ба шарт, ки шумо пардохти хирочи харсола (ҷизя) – ро ба андозаи имкони ҳеш, аз ҳар шахси болиғ ба зимма мегиред. Агар мо касе аз шуморо ба ёрии ҳарбӣ даъват кунем, ҷизияи ӯ ҳамин ёрии ӯст. Ба онҳо дахлнопазирии амвол, дин ва қонунҳояшон аҳо мегардад. Ҳеҷ кадоме аз инҳо тағйир дода нахоҳад шуд. Ин ба онҳо

¹² Беляев В.И., Большаков О.Г., Халидов А.Б. История аг-Табари. -Ташкент. Фан. 1987. -С.17.

¹⁰ Сюкияйнен Л.Р.. Мусульманское право. Вопросы теории и практики. -Москва: Изд. «Наука», 1986. -С.3.

¹¹ Абу Йусуф Йаъқуб б.Ибрахим ал-Харадж (Мусульманское налогообложение). -СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. -С.44-45.

дода мешавад то ҳамон гоҳе, ки онҳо хироч медиханд, мусофиронро роҳ менамоянд ва ба мусулмонон сарпаноҳ медиханд. Ва бигзор аз ҷониби онҳо бадбинӣ ва хиёнат наштад. Ба касоне, ки дар байни онҳо муваққатан зиндагӣ мекунад, ҳаминҳо аҳо мешавад ва касе, ки аз байнашон берун шуд, зери муҳофизат қарор дорад то он даме, ки ба ҷои амн бирасад. Ва шартӣ дигар ин ки агар мусулмонро таҳқир кунад, шахт мучозот мешавад, ва агар касе мусулмонро занад, рехтани хунаш равост. Гувоҳӣ доданд Савод ибни Қутба, Ҳинд ибни Амр, Симан ибни Махрама ва Утайба ибн ан — Наҳос. Навишта шуда дар соли 18».¹³

Ин ҳуҷҷатро чун санади меъёрии ҳукукие метавон шинохт, ки уҳдадорихон андозии аҳолии маҳаллиро муайян мекунад. Дар он равиш муайян шудааст, ки пардохткунандаи хироч шахсони ба балоғат расида мебошанд. Зимнан дар мавзёи (ноҳия) мазкур қонунҳо, дин ва моликияти пешин нигоҳ дошта мешаванд. Ҳамин тавр, пардохти хироч ба сифати пардохт барои дифоъи харбии ин маҳал аз душманони берунӣ баррасӣ мешавад. Зимнан қонунгузории мавриди истифода, аз ҷумла қонунгузории андоз, ҳамон қонуни пешин боқӣ мемонад харчанд, ки дар матни созишнома унсурҳои интишори ҳукуки исломӣ дида мешаванд.

Мизони хирочҳои пулиро натуралӣ, усули пардохтҳои онҳо тибқи созишномаҳои басташуда чунон гуногунанд, ки ҳисобгирии маблағи умумӣ ва анҷом додани тақсимоти онҳо аз имкон берун буд. Абӯ Юсуф дар асоси аҳкоми мазхаби ҳанафӣ нисбати шакли пардохти андозҳо мефармояд: «Ман барои хазинаи давлат, барои бартарарф намудани ихтилофоти байни хирочдиҳандагон ҳангоми ҳисобу китоби байнихамдигарӣ, барои ҳифзи онҳо аз хирочи одилона (мувофиқи ҳосилноқӣ) — и моли набинам. Ба назари ман дуруст аст, агар сокинони ғандум ё ҷав парваришкунанда аз заминҳои лалмӣ аз панҷ ду ҳисса, аз заминҳои обёриванда бошад — аз панҷ се ҳисса ҳосилро хироч диҳанд».¹⁴ Зимнан вай талаб мекард, ки ҳеҷ яке аз объектҳои зикршудаи андозбандӣ набояд дар асоси тахминан муайян намудани ҳосилноқӣ ё тахминии нарх андозбандӣ шавад, балки андоз бояд бо назардошти нархҳои феълӣ ситонида шавад, то

¹³ Беляев В.И., Большаков О.Г., Халидов А.Б. История ат-Табари. -Ташкент. Фан. 1987. -С.19-20.

¹⁴ Абӯ Йӯсуф Йа'қуб б.Ибраҳим ал-Куфӣ. Китаб ал-Ҳараҷ (Мусулманское налогообложение). -СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. -С.88-89.

ки барои супорандагони хироч бори таҳаммулнопазир нагардад ва ба ҳоким зарар нарасонад.

Дар мавриди заминҳои давлатӣ бошад, заминҳои дорои обёрӣ табиӣ бояд ушр медоданд, он заминҳое, ки обёрӣ табиӣ надоштанд, нисфи ушро мебардохтанд. Абӯ Юсуф мегӯяд: «Абӯханифа мефармояд, ки агар замин мансӯб ба заминҳои хирочдиҳанда бошад, аз он бояд ситонида шавад, ҳамчунин агар он замини ушрдиҳанда бошад, аз он бояд ушр ситонида шавад».¹⁵

Ба ғайр аз андозҳои зикршуда Ислом уҳдадории пардохтани зақот — садақа ба фондаи камбизоатонро муқаррар кардааст. Супорандагони зақот мусулмонони болиғи соҳиби амвол (нисоби зақот) мебошанд.¹⁶

Зимни омӯзиши Қуръону суннатҳои Расули Акрам (с) маълум мегардад, ки зақот се мақсад дорад, яке аз онҳо мақсади асосӣ ва маҳсул, дуи дигар мақсадҳои дуомдараҷа ва амонатӣ мебошанд.

Пок гардондани руҳ мақсади асосӣ ва муҳимияти додани садақа мебошад. Зақот хирсро дур карда, дар дил тарсро ҷо мекунад, инсонро ба қорҳои нек ворид менамояд. Қуръон мефармояд: «ва парҳезгаргарини мардум аз он (дузах) яқсу дошта хоҳад шуд, оне ки моли худро медихад, токи пок гардад».¹⁷ (92:17 - 18). Ҳар касе, ки соҳиби сим, зар, қорво ё амвол ба миқдори пешбинишуда ва беш аз он аст, бояд дар давоми сол ҳиссае аз онро ба муҳтоҷон диҳад. Иҷро накардани ин фарз гуноҳи азим аст: «ва ононро, ки зару нуқраро захира мекунад ва онро дар роҳи Худо харч наменамоянд, аз азоби дарднок хабар дех — ба рӯзе ки бар он (мол) оташи дӯзах дамида шавад, пас пешонию паҳлӯ ва пушти онҳо бо он доғ карда шавад! Он чиро ки захира кардед инак бичашед!».¹⁸ (9:34 - 35). Дар ҷои дигар Худо ба Паёмбар (дуруд ба ӯ!) муроҷиат карда мефармояд: «Аз амволашон зақот бигир, то онҳоро пок созио сабук гардонӣ». (9:103).

¹⁵ Абӯ Йӯсуф Йа'қуб б.Ибраҳим ал-Куфӣ. Китаб ал-Ҳараҷ (Мусулманское налогообложение). -СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. -С.92.

¹⁶ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель — Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.36.

¹⁷ Садруддин Ислахи. Взгляд на ислам. Международной Исламский Университет 1-е издание. -Пакистан. 1998г. Изд. Академия Дауа. -С.98.

¹⁸ Мавляно Муфти Мухаммад Шафи.перевод Филина Консула. Распределение Богатства в Исламе. Издательство: Академия Дауа, Международный Исламский университет Типография: 1-е издание: -Исламатон 1994. -С.32.

Ин сураҳо маънои аслии садақаро мекушоянд. Нақши он дар озодашавии дил аз ғуссаҳои харӯза ва покшавист. Барои ризоияти Худо додани қисме аз даромади худ – ин аст Закоат, он ба зиддишавии неъматҳо ва парҳезгорӣ мусоидат мекунад. Мусулмони ҳақиқӣ он аст, ки танҳо ба ҳарри ризои Аллоҳ хайру садоқат медиҳад, аз ин лиҳоз зақотро боз «ҳарҷ аз барои Худо» меноманд.

Шарти дуоми ногузири садақа ин аст, ки он бояд аз даромади бо роҳи поку ҳалол бадастомада дода шавад: «Эй қасоне, ки имон овардаед, аз покизаҳои он чи шумо ба даст овардаед, ҳарҷ кунед» (2:267). Ба ғайр аз ин, зақот эҳтиёҷоти асосии мусулмони муҳтоҷро қонеъ мекардонад. Паёмбар (дуруд ба ӯ!) фармудааст: «Ба ростӣ, ки Худо ба онҳо (мусулмонон) додани зақотро фармудааст. Он аз тавонгарон гирифта ва ба камбизоатон баргардонда мешавад». Ҳамин тавр Қуръон ҳам додани садақаро аломати мусулмони ҳақиқӣ дониста, инро муфассалтар бо чунин суханҳо ифода мекунад: «ва модро аз дӯстии ӯ ба ҳешовандон ва ятимон ва мискинон ва мусофирон ва суолкунандагон бидиҳад ва бандихоро озод кунад» (2:177)

Ҳадафи саввуми садақа кумаку қонибдорӣ аз ислом аст. Қуръон мефармояд: «Чуз ин нест, ки садақаҳо барои фақирон ва мискинон ва омилони садоқат, ва онон, ки дилҳояшон улфат дода мешавад ва барои ҳарҷ кардан дар озодии бандатон ва барои вождорон ва барои ҳарҷ кардан дар роҳи Худо ва барои мусофирон аст» (9:60).

Пардохтани зақот барои ҳар як мусулмон ҳатмист. Табиати ҳатмии зақот аз оёти Қуръон ва ҳам ҳадисҳои Расули Акрам аён аст. Ҳама гуна инқори ҳатмияти зақот қуфр мебошад. Додани зақот барои шаҳсе ҳатмист, ки: (1) мусулмон аст; (2) озод аст; (3) болиғ аст; (4) соҳиби нисоб (сармояи ҳалли ақали лозима бо тарҳи тамоми андозҳо) аст; (5) аз замони соҳиби нисоб ғаштанаш як сол гузаштааст. Дар сураи муттаҳид шудани тамоми ин шартҳо дар як шаҳсе зақот барои ӯ ҳатмӣ (фарз) мешавад. Аз ин рӯ, албатта, ғайри мусулмонон, бандихо, девонаҳо ё нобилигон ӯҳдадори додани зақот нестанд.¹⁹ Барои шаҳсе, ки амволаш нисбат ба нисоби зақот камтар аст, ё қарздор аст, ё аз соҳиби нисоби зақот шуданаш то ҳол як сол нагузаштааст, додани зақот ҳатмӣ нест.

¹⁹ Толқушин А.В. Налог и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.112; Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.36.

Вобаста ба боигарии ҳар мусулмон андоза (мизон) – и садақа (зақот) чунин аст:²⁰ 1) аз маҳсулоти кишоварзии заминҳои обёришаванда – 5%, заминҳои обёришаванда – 10%; 2) аз маҳсулоти заргари, молҳо ва пули нақд – 10%; аз қорво, ки дар заминҳои ҷамъиятӣ меҷарад – 1,5 - 2,5%; аз минералҳои истихроҷшаванда ва канданиҳои фойданок – 20%.

Дар Хилофат воҳиди маъмурии амалдороне ғайризақот мекард, ки онҳо аз мансабдорони халифа назорат мекарданд – аз болои муттасаддиёни амволи халифа, роҳбарони полис, сардорони муҳофизин, сардорони почта (вазифаҳои онҳо масалан, ҷамъовари маълумот барои халифа дар бораи вазъи зироаткорӣ, ҳосил, ҷамъовари андоз, афкори аҳолии маҳаллӣ ғайризақот маъмурият буд). Гуфта мешавад, барои ин девони маҳсули назорат таъсис дода шуда буд.²¹

Пардохти андозҳо ба ҳазинаи давлат хеле хуб ба роҳ монда шуда буд. Чунончӣ, солҳои 826 ва 827 хирочи Хуросон ва вилоятҳои ба он ҳамроҳ кардашуда: аз Бухоро 1 млн. 189 ҳаз. 200 дирҳам, аз Сугд – 326400 дирҳам аз ин аз Фарғона – 280 ҳаз. дирҳам, Уструшониҳо (ҳозира Истаравшан) 50 млн. 840 ҳаз. дирҳам, аз Вашгирд (ноҳияи Файзобод) 1000 дирҳамро ташкил меод.²²

Ҳамчун вориси анъанаҳои бостонии Юнону Римӣ – наслҳои форсӣ, бо гирифтани мероси маданияти рушдфари шаҳрии гузашта, хилофати Араб барои сохтмони ирригационӣ азхудкунии заминии заминҳои наслҳои кишоварзи ва парвариши зироатҳои насл, ободонии шаҳрҳо ва тижорат, аз ҷумла савдои транзитӣ ва инчунин рушди заминаҳои андоз хуб мусоидат намуд.²³

Низомии андози нахустин давлати асри миёнагии тоҷикон давлати Сомониён (а. IX – X).

Давлатҳои бузурги мусулмонӣ дар асрҳои 9 – 13 – давлатдории Сомониён, Қарахониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён ва дигарон монархияҳои феодалии теократӣ буданд. Расман, мутабиқи Қуръон, Худо

²⁰ Садруддин Ислаҳи. Взгляд на ислам. Международный Исламский Университет 1-е издание Пакистан. 1998г. Изд. Академия Дауа. -С.101-102.

²¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. -М.: Изд. Восточной литературы, 1973. -С.352-353.

²² Ибн-Ал-Фавх «Ахбар ал-Буддан (известия о странах)» - Ереван, АН АрмССР, 1979. -С.138-142.

²³ Васильев Л.С. История Востока. Том 1. -М.: Высшая школа, 2005. -С.278.

(Аллох) сардори давлат махсуб мешуду қоймамакоми ӯ дар замин, подшоҳи олии тамоми давлатҳои мусулмон халифаи араб буд. Қоймамакоми халифа дар аҳди Тоҳириён, Сомониён ва Ғазнавиён – султон буд.

Аллакай ҳуди Тоҳириён амалан подшоҳони меросӣ, аз хилофат мустақил буданд. Давлати онҳо аз лиҳози сатҳи давлатӣ, таъкилӣ ифода ва ҳоказо хусусиятҳои худро дошт. Аммо нишонаҳои муштарак ҳам, аз қабилӣ сохти ҳукмронии феодалӣ, суннатҳои таърихӣ, дини ягонаи ислом ва ғайраҳо, зиёд буданд.²⁴

Вазияти аҳоли, хусусан деҳқонон, дар аҳди Сомониён ҳам вазнин боқӣ мемонд. Деҳқонон аз тарафи заминдорони калон саҳт истисмор мешуданд ва ҳамзамон уҳдадори супурдани андозҳои зиёд ба давлат буданд. Гувоҳи ин гуфтаҳо метавонад бошад ки соли 844 ба маблағи хеле калон – 48 млн. дирҳам андоз рӯнида шуд.²⁵ У.Эшонкулов аз маъхазҳо чунин маълумот меорад: «Дар аҳди Тоҳириён Сугди Самарқанд, ки воҳаи Панҷакент шомилӣ он буд, 300 ҳазор дирҳам, Бугам – 5 ҳазор дирҳам хироч меоданд. Самарқанд ба Сомониён 750 ҳазор дирҳам, Устурушона ба шумули Фалғору Мастҷох – 600 ҳазор дирҳам андоз месупурданд».²⁶

Дар аҳди Амр ибни Лайс (рақиби Исмоили Сомонӣ барои тахти Мовароуннаҳр) се хазина мавҷуд буд: яке даромадҳо аз хирочи заминро, ки барои эҳтиёҷоти сипоҳ сарф мешуданд, дар бар мегирифт; ҳазинаи дуюм барои даромад аз амволи шахсии амир, ки харҷи дарбор мегардид; ҳазинаи сеюм даромадҳои тасодуфӣ ва аз мусодираи амволи сипоҳиёни ба тарафи душман гузаштаро дар бар мегирифт ва маблағҳои он барои додани мукофот ба хизматчиён, дарбориён ва сарфрон масраф мешуданд.²⁷ Яъне ханӯз аз он замон банақшагирии молиявӣ ва услухи таъйинии ҳадафии даромадҳои давлат истифода мешуданд, ки ҳам акнун дар андозбандии муосир ҳам вучуд доранд.

Таъмини муҳити беруни, рушди заминдории обӣ, кӯҳкани ва металлургия, хусусан дар асрҳои 9 ва 10 барои таъмини истеҳ-

солоти касбӣ бо ашёи хом шароит фароҳам овард. Ба рушди касбӣ ҳамчунин рушди шаҳрҳо мусоидат кард, ки дар онҳо микдори зиёдаи молҳо истеҳсолу истеъмол мешуд. Дар истеҳсоли қоғаз хушсифат нақши Самарқанд ниҳоят муҳим буд, технологияи хитории истеҳсоли қоғаз аз ҳамин шаҳр ба тамоми ҷаҳони исломӣ паҳн шуд.²⁸

Ба гуфтаи Ал - Хоразмӣ дар аҳди Сомониён додани иқтоъ ва туъма маълум буд. Туъма атои якумрии замин буд, зимнан аз замин ато кардашуда ба микдори муайян иҷорапулӣ – андоз гирифта мешуд. Ба иборати дигар, шахси атогирифта дар ин ҳол на ба тамоми даромад, балки барои як қисми он ҳуқуқ дошт. Иқтоъ-ин заминни мерос мондааст, ва ба шахсе ки ин замин пешкаш мекардид ӯ соҳибмулки он ба шумор мерафт.²⁹ Бино ба маълумоти мавҷуда, дар аҳди Сомониён иҷорапулӣ – андоз ба шакли омехта-пулакӣ ва натуралӣ ситонида мешуд.

Дар аҳди салтанати Сомониён – асрҳои IX - X низоми мута-шаққилу самаранокӣ ҷамъовари андоз ғайриқат мекард, ки аз заминҳои қонунӣ бархурдор буд. Девон (дастгоҳ) – и вазир девони асосӣ буду тамоми муассисоти маъмури, сиёсӣ ва ҳоҷагии давлатро роҳбарӣ мекард. Ба он роҳбарони девонҳо (вазиратҳо) – и дигар, аз ҷумла девони муставфӣ (ҳазинадорӣ давлатӣ), девони мушриф (назорати дахлу харҷи ҳазинадорӣ) тобеъ буданд. Муассисаҳои маҳаллии девонҳо ба иборати имрӯз, тобеъати дугона доштанд: аз як ҷиҳат тобеи вилоят ва аз ҷиҳати дигар тобеи девони дахлдор буданд. Моддаи асосии даромади давлатро дар аҳди Сомониён даромадҳои пулӣ аз истифодаи заминҳо таъкил меоданд.³⁰ Маъхазҳо гувоҳи меҳиянд, ки соҳтори идора аз даргоҳ ҳамчун мақоми маркази ҳокимият ба девонҳо (мақомоти марказии идораи соҳавӣ) иборат буд, аз ҷумла девони вазир (сарвари ҳукумат) ба девони муставфӣ (ҳазинадорӣ), ки сиёсати андозро муайян менамуданд.³¹ Дар осори муаллифони асриёнагӣ («Сийасатнома» – и Ни-

²⁴ История государства и права СССР. /под ред. С.А.Покровского. Часть 1. -М.: Госюриздат, 1959. -С.37.

²⁵ Гафуров Б. Таджики Кн 2. -Душанбе: Ирфон, 1989. -С. 41-42.

²⁶ Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Союза (с древнейших времен до начала чч в.). -Душанбе: Девашич, 2007. -С.345.

²⁷ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. -М.: Изд. Восточной литературы, 1963. -С.279.

²⁸ Асимов М.А., Негматов Н. Центральная Азия. /История человечества. Том IV. VII-XVI вв. Под ред. М.А.Аль-Бахита.

²⁹ Гафуров Б.Г. Таджики Кн 2. -Душанбе: Ирфон, 1989. -С. 81.

³⁰ Гафуров Б.Г. Таджики Кн 2. -Душанбе: Ирфон, 1989. -С.51.

³¹ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. -М.: Изд. Восточной литературы, 1963. -С.286; Сафаров И. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.). -Душанбе: Ирфон, 1999. -С.77, 77-82.

Ҳаҷми андозхоро ҳокимон барои муҳофизатҳо (қасабаҳо) – и гуногун алоҳида муқарар мекарданд. Ҷунонҷӣ, нисбат ба Бухоро: «дар аҳди салтанати сулолаи Сомониён ва тахти ҳокимияти оли Сомон маблағи хироч 1168 566 дирҳаму 5,5 динак (1 динак баробари 1/6 дирҳам) – ро ташкил медод, яқоя бо хирочи Кармина. Баъд аз ин дар ҳама ҷо хироч кам шуд, ҷунки баъзе заминхоро сел гирифт. Ҳокимон онхоро аз хироч озод карданд, яъне хирочи заминҳои селзадаро бекор намуданд. Баъзе заминҳо ба моликияти авлоди Сайидзода ва Ҷафехон дода шуданд. Ҳокимон хирочи ин заминхоро ҳам бекор карданд. Баъзе заминҳо ба соҳибияти хонаводаи амир гузаштанд ва хирочи онҳо ҳам аз китоби хирочҳо соқит карда шуд, масалан Бойканд ва Бисёр музофотҳои дигар. Хирочи Кармина аз хирочи Бухоро ҷудо карда шуд».³⁷

Аммо дар воқеъ низоми андозбандии танҳо дар давлат нигоҳ дошта шуда, бо заиф шудани давлат маблағи ситонидашавандаи андозҳо аз аҳоли аз микдори муқарраршуда зиёд гардид. Мисолаш соли 942 аст, ки дар ин сол аҳоли маҷбур шуд ду маротиба андоз супорад.³⁸ Гуфта мешавад, ки ба ҳоким ҳадяҳо «шахсан барои ӯ дар рамзони с. 625/1034, ба болои андозҳои муқарраршудаи давлат фиристонда шудаанд. Ариши ин тухфаҳо баробар ба ҷаҳор миллион дирҳам буд: ҷунин пешкашҳо мунтазам дода мешуданд». Асоси ҳукукии супоридани андозҳо хифзи давлатии аҳоли буд: «Ба ҳар подшоҳе, ки тавонотарасту аз шумо талаби хироч мекунад ва шуморо муҳофизат менамоянд, хироч бояд дод...»³⁹

Қарор барои имтиёзоти андоз ба таври расмӣ ба шакли ҳуҷҷати меъёрӣ қабул карда мешуд: «Амир... бо меҳрубонӣ қабул намуда, ба вай маншури тахфифи хироч аз ҳавлаишро дод, ё «Сипас амир бо омилу раиси Тирмиз рӯ оварда гуфт»: «Ба раият (аҳоли) сад ҳазор дирҳам аз хирочи имсола мебахшам. Шумо бояд ҳисоб карда, баротхоро тавре диҳед, ки тақсим (- и имтиёзи андоз) баробар сураг гирад».⁴⁰

³⁷ Муҳаммад Наршахи. История Бухары. Под ред. В.В. Бартольда. - Ташкент, 1897. - С.45.

³⁸ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.71.

³⁹ Абу-л-Фазл Бейхаки. История Мас'уда, 1030-1041 Ташкент: Изд-во АН УССР, 1962. - С. 10, 489.

⁴⁰ Ҳамон ҷо. - С.234-235.

зомулмулк, «Синбоднома» - и Захирӣ, «Насихат – ул – мулуку» ва «Кимийе саодати Муҳаммади Ғазолӣ» ҷиҳатҳои алоҳидаи вазир ва идораи соҳавӣ омадаанд).³²

Мутафаккири асримиёнагӣ Абӯбақр Муҳаммад ибни Ҷаъфарӣ Наршахӣ дар «Таърихи Бухоро» - и худ мефармояд: «Амир фармон дод, то дар назди дарвозаи арк барои амалдорон биноҳо созанд. Ҳар як амалдор дар бинои худ девони махсус дошт. Ҷунонҷӣ: девони вазир девони мустафӣ (ҳазинадор),³³ девони амилулулмулк (амалдори соҳибвақолат, сардори идораи дохилӣ), девони соҳиб – уш – шурат, девони соҳибулбарид, девони мушрифон (шахсоне, ки аз болои риояи тартибот дар даргоҳ назорат мекарданду дар ҳама ҳуҷус ба амир хабар меоданд), девони амволи давлатӣ, девони мухтасиб (назорати тартибот ва иҷрои аҳкоми ислом), девони вақф ва девони қозӣ. Амир фармон дод, ки биноҳо ба ҳамин тартиб сохта шаванд ва ин ба иҷро расид».³⁴

Низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияту идора ҳам монанди ин буд. Ҳокимони вилоятҳои – Фарғона, Ҳирот, Балх ва вилоятҳои дигарро амир, ҷун қоида, аз намоёндогони хонадони ҳокимони собики онҳо таъйин менамуд. Ҳокимон ҳукукҳои хеле васеъ доштанд, масалан метавонистанд сипоҳи худро дошта бошанд, сикка зананд, андозхоро ҷамъ оваранд. Аммо аз ҳукуки муносибатҳои хориҷӣ бархурдор набуданд.³⁵

Ба рушди саноату тиҷорат набудани бочу хирочҳои барзиёд мусоидат менамуд. Даромади Сомониён тақрибан баробари 45 млн. дирҳам буду пурра дар ихтиёрашон қарор дошт; хирочҳои вилоятҳои шарқӣ дар ин вақт аз бучети халифа соқит гардида буданд.³⁶

³² Сативолдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Синдбадنامه». - Душанбе, 1998; Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). - Душанбе: Ирфон, 2008. - С.174; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.72.

³³ По мнению В.В. Бартольда, соответствует «дивану хараджа» Аббасидов (см.: Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.289.)

³⁴ Муҳаммад Наршахи. История Бухары. Под ред. В.В. Бартольда. - Ташкент, 1897. - С.35.

³⁵ История государства и права СССР. Под ред. С.А. Покровского. Часть 1. - М.: Госюриздат, 1959. - С.38.

³⁶ Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.298.

Дар қаламрави Осиёи Миёна дар асрҳои XI – XII низоми мукам- мали андоз аз истифодабарандагони замин – андоз аз ыктоъ, андоз аз туъма, андоз дар шакли хироч аз деҳқонон, андозии сари хонагӣ – дудпулӣ, уҳдадорӣи баридӣ, фойдаи (рента) қор, хироч, уҳдадорӣи меҳнатӣ вучуд дошт.

Солиҳои 20 - уми асри XIII муғулҳо лашкари хоразмшоҳро тору- мор ва низоми давлатдорӣи андозии барҳамзада, аммо баъдан ба барқароркунии он шурӯъ намуданд.⁴¹

Дар маҳалҳои ишғолнамуда муғулҳо амалдорон (таймачҳо, баскокҳо) – ро таъин мекарданд ва бо қувваи харбиён чамъоварии андозхоро анҷом медоданд. Лекин бояд ёдовар шуд, ки дар марҳила- ҳои ибтидоии ҳукмронии муғулҳо ин андозҳо барои муҳосираи аси- рон сабук менамуданд, вале бояд дар назар дошт, ки аз болои волиёну омилион назорати андоз вучуд надошт.

В.В. Бартольд дар бораи амалияи андозбандии муғулҳо мефармо- яд: «Андозҳои аз тавон зиёд талаб намуда, бо ҳамин мардумро ба қашшоки гирифтӣ қарда, онҳо одамро фишору укубат мекарданд: пинҳоншудагиро дастгир қарда мекуштанд. Аз қасоне, ки андоз дода наметавонистанд, фарзандонашонро мегирфтанд. Аммо ҳокимону мансабдорони вилоятҳо бо онҳо дар азобдихио гораг ҳамқорӣ қарда худро ғаний мегардонанд».⁴²

Истилогарони муғул бо худ системаи идоракуни ва ҳуччат- нигори оварда буданд, ки онҳо қисман аз хитойҳо бардошта буданд. Дар ҳама ҷо роҳнамоиҳои расмие бо номи дастурамал вучуд доштанд, ки асосан ба масъалаҳои ситонидани андозҳо бахшида шуда буданд. Ба ғайр аз фармонҳои алоҳидаи хонҳо (ярликҳо) муаррихон аз ярлик- ҳо «бузург» ё умумӣ хабар медиҳанд. Дар пойтахти нави Эрон – Таб- рез Ҷозанхон (1295 - 1304) барои нигоҳдорӣи ҳуччатҳо «байтулқонун» (хонаи қонунҳо) созон дода буд.⁴³ Дар ин марҳила барасмиятларорӣи ҳукуқии имтиёзо, аз ҷумла имтиёзоти андоз мушоҳида гардид. Хон- ҳои муғул ба ҳодимони худ, заминдорони қалон, тоҷирон, рӯхонӣҳои мусалмоне, ки ҳокимияти истилогаронро эътироф намуда буданд,

⁴¹ Эшонкулов У. История земледельческой культуры Горного Согда (с древней- ших времен до начала XX в.). - Душанбе: Деваштит, 2007. - С.346.

⁴² Бартольд В.В. Сочинения. Том 1. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. - М.: Изд. Восточной литературы, 1963. - С.534-538, 564.

⁴³ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. - М.: Изд. Восточной литературы, 1973. - С.355-358.

маншурҳо (ярликҳо) - и расмӣ ва пайзӣ (нишонҳои тиллоӣ, нуқрагӣ, биринҷӣ ё ҷубин) тақдим мекарданд, ки ба онҳо ҳукуқи ишғоли ман- саб ва ба даст овардани имтиёзотро медод.

Дар Қурултай (анҷумани) соли 1235, яъне бо роҳи қонунӣ меёр- ҳои хироч муқаррар қарда шуданд: хирочи замин (10% - и ҳосил), хироч аз кӯчманчиён – «қопчура» (1% аз рамаҳо), «тарғу» - хироч аз савдо (1/30 арзиши мол), андозии намак (1 унсия нуқра аз 30 чин), уҳдадорӣҳои барид. Баъдтар андозии сарикасӣ (қапчур) ба андозаи аз 1 то 11 динор аз аҳолии муқимӣ, қаблан - андозии замин, тамга - андоз аз қосибон, тамғур - андоз барои эҳтиёҷоти сипоҳ ва ғайраҳо, ҳамагӣ қариб 80 намуни андозҳо қорӣ қарда шуданд.⁴⁴

Дар асари илмӣ Насируддини Тусӣ - арбоби давлатии он замон, барои истифодаи ҳокимони муғули он вақт низоми андоз тавсия дода шудааст. Бо назардошти таҷрибаи ҳукмронии Сомониён у аввалин бор принсипҳои андозбандиро асоснок қард. Принсипи якум даромадҳои аҳолиро муҳофизат бояд қард ва ҳар як нафарро вобаста ба имконоти даромади умумияш мавриди андозбандӣ қарор бояд дод. Принсипи дуюм объективӣ саривактӣ будани андозбандӣ мебошад. Ба назари у, вақти пардохтани ҳар андоз бояд муайян бошад ва муносибатҳои ан- доз набояд ба у гарон афтад. Андозсупоранда бояд имкони мувофиқи бо тавоноии худ супоридани андозхоро дошта бошад. Пардохтқунанда бояд андозҳои худро тадриҷан дар робита бо фуруши ҳосил ё натиҷа- ҳои меҳнаташ супорад.

Ба ғайр аз ин, Насируддини Тусӣ мефармояд, ки андоз бояд ва- зифаи ҳавасмандқунанда дошта, ҳаҷми он муқаррар шуда бошад, то даромади баъди андозбандӣ дар дасти андозсупоранда монда барои ҳаёту фазолияташ басанда бошад. Ҳар намуни андоз бояд аниқ муай- яну асоснок бошад, то чамъоварандаи андоз онро барзиёд наситонад, балки танҳо маблағро гирад, ки бояд ситонида шавад.⁴⁵

Насируддин Тусӣ намулҳои зерини андозро зикр қардааст: андоз аз заминдорон - хироч; андоз аз тоҷирон - тамга, андоз аз қорводорӣ - марал; пардохтҳои ғайриандоз (даромадҳои тасодуфӣ) - тайёрат; хирочҳо ба манфиати чамъоварандагони андоз, ки бо таносуби аз даҳ як ҳиссаи маблағи андозҳо (10 - 20% - и андозии ситонидашаванда) си-

⁴⁴ Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.157.

⁴⁵ Исломов Т. Национальная налоговая система Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 2004. - С.6-7.

тонида мешуд; андоз аз муассисаҳои шуҳрати бад дошта (харобот); андоз иловагӣ барои додани иҷозат ба бязеи касбҳо; андоз аз мерос; хирочҳои маҳсуе, ки дар роҳҳо ва кишгиҳо ситонида мешуд (боч); андоз аз хар сари чорво; копчӯр ва ғайраҳо⁴⁶.

Эшонқулов У. Қайд мекунад, ки дар аҳди писари Чағатай Мангу (набераи Чингизхон) андозҳои харсола ҷорӣ карда шуд; бойҳо 10 динар, камбизоатон - як динар меоданд. Аз 100 сар чорво соҳиби он қапчӯр (андоз аз чарогоҳ) меод, ки ҳаҷмаш як сар чорпо иборат буд, агар рама хурд шуда бошад, чизе наменод.⁴⁷

В.В. Бартольд бо истинод ба ярлики тархонии Убайдуллоҳхон (а.ХVII), ки озодкунӣ аз андозҳоро пешбини наменамуд, номгӯи андозҳо ва ухдадорихоро меорад: хироч (андози замин), маблағ барои ҷиход (чанг бо қалмиқҳо), алик (эҳтимол, андозии замин), Сомек (эҳтимол, ухдадории кандани чӯйҳо ва сохтмони дарғотҳо), мардикорӣ (зоҳиран сафарбарии коргарон ба корҳои ҷамъиятӣ), қанолға (эҳтимол, додани аробаву василаҳои ҳаракат, ё ухдадории баридӣ).⁴⁸

Таҳқиқи муҳтасари таърихӣ ҳукуки андозбандии давлатҳое, ки қаламрави Тоҷикистони муосир ба он шомил буд, барои дарёфти хусусиятҳои зерин имкон медиҳад:

1) Бо таҳқиқи давлатдорӣ низоми андозбандӣ нисбатан устувору муайян гардида, ҳаҷми ухдадорихоӣ андоз ҳам мушаххас шуд;

2) Талаботи ҳокимон нисбат ба андозбандӣ ва принсипҳои асосӣ, ки дар марҳалаҳои муайяни таърихи қонунгузории андоз фароҳам омаданд (пардохти пулии андозҳо, супурдани андозҳо ҳамчун музди давлат барои муҳофизат аз душманони хориҷ ва ғайра), ҳеле пештар аз муқаррароти дар Аврупои Ғарб ба миёномада пайдо шудаанд;

3) Ҷангҳои доимӣ, аз ҷумла ҷангҳои марбут бо муҳоҷирати халқҳо, метавонистанд муносибатҳои ташаққулёфтаи андозиро қуллан тағйир диҳанд, аз ҷумла дар сурати заифшавии идораи марказӣ ҷунин ҷангҳо боиси ҳукумии пурраи сиёсӣ ва иқтисодии ҳокимони маҳаллӣ бар сари раияти худ мешуданд;

⁴⁶ Улутходжаева Х.Р. Налоги и налогообложение: Учебник. -Душанбе:Ирфон, 2003. - С.17 из книги Ислимова С.И. Афоризмы иктисодии мутафаккури тоҷик дар аҳди эҳе аҷам. -Душанбе, 1998 -С.159-161.

⁴⁷ Ниг.: Эшонқулов У. История земельческой культуры горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.). -Душанбе: Деаштич, 2007. -С.343.

⁴⁸ Бартольд В.В. Сочинения. Том 8. Работы по источниковедению. -М.: Изд.Восточной литературы, 1973. -С.203.

4) Дини ислом ба ҳама ҷиҳатҳои ҳаёти давлат, ба шумули муносибатҳои андозӣ, таъсири ҷиддӣ расондааст, таъсири он ба рафтори одамон дар замони мо ҳам идома дорад.

1.2. Қонунгузории андозии Тоҷикистони тошӯравӣ

Дар миёнаи асри XIX қаламрави Тоҷикистони кунунӣ ба ҳайати аморати Бухоро (қисми марказӣ ва шарқӣ), хонии Хуканд (шимоли), инчунин вилоятҳои ниммуस्ताқили алоҳида (бекигарихо) шомил буд.

Дар нимаи дуюми асри XIX қисме аз заминҳои давлатҳои ишорашудае, ки аини замон - қаламрави Шимолии Тоҷикистони кунунӣ ва Помир, аз тарафи империяи Россия истило карда шуда буд, вале дар қаламрави боқимондаи Тоҷикистони муосир ҳокимияти қаблӣ боқӣ монд. Чунин парокандагии таърихӣ сабабгори тафовут дар рушди иқтисодӣ, аз ҷумла андоз, сиёсӣ ва мадании манотиқи гуногун гардида, ба сохти давлатӣ ва ташаққули низоми ҳукуқӣ таъсир мерасонид.⁴⁹

а) Қонунгузории андозе, ки дар қаламрави Тоҷикистони Шимоли дар арафаи Инқилоби октябр амал мекард.

Дар муборизаи барои бозорҳои фуруш ва манбаҳои ашёи хом барои саноати нассочии Россия ҳукумати подшоҳӣ аз с. 1865 то с. 1885 яке аз паси дигар давлатҳои феодалиеро, ки дар Осиёи Миёна аз а. XVIII арзи вучуд доштанд, ғасб наамуд. Дар натиҷа хонии Қўқанд барҳам хўрда, қаламрави он ба ҳайати империяи Россия дохил карда шуд; аморати Бухорои хонигарии Хева сохти қаблӣ давлатии худро нигоҳ дошта бошанд ҳам, тахти мустамликаи Россияи подшоҳӣ қарор гирифтанд⁵⁰. Аморати Бухоро беш аз се яки қаламрави худ (вилояти Самарқанд) - ро аз даст дода, ба голибон 500 ҳазор тангаи тилло тавони ҷанг дод ва маҷбур шуд, ки ба савдогарии рус як қатор имтиёзҳо диҳад⁵¹.

Қаламрави Тоҷикистони Шимолии имрӯза ва қисми зиёди Помир ба ҳайати вилоятҳои Самарқанд ва Фарғонаи генерал - губернатори Туркистони империяи Россия ҳамроҳ карда шуданд, дастҳои идораи мустамликавӣ тахти сарвариини генерал - губернатор таъсис

⁴⁹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.8-9.

⁵⁰ Васильев Л.С. История Востока. Том 1. -М.: Высшая школа, 2005. -С.179.

⁵¹ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.12.

интиҳобӣ ба муҳлати се сол ташкил карда мешуд: зимнан аҳсақолҳои деҳу авулоҳо ва номзадҳои шонро губернатори ҳарбии вилоят тасдиқ менамуд.⁵⁶ Идораи волостҳоро губернатори ҳарбӣ, оқсақолҳои деҳу авулоҳоро раиси уезд тасдиқ мекард.⁵⁷

Табақаи болоии бойҳо ва феодалҳоро ба тарафи худ кашида, мустамликадорон ҷаҳд доштанд, ки бо кумаки онҳо аҳолии маҳаллии кишварро идора кунанд, ки ба ҳаракати озодиҳононаи халқҳо таъсири боздоранда мерасонд. Дастҳои аз ҷониби ҳокимияти подшоҳӣ ташкилшудаи идораи мустамликадорӣ амалҳои маъмурӣ ва полисиро анҷом медод ва тағбиқи сиёсати мустамликадории империяи Руссияро таъмин менамуд.⁵⁸

Дар давраи пеш аз мустамлика феолияти судӣ аз тарафи ашхоси рӯҳонӣ – қозиён, ки онҳоро ҳокимон (амирон, хонҳо) бо пешниҳоди қозикалон таъйин менамуд, амалӣ карда мешуд. Ҳама қорҳои судиро шахсан қозиён, мутобиқи ҳукуки исломӣ ҳал мекарданд. Аз с. 1886, баъди тасвиби Муқаррарот дар бораи идоракунии кишвари Туркистон, қозиёно содаҳои халқӣ, судҳои уездҳо судҳои оштидиханда ном мебарданд, судҳои вилоятӣ низ таъсис дода шуданд. Баъдан ғиёби Қонун аз 2 июни соли 1898 «Дар бораи аз нав ташкилдодаи судҳои дар Туркистон ва вилояти Степноӣ» низомии судии империя ба Низомномаи судии соли 1864 мувофиқ карда шуд ва судҳои оштидиханда, судҳои округ (ба ҷойи судҳои вилоятӣ) ва палатаҳои судӣ таъсис шуданд, ки то табодули октябри с. 1917 амал мекарданд.⁵⁹

Ба қаламрави Руссия ҳамроҳшудаи Осиёи Миёна, ки давлатдории феодалии бо мақомоти марказӣ ва қисман бо мақомоти маҳалли идора алоқаманди дошт барҳам дода шуд. Бо паҳншавии қонунгузории империя ва истикрори режими мустамликадорӣ дар Туркистон соҳаи амали ҳукуки исломӣ маҳлуд гардида, гуломдорӣ ва шаклҳои аз ҳад зиёд бераҳмонаи ҷазои ҷиноятӣ бекор карда шуданд.

⁵⁶ ЦГА РТ, ф.1, оп.1, ед.хр.4, л.11, 13.

⁵⁷ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.12.

⁵⁸ Муфассалтар дар бораи тартиби ташақкул ва вазифаҳои дастҳои идораи мустамликавии генерал-губернатории Туркистон ва сиёсати Руссияи подшоҳӣ ниг.: История таджикского народа. -Т.2. -Кн.2. -С. 138-158; Материалы к истории советского государства и права Узбекистана. - Ташкент, 1958. -С.20-26.

⁵⁹ ЦГА РТ, ф.22, оп.1; ф.31, оп.1; ф.32, оп.1; ф.18, оп.1. Подробно о судебной системе дореволюционного Таджикистана см.: Разыков Ш. К истории советского суда в Таджикистане. -Сталинабад, 1960. -С.6-34.

дода шуд. Аммо қисми бештари қаламрави Тоҷикистони муосир – Бухорои Шарқӣ, ки аксарияти тоҷикон он ҷо мезишанд ва қисми ғарбии Помир дар ҳайати аморати Бухоро монданд.⁵²

Тағбиқи қонунгузории Империяи Руссия дар Туркистон бо таъсиси дастҳои идоракунии мустамликадорӣ алоқаманд мебошад.⁵³ Қаламрави Тоҷикистони Шимолӣ бо муқаррарот дар бораи идораи кишвари Туркистон танзим мешуд.⁵⁴ Мувофиқи Муқаррарот ҳокимияти ҳарбию шаҳравандӣ муттаҳид карда шуданд, сарвари кишвар Генерал – губернатор буд, ки ўро императори Руссия таъйин ва сабуқдӯш мекард; ҳокимони вилоятҳо губернаторони ҳарбӣ; ҳокимони уездҳо бошад, раисони уездҳо буданд.

Принсипҳои зерини идораи халқию ҳарбӣ дар Туркистон муайян карда шуданд: 1) ягонагии ҳокимияти ҳарбӣ ва шаҳравандӣ; 2) қаробати сохти ин ҳокимият ба ҳокимияти минтақаҳои дигари Россия; 3) интиҳобӣ будани мақомоти поёнии ҳокимият; 4) дар сохторҳои давлатӣ бекор кардани қоидаи тартиботе, ки барои манфиатҳои Руссия зарардоранд; 5) ташкил ва рушди мақомоти маҳаллӣ ҳокимият бо таъйини аниқи вақолати онҳо; 6) то ҳадде, ки бинобар ҳолатҳои маҳаллӣ имконпазир аст, ҷудо намудани суд аз маъмурияти давлатӣ.⁵⁵

Дар дастҳои кишвар тамоми мансабҳои давлатиро амалдорони подшоҳ, асосан низомийён ишғол менамуданд. Маъмурияти маҳаллӣ дар шахси мудирони волост дар волостҳо, ақсақолҳо дар даҳӣ (шаҳр-ҳое, ки бештари аҳолиашон таҳҷой буданд), деҳа ва авулоҳо зинаи пештарини дастҳои идораи кишварро ташкил дода, аз намондагони табақаи болоии феодалии маҳаллӣ ва дастнишондагони онҳо ба таври

⁵² Дар давраи то имзои созишномаи махсуси с. 1895 дар байни Россия ва Англия қисме аз навоҳии Помир аз тарафи кӯшунҳои афгон ишғол карда шуда, ба онҳо андоз месупорид. Масалан, дар Вахон андоzi сарикасӣ 12 рупияро ташкил ме- дод, ба хазинаи афгонҳо гандум дода, аз ду ҳавлӣ як асп гирифта мешуд. Ниг.: Икандаров Б.И., Юсупов Ш. Присоединение Памира к России и его прогрессив- ное значение. /В кн.: Очерки истории Советского Бадахшана. -Душанбе: Ирфон, 1981. -С.42-49.

⁵³ Муфассалтар дар бораи сохтори дастҳои идора, ниг. ба асари Бурнев И.Б. - История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших вре- мен до начала XX века). -Душанбе: Ирфон, 2007. -С.211-230.

⁵⁴ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досо- ветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. -С.142-176.

⁵⁵ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. -Душанбе, 1998. -С.5-6.

Баҳри тақвият додани таъсири иқтисодӣ ва сиёсати ҳукумати Бухоро соли 1894 сарҳади гумрукии байни аморати Бухоро ва генерал – губернатории Туркистон барҳам дода, гумрукҳо дар сарҳади Бухорою Афғонистон ҷойгир карда шуданд. Пас аз ин воридоти молҳои англису афғонӣ ба Бухоро қариб тамоми қатъи гардишу воридоти молҳои Руссия чанд маротиба афзоиш ёфт.⁶⁰

Тадричан ба ин кишвар сармояи Руссия ворид мешуд. Пас аз тамоми сохтмони хати роҳи оҳани Краснодарск – Ашқобод – Самарқанд – Тошканд он ҳеле афзоиш ёфт. Суръат гирифтани интиқоли молҳо ҳамзамон бо рушди низоми бонкӣ сураи метирифт, талабот ба пахта, пусти қароқўлӣ ва ашёи хомӣ дигар зуд зиёд шуда, сохтмони саноати маҳаллӣ оғоз ёфт.⁶¹ Ин равандро академик С.А. Рачабова ҳамчун воқеаи тақдирсоз дар рушди иқтисодӣ – иқтисодӣ сиёсӣ, ва маъдани халқҳои Осиёи Миёна арзёби кардааст.⁶²

Ҳокимиати подшоҳӣ мувофиқи таъби дили фабрикантҳои рус ҳамеша бочи пахтаеро, ки ба Руссия аз хориҷ ворид мешуд, балианд мекард. Дар хусуси ин афзоиш аз рӯйи маълумоти зерин қазоват метавон намуд: агар дар соли 1878 боч ба андозаи 40 тини тиллоӣ аз ҳар як пуди пахтаи воридшаванда ба Руссия муқаррар шуда бошад, пас дар соли 1894 он то ду рублу 10 тин, соли 1900 то 3 рублу 10 тин ва соли 1915 то 5 рублу 75 тин аз ҳар як пуд пахта зиёд карда шуд. Балианд кардани боч барои пахтаи воридшаванда натавон ба ҳазина даромад меовард, балки василаи муҳими афзоиши истеҳсоли пахта дар Осиёи Миёна ва минҷумла дар аморати Бухоро ҳам буд. Тайи солҳои мустамликадорӣ масоҳати майдони кишу парвариши пахта дар аморати Бухоро панҷ баробар афзуд, дар ҳоле ки талаботи фабрикаҳои русӣ ба пахта аз ҳисоби Осиёи Миёна ба андозаи каме бештар аз нисф қонеъ карда мешуд.⁶³

⁶⁰ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.16.

⁶¹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. – Душанбе: Амри илм, 2001. – С.10-16, 29.

⁶² Тахиров Ф.Т. Вклад академика С.А. Раджабова в развитие юридической науки. /В кн. Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2009. – С.140.

⁶³ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С.22-23.

Болравии нархи пахта дар рушди пахтакорӣ аҳамияти калон дошт: агар то соли 1860 як пуд пахтаи Осиёи Миёна 4 – 6 рубл истад, соли 1861 нархи он то ба 7 рублу 50 тин, соли 1862 12 – 13 рубл, соли 1866 то 24 рубл балианд шуд.⁶⁴

Тавре Ф.Т. Тоҳиров мегӯяд, мутобиқи Низомнома дар бораи андозҳои мустақим ва уҳдадорихои маҳаллӣ сокинони навоҳии ширмолии Тоҷикистони имрӯза, ҷун тамоми генерал – губернаторони Туркистон андозҳои давлатии замин – танобона ба андозаи 10% аз даромади миёнаи умумӣ, ки ҳаҷмашро генерал – губернатор муайян мекард, андозҳои дуфоида аз сармояи тичоратӣ мебардохтанд ва ҳамчунин уҳдадорихон гуногуни натуралиро ба фоидаи давлат ба зимма доштанд, ки дар «Низомномаи уҳдадорихои маҳаллӣ» – и империяи Руссия пешбинӣ шуда буданд. Аҳолии қўчманчӣ ба маблағи 4 рубл аз ҳар қулба (юрта, хона, заминкан) андоз месупурд. Аҳолии шаҳрини Хучанд, Панҷакент ва Ўротеппа андозҳои давлатӣ аз амволи гайриманқул, хироч барои ҳукуки савдо ва машғулшавӣ ба қосибиро пардохт мекард.⁶⁵

Дар моддаи 285 Низомнома дар бораи идоракунии кишвари Туркистон муқаррар шуда буд, ки заминҳои мутааллиқ ба ҳама ашхос ё аз ҷониби онҳо истифодашаванда ба фоидаи ҳазина андозҳои давлатии заминро месупоранд. Аз супоридани андоз озод буданд: 1) заминҳое, ки тибқи моддаи 6 Низомнома дар бораи андозҳои мустақим озод карда шудаанд; 2) заминҳои номаскуни вақф, ки тамоми даромадашон мувофиқи ҳуҷҷати вақф барои масҷиду мадрасаҳо таъин гардидааст; 3) боғи марғзорҳои мутталлиқ ба масҷидҳо, агар онҳо ба сифати ҷойҳои ҷамоади умумӣ, идҳои ҷамъиятӣ ё зиёратгоҳи хизмат кунанд. Маблағи андоз 10% даромаднокӣ миёнаи умумии заминҳоро ташкил медед.⁶⁶ Андозҳои дар ҳолати муқараршуда супориданашуда бо ҳисоби 1% ҷарима барои ҳар моҳи рунидаи мешуданд.

Илова ба андозҳои замин уҳдадорихои марбут ба замин, ки ба вилоятӣ ва ҷамъиятӣ тақсим мешуданд, ба таври зил ҷорӣ гардидаанд: 1) барои ободони иншооти обёрӣ сунъӣ; 2) барои аломатҳои ишоратӣ дар роҳҳо; 3) барои таъмини қушунҳо бо манзил (юрта),

⁶⁴ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). – Ташкент, 1959. – С.113.

⁶⁵ Тахиров Ф.Т. Правовая система дореволюционного Таджикистана. – Душанбе, 1998. – С.19-20.

⁶⁶ Хрестоматия по истории государства и права Республики Таджикистан (досоветский период). Составитель – Азизкулова Г.С. Душанбе, 1998. – С.172-173.

сӯзишворӣ дар ҳолатҳои фавқулодда бо музиде, ки тибки нархҳои муқарраргардида дода мешуд; 4) дар сурати сафарбаркунии кӯшунҳо ё дар ҳолатҳои фавқулодда мустаҳакамкунии кӯшунҳо тақвият додани воситаҳои нақлиёти музиднок.

Ба ғайр аз андозҳои асосӣ Ҳуҷури пардохтҳои гуногун аз қабилҳои андозҳои аксизӣ, хирочҳои гумрукӣ, андозҳои косибӣ, андозҳои маҳсул аз пахта ва ғайра қарбӣ шуданд. ⁶⁷ Аз ҳисоби уҳдадорихонҳои пуллии вилоятӣ тақозои хароҷоти идоракунии (марказӣ, вилоятӣ ва уездӣ), полис, хароҷоти хоҷагии халқ (савдо, саноат, кишоварзӣ), фарҳанг, маориф, тандурустӣ ва амсоли инҳо қонеъ карда мешуд.

Тибки маълумоти полиси шаҳри Ҳучанд бақия (камбудӣ) - и оид ба андоз дар соли 1913 беш аз 545,3 ҳаз. рубро ташкил дод, аз ҷумла оид ба андозҳои давлатӣ - 367,3 ҳаз. рубл, андозҳои маҳаллӣ - 140,4 ҳаз. рубл, сармояи озуқаворӣ - 958 рубл, андозҳои ҷамъиятӣ - 36,6 ҳазор рубл. ⁶⁸

Бо вучуди истисмори миллий, мустамликадорӣ ҳокимияти подшоҳӣ, ҳамроҳшавии Тоҷикистони Шимолӣ ба Россияи аз ҷиҳати иқтисодӣ маданӣ пешрафта, ки дар кишварҳои Осиёи Миёнагӣ ба шикастаи патриархалӣ суръат бахшид, аҳамияти воқеан прогрессивӣ дошт. Капитализми рус Осиёи Миёнаро ҷун мустамликаҳои дигари худ ва муомилоти ҷаҳонии мол мепайваст. Муштираг бо қоргарону зиёиёни рус ва бекоршавии ғуломдорӣ барои болоравии маданӣ ва бедоршавии сиёсии мардумони Осиёи Миёна мусоидат кард.

Як қисми маблағҳое, ки аз андоз ба даст меомаданд, барои рушди иқтисодии мустамлика истифода мегардид. Мисоли ин мактуби маърузагии раиси уезди Ҳучанд (1891) аст, ки дар он раис пешниҳод мекунад, то андозҳои мавриди таъбиқ қароргиранда барои беҳдошти иншооти обёрӣ ва роҳҳо истифода шавад; ба хазинаи давлат гузаронидани ин амалро ӯ маълум намедонад. ⁶⁹

Бо паҳн гаштани қонунгузории Россия ва истиқрори режими мустамликадорӣ дар Туркистон соҳаи амали ҳукуки мусулмонӣ маҳдуд шудан гирифт. Бештар аз ҳама меъёрҳои ҳукуки ҷиноятӣ он, ки бо ҷаҳоҳои сахту ваҳмангезе аз қабилҳои қалъ, ба тариқи зинда ба туркунӣ, бо сангсорӣ баъди партофтани маҳкумон аз манораҳои ба-

⁶⁷ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.96-97, 178-179.

⁶⁸ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26. л.20.

⁶⁹ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26. л.20.

ланд, буридани дасту пой ва ба рағвани доғ андохтани он, буридани ғушу бинӣ, қур кардани чашмҳо робита доштанд, хориҷ қарда шуданд. Ба ғайр аз ин қозихо дар мавриди таъйини ҷазо маҳдуд буданд ва ҳукуки маҳрумкунӣ аз озодӣ (то 1,5 сол) ва муҷозоти пулӣ (то 300рубл) дошанду ҳалос. ⁷⁰

Аммо вазии мустамликавии халқҳои Осиёи Миёна боиси табдил ёфтани он ба одамон «як зина паст» гардиду низоми андозбандӣ ҳам он қадар тағйир напозид. Дар судҳои маҳалли Осиёи Миёна худсариву зулми беҳад ҳукумфармо буд. Бойҳо, бекҳо ва кулакҳои маҳаллӣ яқоя бо полис дар ҳаққи аҳолии тобегӣ меҳнаткаш воқеан аз ҳукуки номаҳдуд бархурдор буданд. Дар замонҳои пеш аз инқилоб халқҳои Осиёи Миёна аз ҳукуки намоёндагӣ дар Думмаи давлатии империяи Россия маҳрум буданд. ⁷¹

Сатҳи музиди қори қорғари миллати маҳаллӣ на беш аз 60%-и музиди қорғари ҳамин ихтисосро доштаи русро ташкил медод. Аммо қорғарони маҳаллии баланихтисоси ангуштшумор буданд. Аз ин рӯ дар водии Фарғона 98,1% - и тамоми тоҷиконе, ки дар саноат қор мекарданд, қорғарони беихтисос буданд. ⁷²

Рушди яктарафаи иқтисод ба сиёсати империя, ки рушди саноатии навоҳии миллиро барои ҳамчун мабъаи кишоварзии ашён хом нигоҳ дошташон бозмедошт, мувофиқ буд. Аз ин сабаб хайратовар нест, ки ҳиссаи ноҳияҳои шарқии империя ва Осиёи Миёна дар қули маҳсулоти саноатии Россия дар с. 1913 10%, ҳиссаи Туркистон ҳамагӣ 1,8% - ро ташкил медоду ҳалос. ⁷³

б) Қонунгузории андоз, ки дар қаламрави Тоҷикистони Марказӣ ва Ҷанубӣ дар арафаи Инқилоби халқии сентябрии Бухоро амал мекард.

Тамаддуни капиталистии Аврупо бо тамоми падидаҳои маъноӣ мусбаташ, аз қабилҳои моли шудани хоҷагии деҳқонӣ, тақсими афзояндаи табақаи деҳқонон ва дар қанораҳои он пайдо шудани

⁷⁰ Ниг.: Сулейманова Х.С. Уголовное право дореволюционного Туркестана. -В кн.: Материалы к истории советского государства и права Узбекистана. -Ташкент, 1958. -С.63.

⁷¹ История государства и права СССР. Под.ред.С.А. Покровского. Часть 1. -М.: Госюриздат, 1959. -С.361.

⁷² Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. -С.31-32.

⁷³ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.165.

камбизоатону савдогарон, рушди сармоияи молӣ ва вайроншавии равобити кӯхнаи феодалино авлодӣ ва ғайраҳо симои Туркистонро ба кулӣ тағйир доданд.

Дар Бухоро низ ҳамаи падидаҳо рӯй меоданд, яъне ҳамаи ҷоршавии капитализми рус ба ҳаёти патрархалию асримёнагӣ, аммо дар он ҷо ин ҳодисаҳо хеле охишта ҷараён мегирифтанд. Омили асосии боздорандаи рушди капиталистӣ ҳокимияти амир ва паёмдахон мавҷудияти он буданд: набудани кафолатҳои ҳуқуқӣ ба капитализми хусусӣ имкони рушди муътадилро наметод, қоидаву тартиботи кӯҳан хӯрондани амалдорон бо така ба роҳбарон аз ҳисоби феодали маҳаллӣ ва ба рӯҳониён, ки аз тарафи давлат сахт дастгирӣ мешуд, ҳамчунин монеаҳои дар роҳи аврупоишавии Бухоро буданд.⁷⁴

Аморати Бухоро, ки қисми бештари Тоҷикистони имрӯзаро фаро гирифта, буда баъди ҳукумронии муғулу ҳамлаи қабилаҳои узбек, ҷангҳои бепоеӣ дохилӣ барпо гардида буд, то миёнаи асри XIX давлати мустақими монархӣ (якзахукмронӣ) буд. Дорандаи ҳокимияти олий амир буда, ҳазинаи давлату амир як буд ва аморат сиккаи худро дошт.

Дар назди амир шӯрои мураккаб аз намояндагони қабилаҳо, аъёну ашрофи олий ва рӯҳониён, ки дар ҳаёти давлат таъсири муҳим дошт, амал мекард. Тақтоҳи асосии иҷтимоии амирро феодалиҳои узбек ва артиши он ташкил меод. Шаҳси наздиктарини амир воли бародари хон ё намояндаи калонсолтари қабилаи бонуфузгарин буд.

Сарвари маъмурияти амир «шаҳси наздику якум» буд, ки вазифаҳои маъмури асосӣ ва фармондихии кӯшунҳои амирро анҷом меод. Аз паси он девонбегӣ – сардори қорҳои дипломатию молявӣ, амалдор – мудири дафтари амир, мансабдорони маъмури ҷамъовари андоз ва дигарон меистанд.

Дар вилоятҳо ҳокимону бекҳо раёсат мекарданд ва яке аз вазифаҳои асосиашон андозситонӣ буд.⁷⁵ Вилоятҳо ба туману амлоқдорҳои тахти сарвари ҳокимони маҳаллӣ тақсим карда мешуданд. Дар деҳоту авулоҳо оқсақолону мингбошиҳо сардори ме-

⁷⁴ Файзулла Ходжаев. Избранные труды в трех томах. (Ред. колл. А.А. Агзамходжаев и др.) Т. 1. -Ташкент: "Фан", 1970. (АН УЗССР, Ин-т философии и права АН УЗССР, Ин-т истории партии при ЦК КПУз, Ин-т истории АН УЗССР), Т.1. 1970. -С.312.

⁷⁵ Бурисев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период). - Душанбе: Ирфон, 2008. -С.256.

карданд. Ҳокимони мусулмонӣ⁷⁶ қозӣён буданд. Ҳаками олиро қозикалон меғуфтанд.

Амалдороне, ки дар хизмати амир қарор доштанд, аз ҳазина музду маош мегирифтанд ва пурра аз ҳисоби андозҳои аҳоли мези-станд.⁷⁷ Маъмулан ба амалдорон заминҳо ба фоидаи соҳибмулкони шуданд, соқинони ин деҳаҳо ғуломвор ба фоидаи соҳибмулкони замин қор мекарданд. Гуфта мешавад, ҳокими Қороғетгин ҳамчун бахшиши махсуси амир ҳуқуқи «ҷамъовариин зақот дар Ҳисор, Қурғонтеппа ва Қурғонтеппар соҳиб гардидааст, зимнан маблағи зақоти Қурғонтеппа ба фоидаи худӣ ӯ ҳамчун «дастурхон» - и амир (ҳадя аз амир) зақоти Қабодиёну хирочи пули дарёи Вахш дар наздикии Норақ дохил мешуд. Ҳоким ҳаҷми қорҳои бемузди деҳқонон – бе-гориро зиёд намуда буд».⁷⁸

Илова ба ин, дар Бухорои Шарқӣ бекитарҳои хурди сершуморе буданд, ки тоҳе ба ҳайати аморати Бухоро дохил буданду тоҳе то ишғоли навбатӣ аз ҷониби амираи Бухоро ё хони Қўқанд, давлати мустақил буданд.⁷⁹ Дар байни аҳолии Помири ғарбӣ то ҳамроҳшавии ин каламрав ба аморати Бухоро муносибатҳои феодалӣ ҳукумфармо буданд, дар ҷамоаи қўчманчиён бошад аънаҳои сохти авлодӣ боқӣ монданд, дар қишварзӣ олоти соддаи меҳнат (сипари ҷўбин, ҷапар) ба қор бурда мешуд, роҳбарии интиҳобӣ ва худидораи ҷамоатӣ вучуд дошт. Амалдорони амир ин тартиботро бо фуруши мансабҳо иваз намураданд.⁸⁰

Шакли амлоқии молиқияти замин (заминҳои давлатӣ дар молиқияти бевоситаи хон буд, ки бо тариқи иҷрои меросӣ қор қарда мешу-

⁷⁶ История отечественного государства и права. Ч.1. Под ред. О.И. Чистякова. -М.: Юристъ, 2003. -С.188.

⁷⁷ Инро Р.Ш. Сотиволдиев ҳам тасдиқ карда, менависад, ки амалдорони олиғуба аз ҳазина музди қор мегирифтанду, амалдорони поён - аз ҳисоби «байтулмол» (як наваъ ҳазинаи хайрия) (ниг.: Сатывалдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиясет-нам». -Душанбе, 1999. -С.185.)

⁷⁸ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.102-103.

⁷⁹ Н.А. Кисляков ноҳияҳои Ҳисор, Балҷувон, Шахрисабз, Қўлоб, Мастчоҳ, Ягноб, бекитарҳои Қаротегин ва Помирро мисол меорад (ниг.: Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.45-46., 70-71.).

⁸⁰ Искандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. -Душанбе: Ирфон, 1981. -С.55.

данд) дар аморати Бухоро асоси муносибатҳои иқтисодиро ташкил меод. Дар ҳамаи ин заминҳо деҳқон бо тарзи иҷрои абадӣ бо додани ҳиссаи муайянии ҳосил (аз 1/10 то 3/10) ба ғайри худ соҳиби замин қор кард менамуданд. Бахшиши ҷуниин заминҳо ба ҳокимону роҳбарони низомӣ барои қанорачуӣ аз андозбандии хонӣ (ё подшоҳӣ) ба ғайри худ соҳибмӯлк меод. Ҷунонҷӣ дар уезди Хучанд соли 1869 аз ҳазор таноб заминҳои обӣ дар аҳди ҳокимияти хонҳо 11 ҳазор таноб, яъне 11% - ашон андозбандӣ намешуданд.⁸¹ Навъи асосии ғайриқонунӣ аҳоли кишоварзӣ, қорводорӣ ва қосибӣ (боғдорӣ, либосдӯзӣ, чармгарӣ, қоркарди ҷӯб, қулолӣ ва ғ.) буд. Дар натиҷаи тарақиёти заифи муносибатҳои молиқону пулӣ, ҳуҷусан дар ноҳияи дурдаст, савдои молиқону тайёр бо тариқи иваз сураг метирифт.

Рӯйхати андозҳои ситонидашаванда дар аморати Бухоро ва самтҳои масрафи онҳо ҷуниин буданд: 1) зақот ё худ ушр, ҳумс (садақот ба манфиати ғайриқонун); 2) хироч, ҷизия ва пардохти мардумони мағлубшуда – барои сохтмони даргоҳҳо қалъаҳои хурд, пулҳо, масҷидҳо, иншооти обтақсимкунӣ, ва ғ.; 3) амволи бешқонунӣ (ҳумс, ганҷҳои ғайриқонунӣ, сарватҳои зеризаминӣ, ғанимат ё сайд) – барои ғайриқонунӣ ба маъёбону ятимон, муоллҷаи беморон; 4) бозёфту меросҳо ба манфиати давлат – барои истифодабарандагони зақот.⁸²

Муҳаққиқони алоҳида номгӯйҳои дигари андозҳо зикр мекунаанд. А.М. Аминов⁸³ ҷуниин намудҳои андозҳоеро, ки дар нимаи дуҷуниин а. 19 то ташкилҳои Ҷумҳурии Халқии Бухоро ситонида мешуданд, меовард: хироч (андози замин), зақот (андоз аз молу дороиҳо), мирбона (пардохти ҷамъиятӣ барои шахси масъули обёрӣ маҳал), танобпулӣ (андози кишоварзӣ). Иҷорапулӣ, андозҳои пулӣ ва натуралии муҳталиф аз 20 то 33%, дар баъзе ҳолатҳо то 50% - и даромади деҳқонро ташкил меод. Андозҳои саршумор манбаъи маоши амалдорон, ҳешовандони хон ва рӯхонӣ буданд.

У. Эшонқулов менависад, ки намудҳои асосии андозҳои аморати Бухоро хироч ва зақот буданд. Хироч ду навъ буд: 1) «хирочи музаф» (андози ҳатмӣ), ки ҳаҷмаш барои замини мушаххаси кишт

муқаррар карда мешуд, сарфи назар аз кишт шудан ё нашудани он. Андоз дар як сол ду маротиба – баҳорон ва тирамоҳ ба таври натурали, баъзан маблағи он ситонида мешуд: 2) «хирочи муқосима» (андозе, ки пас аз тақсими ситонида мешуд), - андозе, ки аз ҳосили ҷамъоваришуда ба андозаи 1,5% - и ҳосил ситонида мешуд. Дар манотиқи қамҳосилу баландқӯҳ, ки онҳо бар асари номусоидии обу ҳаво ҳосили доимӣ набуд, хироч ба пул гардида ё дар шакли мағозӣ пахтагин (қарбос) ситонида мешуд.

Андозҳо ба ҳаҷмҳои заил ситонида мешуданд: хироч (аз 1/5 ё 1/10 то 1/3 ҳосил вобаста ба шароити маҳал), андози сарихонагӣ (ба ивазаш талаби иҷрои уҳдадорӣ ҳарбӣ мумкин буд), зақот (2,5 дарсади арзиши ашёҳои андозбандишаванда), ниқоҳона (барои иҷозати ниқоҳ аз 2 то 15 танга), тарақа (барои тақсими мерос аз 10 то 20 танга). Ба ғайр аз инҳо ҷизия, айлоқона (барои ҳуқуқи қарондани қорво – як сар қорво аз як рама), мадади лашкар, ҳашару бегорӣ қалъа (сохтмони тамири қалъаҳо), қарбона (пардохт ба ғайриқонунӣ ҷамъоварандагони андоз), ҷизия (андози сарикасӣ аз ғайриқонунӣ) ва андозҳои дигар ситонида мешуданд. Ҳаҷми андозҳо ба минтақаи мушаххас, ҳосилхезии заминҳо ва навъи ғайриқонунӣ вобаста буд.

Масъули ҷамъоварии тамоми андозҳои пулӣ натурали девонбегӣ буд ва ӯ ҳуқуқ дошт, ки шахсон аз пардохти андоз саркашӣ кардари қазо диҳад.⁸⁴ Ҳамин тавр, андозҳои давлат мақсаднок буданд, ки ин амал имрӯз ҳам дар давлатҳои муқарраққии ҳаҷон маълум аст.

Тавре Г. Арандаренко қайд мекунад, дар ноҳияҳои қуҳии Тоҷикистон, ки то омадани русҳо онҳо бекигарҳои хурди муқтақил буданд, ҳуқуқонии феодал на танҳо дар «... гаронии андозҳо, балки ҳаҷто дар буна (ҳуқуқи қарбона) - и воқеии навабӣ, ки натиҷааш ба зери ҳуқуқи пулла ё тобиёти иҷбории мансабдорон афтидани деҳқон буд, ифода мефт.⁸⁵ Андозҳои асосии ин ҳаҷто аз номгӯйи муқарраққардшуда фарқ доштанд: 1) «мол ва ҷизияҳо» - андоз – ғайриқонунӣ ба манфиати ҳоким, ки 10% - и ҳосили ташкил меод, вале дар амал то ба 30% мерасид; 2) «хирочот» (хирочот) ва «тавоҷиҳот» (даҳл, воридот), ки захираи андозҳои фаро метирифтанд, ки таъйиноти маҳ-

⁸⁴ Мирза Бадӣ-диван Маджма'ал-аркам («преписания фиска»), (приемы документации в Бухаре XVIII в. - М.: Наука, 1981. - С.54.

⁸⁵ Ниг. кн. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. - С.102-103.

сус надоштанд; 3) «доруғагӣ» - андоз барои маоши ҷамъоваранда; 4) «зобитона» - пардохт ба манфиати ҳокимон; 5) « муҳасилтона» - пардохт ба ғойдаи агентҳои молия; 6) «танобона» - андоз пулакӣ аз боғу тоқзорҳо; 7) «мушрифона» - андоз барои маоши ҷамъоварандаҳои андоз; 8) «мир - ҳизора» - андоз барои маоши ҳокимон; 9) «мадади лашкар» - андоз барои музди маоши лашкар; 10) «ҳашар ва бетории қалъа» - уҳдадорӣ натурали оид ба таъмири қалъаҳо ва ҳоказо. Маҳсусан маъмурияти деҳот - ҳокимон, арбобон, қадҳудоён, даҳбошию юзбошиҳо, ки ҳангоми андозгирӣ аз шаҳҳои сохтории иҷбор истифода мекарданд, деҳқонро хонабардӯш намула буданд.⁸⁶ Қарор дар бораи андозкунии аз пардохтани андозҳо аз ҷониби роҳбарии олий дар шақли ҳуҷҷати маҳсус қабул карда мешуд.

Дар Қаротегин андозҳои зерин ситонида мешуданд: ушр (дахки ғаллаи ҷамъоваришуда), омор (як гӯсфанд аз як ҳоҷагӣ ё ду пора қарбос (матор)), дудона, подшоҳпулӣ (пули амир), «равгани зард», сӯзишворӣ ва андозҳои дигар (вобаста ба маҳсулоти тавлидшаванда).

Аз тамоми андозҳоро пардохтҳои номбаркардашуда танҳо ушру омор қонунӣ буда, боқимондаҳо сарфи эҳтиёҷоти маъмурияту феодалҳои маҳаллӣ мешуданд. Азбаски дар ноҳияҳои алоҳидаи Помир қисми аз андозҳо бо тиллореза ситонида мешуд, дар онҳо амалдорони маҳсус - «мирозорҳо тиллоқаш» амал мекарданд, ки уҳдадори ҷамъовари тилло аз аҳоли буданд. Дар ноҳияҳои дигар (Вахйӣ Боло), ки шароити рушди қорводорӣ мавҷуд буд, андози маҳсус - «ҳасуна» (алаф, ғиёҳ) бо андозаи садяки қорвои ба қароғоҳ овардашуда меистанд. Инчунин андози маҳсуси «кӯпрӯкхона» (кӯпрӯк-пул) барои гузаронидани қорво тавассути пулҳои ситонида мешуд. Дар қатори андозҳо уҳдадорҳои меҳнатӣ (ҳашар беторӣ) ҳам буданд.⁸⁷

Ситонидани андозҳо аз аҳолии аморати Бухоро яке аз вазифаҳои асосии амлоқдор - мир (ҳокими ноҳия)⁸⁸ ба ҳисоб мерафт. Барои ситонидани андозҳо штаги маҳсуси амалдорон дар шахси мизазорон, навакрон, арбобҳо, инчунин амалдорони маҳсуси ситонидани андоз бо

⁸⁶ Ҳамон ҷо. - С.125-126..

⁸⁷ Кисляков Н.А. Из истории Горного Таджикистана. - Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. №4. С.113; Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С.139-145.

⁸⁸ Муфасссалтар дар бораи сохтори дастгоҳи идора ниг. ба китоби Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Том 1, часть 1-2 (от древнейших времен до начала XX века). - Душанбе: Ирфон, 2007. - С.192-202.

ғалла - мушрифон вучуд дошт. Инчунин андозҳо аз теъдоди муайяни ҳоҷагҳо тавассути ниҳоди «танҳо» ҳам ситонда мешуданд, ки воқеан маънои ба крепостной доданро дошт.⁸⁹ Танҳо муваққатӣ, яқумрӣ ва меросӣ мешуд.

Уҳдадорҳои ғайриандозии оид ба таъмири роҳҳо, пулҳо, ҷамлу нақли борҳо вучуд доштанд. Амалдорони маҳаллӣ давлатӣ (қозӣ, раис, муфти, арбоб ва дигарон) аз сулоридани андозҳо озод карда шуда буданд.⁹⁰

Ба ғайр аз андозҳо, ҳокимони маҳаллӣ дар робита бо огози қорҳои сахрой уҳдадор буданд, ки ба амир пешкаш тӯҳфа кунанд.

Ҳар як мавзёи андоздиханда масъули андоз (сарқор ё амлоқдор) дошт, ки онро бек (ҳоким) - и маҳаллӣ таъин менамуд. Ба ӯ як - ду ё зиёда аз ин доруғаҳо (вобаста ба теъдоди ҳаҷми ҳоҷагҳои андозбандшаванда) кумак мекарданд.

Андози хироч аз ҳоҷагҳоро муфтии вилоят дар хузури амалдорон, андозсупоранда ва шохид муқаррар намуда, инчунин дар дафтари хироч менавишт, тасхехот пас аз зиёдшавӣ ё зиёдшавии замини киштишаванда ворид карда мешуданд. Маъмури андоз аз деҳаҳо фармондор ё амлоқдор (намояндаи ҳокими маҳаллӣ) буд, ба навиштан ё китобат мирзо (сарвари қотибот, мушӣ) ва ё арбоб машғул буданд.

Дар водии андозсупорӣ баҳорон аз пардохти «чуфти гов», сипас дараи якуми юнучка оғоз мешуд, баъди ин сабзавот, меваҳо ва ғалла пухта мерасиданд, ки ин то охири тирамоҳ давом мекард. Илова бар ин ба хизматчиёни давлат муқофоте бо номи «сафедбарӣ» (дар миёнаи тобистон) иборат аз нахӯд, гандум, ҷав ва ҷамҷунин, «қабудборӣ» (дар охири тирамоҳ) (ҷуворӣ, ҷавдор, шолӣ ва ғ.) пардохт карда мешуд.

Дар як ҳуҷҷате, ки шабеҳи дастур барои омилӣ андоз аст, Амалдори хонигарии Бухоро принсипҳои асосии идоракунии маъмурий, молиявӣ ва андозӣ, қоидаҳои таҳиясозии руйихати маблағҳои воридшуда аз андоз (дафтари хироч), варақаҳои хароҷот саналҳои бахшиши заминҳоро дарч намулааст. Мувофиқи тартиби муқараршуда бахисобгирии андозии ҳар як амволи хирочбандишаванда (боғ, қароғоҳҳо) ва

⁸⁹ Раҳимов М. Об институте «танҳо» в Дарвазе. - Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. 1954 №4. С.130-133.

⁹⁰ Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. - С.112.

⁹¹ Эфронкулов У. История земледельческой культуры горного Согда (с древнейших времен до начала XX в.). - Душанбе: Деваштич, 2007. - С.347-353.

дигар андозҳо аз ҳар деҳа анҷом пазируфта, ҳамчунин шахсоне зикр карда шудаанд, ки ғаллаву пули ситонида ба манфиати онҳо истифода бурда мешаванд.⁹²

Дар миёнаҳои асри XIX мулрияти умури закоти аморат дар дас-ти қушбегӣ буд ва «закотчиён» - омилони андоз дар вилояти гуногуни кишвар дар тобеяи ӯ буданд. Ҳар як замон ҳар табақаро метавони-станд бо фармони амир дастгир ва амволашро мусодира кунанд.⁹³ Дар Бухоро ҳеч гуна мақомоти интиҳобӣ вучуд надошт. Идоракунии аҳоли дар ихтиёри амалдорон буд, ки дар хилвати дарборҳо фармон мегир-рифтанд. Табиист, ки дар чунин низом ришвахорино худкомӣ гулгул-шӯфон мегардиданд. Аҳолие, ки амалдорони амир аз он андозҳои га-ронро меситониданд, ҳатто аз ҳукуки донишани ба қучо рафтани пулхояшон маҳрум буданд.⁹⁴

Муносибати бераҳмона ва тазйиқи зиёён, чорисозии талаби ан-доз ба шакли пул ва гароншавии бори андоз дар шароити хочагии натуралӣ ва табодули маҳдуд боиси норозигии амиқи аҳоли мешуд. «Овардаанд», ки (хоким) Мир Мурод бо ташаббуси шахсӣ ҳаҷми «туқсона» (андози ҳарсолаи Қаротегин, ки ба Бухоро фириастоде ме-шуд) - ро аз 60000 танга то 100000 танга зиёд кард. Бо рушди тичорат чорводорони калони Кӯлобу Қаротегин чорвои худро ба чарогоҳҳои кӯҳии Қаротегин овардан ғирифта, ба хазинаи амир кўпрукона ва ха-сона (андоз аз чарогоҳҳо) месупурданд.⁹⁵

«Низоме, ки мо нисбат ба хонии Бухоро қабул кардаем, - менави-сад агенти сиёсии Россия дар Бухоро Лессар - аз накардани даҳолат ба умури дохилии он иборат аст. Мо фақат дар пайи таъмини бозори Бу-хоро, вазифаҳои сиёсӣ ва стратегӣ дар ҳолати сар задани мушқилиҳо дар Осиёи Миёна мебошем; амиру амалдоронаш бошанд, бо мардум ҳарчи хоҳанд, мекунанд. Бад - ин минвол, бидуни ҳарчи ягон ҳел маблағу меҳнат мо аз Бухоро ҳар он чӣ хоҳем мегирем.⁹⁶

⁹² Мирза Бади'-диван Малжма'ал-аркам («прелиминария фиска»). (приемы докумен-тации в Бухаре XVIII в. -М.: Наука, 1981. -С.54.

⁹³ Ҳамон ҷо.

⁹⁴ Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (со второй половины XIX столетия до первой мировой войны). -Ташкент, 1959. -С.56.

⁹⁵ Н.А. Кисляков Очерки истории Каратегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. -С.111.-112.

⁹⁶ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.12-13.

Мавқеи хоси ҷуғрофии Бухорои Шарқӣ - қисмати асосии Тоҷикистони имрӯза, дури он аз марказ, берабрии нисбии марбут бо набудани коммуникатсияҳои нақлиётӣ рушди онро бозмедошт, саноат дар инҷо қариб ки вучуд надошт.

Ҳамагӣ дар аморати Бухоро то табодулли оқтябри с. 1917 (сент.1920) қариб 60 корхонаи саноатӣ буд. Ба ғайр аз корхонаҳои пахтазакунӣ 4 корхонаи равғанкашӣ, 1 корхонаи пашм, 3 корхонаи шаробпазӣ, 10 ҷавори хишт, 2 корхонаи папиробарорӣ, фабрикаи гўгирд, 3 осиеби ордкашии намуди аврупои амал мекарданд. Илова ба инҳо устохонаҳои роҳи оҳани Чорчў, устохонаҳои флотимеяи Амударё, ки моли ҳукумат буданд ва матбааи метографӣ вучуд доштанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин тасодуфӣ нест, ки савдогарони бухорӣ ба амир шиқо-ят бурда дар он зикр карда буданд, ки савдои пахта, пусти бузу гус-фанд ва пашм дар аморат пурра ва бебозгашт ба дастӣ сармоядорони рус гузаштааст.⁹⁷

Ҳамзамон, маҳрумият аз замин ва фақирии аҳоли боиси пайдои-ши мардикорӣ - дар ҷустуҷӯи шугл ба ноҳияҳои дигар рафтани соки-нони маҳаллӣ, аз ҷумла ба Генерал - губернатори Туркистон гардид, ки ба болоравии савияи дониши коргарон ва ҳам оғаи шудани мардум аз ҳаёти нав оварда расонд. Ин ашхос тақияҳои асосии гуруҳҳо ва комитетҳои инқилобии оянда шудаанд.⁹⁸

Б. Искандаров қайд мекунад, ки аз сабаби суистифодаҳои калони амалдорони амир дармади хазина хоҳиш ёфта, ҳамагӣ як лак (100 ҳаз. рубл) - ро ташкил меод. Қисми калони дармадҳо дар қисаи амалдорон мемонд.⁹⁹ Ягон мақоми қонунгузорӣ ба истиснои хости амир, ё ин ки дигар қонун ба ғайр аз қонунҳои динӣ - шариатӣ, ягон ҳел қафолати дахлнопазирии шахсӣ ва молӣ барои мардумони Бухоро вучуд надошт.

Соли 1903 дар Шугнон, Рўшон ва Вахон ҳамагӣ 130,7 ҳазор пуд ғалла ҷамъоварӣ карда шуд. Аз ин ҳосил деҳқонон ба миқдори 13,07 ҳаз. пуд ё бо пул қариби 10 500 рубл (80 тин аз як ҳазор пуд ғандум)

⁹⁷ Очерки истории народного хозяйства Таджикистана. -Душанбе, 1967. -С.35; Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. -Душанбе: Ирфон, 1966. -С.34-36.

⁹⁸ Гафуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). -Душанбе: Дониш, 2008. -С.85.

⁹⁹ Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России. -Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. -С.167.

ба хазинаи амир хироч медоданд. Аҳоли 32295 сар гӯсфанду 3427 сар чорвои калон ё 1850 рубл (1 рубл аз як сар гӯсфанд ва 5 рубл аз як сар гов) закот медод. Хоҷагӣҳое, ки тамоман на асп дошганду на гов, хеле зиёд буланд. Амалдорони аморат ба ғайр аз андозҳое, ки барои аҳоли хеле гарону тоқатфарсо буданд, барои вақтхушии худ духтарону писарони зеботаринро талаб намуданд, ки ин боиси муқобилияти аҳоли шуд.¹⁰⁰

Зимни тавсифи вазъи вазнини иқтисодии Помири Ғарбӣ (ноябри с. 1903) сардори отряди Ситоди генералӣ дар Помир капитан А.Е. Снесарёв дар хабарномааш бо генерал – губернатори Туркистон, дар робита бо ҷорисозии закот аз ҷониби ҳокимияти Бухоро, хоҳиш кардааст, ки ин андоз лоақал барои як - ду сол бекор карда шавад, зеро бар асари зимистони дурудароз¹⁰¹ чорвои зиёди аҳоли (то 50% - и тамоми чорво) ҳалок шудааст.

Соли 1913 даромади амир тақрибан 30 млн рубли тиллоиро ташкил медод, аз он барои қушун ва дастаҳои мусаллаҳ – 1100 ҳазор рубл, барои тухфаҳо ба амалдорон ва намоёдагони ҳокимияти император – 1 млн рубл, барои хароҷоти гуногуни иловагӣ 300 ҳазор рубл харҷ мешуд. Ҳамаи маблағи боқимонда барои истифодаи шахсии амир маршраф мегардид. Барои маорифу тандурустӣ ягон тин харҷ намешуд.¹⁰²

Дар асари нависандаи тоҷик Садриддин Айний зиёда аз 100 андоз ба аморати Бухоро зикр карда шудааст, аз ҷумла: закот (андоз аз амволи манқул), ушр (андоз аз ҳосил), хироч аминана (барои маоши амалдорон), андоз аз ҷароғоҳ, андоzi «дудона», танобона (андоз аз хар таъини замин), сарона (андози сарикасӣ), сарихона (андоз аз оила), миробона (андози обёрӣ), қушпулӣ (андоз аз ҳайвоноти қорӣ), яқсарӣ (андоз аз чорво) ва андозҳои дигар.

Нависанда пешниҳод намуда буд, ки андозбандӣ дар самтҳои заил тақмил дода шавад: (1) ғайбӣҳои ҷамъоварандагони андоз бояд дар зери назорати давлат қарор дошта бошад, то гузаштан аз меъёрҳои

¹⁰⁰ Искандаров Б.И., Юсупов Ш. Политико-административное и социально-экономическое положение Памира накануне Великой Октябрьской социалистической революции. - В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.57, 62, 73.

¹⁰¹ Моногарова Л., Мухиддинов И. Этнографическое изучение Советского Бадхшана. В кн.: Очерки истории Советского Бадхшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.312.

¹⁰² Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. - С.43.

бо қонун муқараргардидаи андозбандӣ руҳ надихал; (2) талабот оид ба супурдани андоз бояд бар имконияти воқеи пардохтқунӣ онҳо аз тарафи андозсупоранда асос ёфта бошанд ва рушди минбаъдаи истеҳсолотро маҳдуд насозанд.

Ин талаботҳо нисбат ба низоми андоз имрӯз ҳам мубрамияти худро нигоҳ доштаанд. Талаботи яқум ба масъалаи мушаххасқунӣ ва соддагардонии ғайбӣҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии ихтиёран супурдани андозҳо аз тарафи андозсупорандагон ва назорати ҷиддии давлат аз болои ғайбӣҳои андозбандӣ иртибот дорад. Талаботи дуҷум бошад, муқаррар намудани муҳлати мусоид барои андозсупоранда, маҳдуд сохтани пардохт ба ғайбӣҳои давлатро дар шакли андоз аз ғайбӣҳои истеҳсолқунанда пешбини менамояд.

1.3. Қонушгузори андоз дар давраи шӯравии рушди Тоҷикистон

Ҳамаи ҳокимияти шӯравӣ дар Тоҷикистон дар ҳамаи қаламрави ҷумҳурӣ, ки ба ду қисм тақсим шуда буд, ба вуқӯъ омад. Минтақаҳои шимолӣ Тоҷикистони қунунӣ, ки ба ҳайати генерал – губернатори Туркистон шомил буданд, се сол пештар аз манотиқи мансӯб ба аморати Бухоро ба сохти шӯравӣ гузаштанд.

Халқҳои Осиёи Миёна дар воқеаҳои инқилобии соли 1917 - и империяи Россия иштирок кардаанд. Дар шаҳрҳои Туркистон, аз ҷумла дар Хучанд, Ўротеппа, Самарқанд ва Бухорои Нав (Когон) шӯроҳои вақилони қорғару сарбозон ба вуқӯд омаданд. Дар натиҷаи мубориза барои ҳокимият дар байни қишрҳои муқталафи аҳоли ноябри соли 1917 дар Тошкент, даре нагузашта, дар бештари қаламрави Туркистон аз ҷумла дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон ва Помир Шӯроҳо ғалаба кардаанд. Ревкомҳо ташкил ёфтанд, ки ба ҳайси мақомоти ҳокимияти шӯравӣ дар истохҳои роҳи оҳан Хучанд, Праметар, Нов амал мекардаанд. Дар Хучанд ҳокимият ба дастии ревкоми Хучанд ва қумитаи роҳи оҳан гузашт. Шӯроҳои вақилони қорғари шаҳтаи ангишти Сулукта, Шӯроб ва қони нефи «СНАТО» соҳибони воқеи қорхонаҳо гашта, ба ҳайси мақомҳои ҳокимият ғайбӣҳои менамуданд.¹⁰³ Дар моҳи февралӣ с. 1918 баъди торумори ҳокимияти буржуазии миллатгарон «Мухторияти Қўқанд» Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияи Қонибодом, Исфара ва Ашти Тоҷикистони Шимолӣ мустақар

¹⁰³ Қаримов Т. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Северном Таджикистане. - Сталинабад, 1957. - С.162.

шуд. Мохи ноябри соли 1918 Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир ҳам ғалаба кард.¹⁰⁴

Давраи май то июни соли 1918 давраи бозташкилёбии макоти маҳаллии ҳокимият дар Хучанд, Истаравшан, Конибодом, Исфара, Драгомиров ва дигар ноҳияҳо буд. Дар назди Шӯрои Хучанд комиссариатҳои уездии қорҳои миллатҳо, молия, озӯқа, ҳоҷагии шаҳрӣ, шӯбаҳои заминҳои об, харбӣ, маорифи халқ, муҳофизати шаҳр ва милитсия таъсис дода шуданд.¹⁰⁵ С.А. Раҷабов қайд намудааст, ки давлатдорӣи шӯравии тоҷик нахуст дар Ҳайати ҚМШС Туркистон тавлид ёфта, дар таъсиси муассисоти шаклан миллии шӯравӣ ифода гардид.¹⁰⁶

Шӯриш дар Бухоро ва фирори амир 2 сентябри соли 1920 ба Бухорои Шарқӣ барои Ёлломи Ҷумхурии халқии Шӯравии Бухоро (ҶХШБ) имкон дод, ки онро ҶШФСР эътироф кард.

Дар ҶХШБ ҳокимият дар ихтиёри Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва Шӯрои Назирони Халқӣ буд.¹⁰⁷

ҶХШБ дар яке аз декретҳои нахустини худ аз 12 апрели с. 1921 бекор гардидаи ҳама андозҳои феодалии пешин – амлок, хироч, танҳо, аминана ва ғайраҳо эълон намуд. То соли 1922 деҳқонон

¹⁰⁴ Ниг.: За власть Советов в Таджикистане /Сб. восп. - Сталинабад, 1958. - С.25-27.; Подробно о деятельности большевистских организаций и установлении Советской власти в Северном Таджикистане см.: Сатаров А.К. Установление Советской власти и ее первые мероприятия в уездах и волостях Северного Таджикистана //Ученые записки Ленинградского государственного университета им.С.М.Кирова. - Ленинбад, 1953. - Вып.2; Иркаев М., Шарипов Я., Николаев Ю. Очерки истории Советского Таджикистана. - Сталинабад, 1957. - С.21-46.; Скоробогатов И.М. К истории большевистских организаций Северного Таджикистана (1917-1919 гг.). - //Материалы к истории Компартии Таджикистана. - Душанбе, 1963; Хайдаров Г.Х., Морозов Н.М. Первые шаги Ходжентского Совета (март 1917 - февраль 1919 гг.). - Душанбе, 1968. - С.67.

¹⁰⁵ Скоробогатов И.М. К истории большевистских организаций Северного Таджикистана (1917-1919 гг.). - //Материалы к истории Компартии Таджикистана. - Душанбе, 1963. - С.72.

¹⁰⁶ Ниг.: Раҷабов С.А. Октябрьская революция и развитие таджикской советской государственности. - //Труды юридического фа-та Тадж.Гос.унта. - Сталинабад, 1957, Вып.8; Раҷабов С.А. Таджикская советская социалистическая республика. - //Национальная государственность союзных республик. - М., 1968. - С.452.

¹⁰⁷ Искандаров Б.И. Из истории борьбы за установление Советской власти в Таджикистане. -Известия Отделения общественных наук Академии наук Таджикской ССР. №4, С.12, 18-20.

расман аз ҳама андозҳо «озод» буданд. Бо ин декрет андозҳои ҳукуки мусулмонӣ барҳам дода шуданд.¹⁰⁸ Ин санади меъёрӣ барои Бухорои Шарқӣ, ки дар даврони пеш аз мустамликавӣ он ҷо зиёда аз 60 нави андоз, пардохт ва ухладориҳо¹⁰⁹ роиҷ буданд аҳамияти махсус дошт. Дар воқеъ бошад, дар инҷо ба мисоли Россия, нави бағтарини андоз-бандӣ – развёрсткаи озукаворӣ амал мекард.¹¹⁰

Барои идоракунии Бухорои Шарқӣ, ки воқеаи бар асари идомаи ҳаракати босмачигарӣ мухторияти ҶШСБ буд, аз тарафи КИМ - и Бухоро, Шӯрои Нозирон ва КМ ХҚБ Комиссияи фавқуллодаи диктатории КИМ оид ба қорҳои Бухорои Шарқӣ (ҶДК) таъсис дода шуд. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ревкомҳо (дар вилоятҳои ноҳияҳо) буданд, ки баъди озодкунии минтақаҳо онҳо кумитаҳои иҷроия иваз мекарданд. Дар ҷамоатҳо мингбошиҳо (ҳозариҳо) ва дар деҳаҳо оқсақолон ҳокимиятро дар даст доштанд.

Ҷузъи асосии фаъолияти ҶДК таъсиси мақомоти фавқуллодаи диктатуран пролетариат дар маҳалҳо - ревкомҳо буд.¹¹¹ Барои ҳалли масоили хоҷагӣ Комиссияи шӯрои иқтисодӣ, шӯбаҳои назорати давлатӣ, адлия дар ҳайати Шӯрои Қозӣён, шӯбаи заминҳои об, шӯбаи сохтмон, кумитаи фавқуллодаи молия, комиссияи озукавориро таъсис дод.

Баъди 5 март соли 1924 КМ ХҚБ қарор «Дар бораи шӯроисозии Бухорои Шарқӣ» - ро қабул кард. Дар он пешниҳод гардид, ки ҶДК бекор ва комичроияи Шӯрои депутатҳои халқи тобеи КИМ-и Бухоро созмон дода шавад, дар сохтори он шӯбаҳои идораҳои марказии ҷумхурий таъсис ёфтанд, яъне шӯбаҳои: а) мушовараи иқтисодӣ; б) молия ва андоз; в) маориф; г) кишоварзӣ; д) савдо; е) бонки кишоварзӣ; ж) идораи маъмурий бо зершӯбаи милиса, ҷустуҷӯи ҷиноӣ ва ГПУ. Ҳамаи ин барои нишон додани вазъи ҳукукии Бухорои Шарқӣ дар ҳайати ҶШСБ ва таҳлили қонунҳои нашриамудаи ҶДК

¹⁰⁸ Ниг.: История Бухарской Народной Советской Республики //Сб.док.: -Ташкент, 1976. -С.285.

¹⁰⁹ Маджлисов А. Аграрные отношения в восточной Бухаре в XIX-начале XX веков. -Душанбе-Алма-Ата-1967.-С.316.

¹¹⁰ Исломов Т.С. История становления и развития национальной налоговой системы Республики Таджикистан. -Автор. На соиск.канд.экон.наук. -Душанбе, 2007. -С.17.

¹¹¹ Тафуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). -Душанбе: Дониш, 2008. -С.59.

(то бекоршавиия дар моҳи майи с. 1924), анҷуманҳои Шӯроҳо ва КИМ-и Бухорои Шарқӣ ниҳоят муҳим мебошад.¹¹²

Бо қарори маҳсули ЧДК аз 6 декабри с. 1922 низоми нави андоз қабул шуд, ки бори гарони андозхоро барои меҳнаткашон ҳеле сабуктар намуд.¹¹³ андозҳои шаръии натуралӣ – ушр (аз ҳосили замин) ва зақот (аз чорво) аз нав барқарор карда шуданд. Сараввал ин андозҳо ҷуноне, ки тибқи шарият буд, ба шакли натуралӣ (ушр - 1/10 ҳиссаи ҳосил, зақоти савоим аз 40 сар чорво - 1 сар, аз 100 то 120 сар чорво - 2 сар, зиёда аз 200 - 3 сар ва барои ҳар 100 сари минбаъдӣ 1-сарӣ) ситонида мешуданд.¹¹⁴ Ба ғайр аз ин ҳасана (барои чарои чорво), боғиҷуӣ (барои тоқзор), қовунҷуӣ (барои зироатҳои полезӣ), бедаҷуӣ (барои ҷунҷука), андозҳо аз осиб, қонҳои тилло, иҷорапулии бозор ситонида мешуданд. Аз лиҳози иқтисодӣ ғайриҷуӣ ревқомҳо дар солҳои 1922 - 1923 асосан аз ҷамъоварии андозҳо иборат буд. Дар охири с. 1923 дар робита бо ҳомӯш шудани амалиёти ҷангӣ ва ҷоннокшавии тижорат бо қарори ЧДК аз 24 декабри с. 1923 Шӯрои иқтисодии Бухорои Шарқӣ, ки аз ҷумла ба ҷамъоварии андозҳо машғул буд, таъсис дода шуд. Бо қарори шӯрои инқилобӣ 29 июни 1923 «улав» (ӯҳдадорӣ аробакашӣ) бекор гардида, барои ҳамлу нақлҳо 300 ҳазор рубли тиллоӣ ҷудо карда шуд. Бо амалисозии ҷорабинҳои иқтисодӣ дар с. 1922 - 1924 (пардохти қарз ба аҳоли барои дастгирӣ Артиши Сурх, таъмини аҳоли бо лавозимоти кишоварзӣ ва тухмӣ, афзоиши кредитҳо барои хоҷагии қишлоқ, ба тартиб овардани андозҷамъкунӣ, сохтмони роҳҳо ва ғ.) муборизаи муназзам баҳри шӯроикунии Бухорои Шарқӣ оғоз ёфт.¹¹⁵

Баъди ин бо қарори КИМ-и Бухоро ва Шӯрои Нозирони Халқ аз 8 июли с. 1924 ситонидани ин андозҳо фақат ба шакли пулӣ (пулӣ) муқаррар карда шуд (нарххоро аз рӯйи нархҳои миёнаи панҷ бозор муайян мекарданд). Таъин шуд, ки андозбандии ғайриҷуӣ кишоварзӣно чорводор бо андозҳои дигар, ба ғайр аз андозҳои номбаршуда,

¹¹² Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1. 1917-1929 гг. - Душанбе: Амри илм, 2001. - С.162-163.

¹¹³ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26, л.20.

¹¹⁴ В Хрестоматии по истории государства и права Республики Таджикистан (до советский период). (Составитель - Азизкулова Г.С. - Душанбе, 1998. - С.37) отмечаются несколько ныне ставки закят-савим со скота.

¹¹⁵ Гуфуров А.М. Ревкомы Таджикистана (1917-1924 гг.). - Душанбе: Дониш, 2008. - С.117-118, 120-122.

боиси ҷавобгарии ҷиноятӣ мегардад.¹¹⁶ Барои муайян намудани ҳосил ва саршумори чорво ҳар деҳа мутобики қарори КИМ-и Бухоро комиссияҳо дар ҳайси амлоқдор, амин, оқсақол, раиси камичроия ва се намоёнҳои деҳқонон таъсис дода мешуданд, ки ҳаҷми уҳдадории андозхоро тибқи қоидаҳои шарият ҳисоб карда мебароварданд.

Ҳамин тавр, мақомоти ҳокимияти халқӣ муваққатан ниҳодҳои алоҳидаи ҳукуки исломиро, ки барои деҳқонон ошнову дастрас буданд, истифода бурда, муҳтавои онро тақмил медоданд ва дар идоракунии худ ба қор мебарданд.

Ҳамзамон, муносибати Ҳокимияти шӯравӣ ба низоми андоз дар солҳои 1919 - 1921 бо ақидаҳои аз қабилӣ «беҳудалии андозҳои пулӣ», «зарари аз байн рафтани пул ва муомилоти пул» иртибот дошт. Аммо, дар робита бо гузаштан ба сиёсати нави иқтисодӣ ва эҳёи низоми қаблан бекоршудаи андоз, 21 март с. 1921 декрет дар барои ҷори намудани андози натуралӣ ба ҷои разверсткаи озуқа ва ашё ба тасвиб расид.¹¹⁷ Декрет муқаррар намуд, ки маблағи ҷамъи андоз бояд тавре ҳисоб карда шавад, ки тақозои заруратини артиш, қоргарони шаҳр ва аҳолии ғайри кишоварзро пӯшонад. Муайян гардид, ки андоз бояд прогрессивӣ бошад; фоизи ҳисобкунӣ барои хоҷагиҳои миёна, хоҷагиҳои заиф ва хоҷагиҳои қоргарони шаҳрӣ бояд паст бошад. Хоҷагиҳои деҳқононии қамбағалтаринро аз баъзе андозҳо, дар ҳолатҳои истисноӣ аз тамоми андозҳои натуралӣ озод намудан мумкин бошад.

Барои қорхонаҳо як қисм ва барои деҳқонон тамоми маҳсулоташонро фўрухтанро иҷозат дода, давлат зарурати эҷоди механизми андозбандии манбаи иловагиро эълон намуд ва андозҳои мустақим (андозҳо аз кишоварзӣ, қасбӣ, аз ғойдаву амвол, аз иҷора, хирочи тамағ (терб), бочҳо аз мерос ва ғ.) ва ғайримустақим (аксизҳо ва пардохтҳои гумрукӣ)-ро истифода кард.¹¹⁸

Бо як қатор санадҳои метёрии ҳокимияти Бухорои Шарқӣ маҳрумиату маҳдудияти феодалҳои дунявиро рўхонино аз ҳукуки молиякияти хусусӣ ба олоту воситаҳои истеҳсолот расмӣ намуда,

¹¹⁶ ЦГА РТ, ф.65, оп.1, ед.хр.26, л.20.

¹¹⁷ Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного комитета о замене продовольственной и сырьевой развёрстки натуральным налогом. - http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/dekr_zam.php

¹¹⁸ Кукин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид.наук, 2003. - С.83.

умумишавӣ ва гузариши онҳоро ба моликияти давлат таъмин кард. Чунончӣ, дар асоси қарори Қурултои 4 Умумибухоро дар бораи вақфҳо, ҚДК бо қарори протоколи хеш аз 29 декабри с. 1923 муқаррар кард, ки тамоми маблағҳои масҷидҳо, «бояд танҳо барои эҳтиёҷоти интернатҳои кӯдакони Назорати маорифи халқ воқеъ дар Бухорои Шарқӣ сарф карда шаванд».¹¹⁹

Чорабиниҳо аз қабилӣ ташкили дурусти кори муассисаҳои давлатии савдо, тақвияти содироти пахта, пашм, пӯсти қароқӯлӣ, дигар маҳсулоти хочагии қишлоқ ба бозорҳои шӯравӣ, оғози мубодилаи мол дар байни шаҳру деҳот, ташкили бонки давлатии Бухоро барои тамвили ин амалҳо, ташкили як қатор қорхонаҳои тичоратӣ бо ширкати сармояи хусусӣ, оғози ташкили дастгоҳи андоз ва кадамҳои нахустин баҳри ба низом даровардани эмиссияи пул ва гузориш ба бучет мансуби ҳамин давра мебошанд.¹²⁰

Бинобар сабаби тӯл кашидани мубориза алайҳи босмаҷигарӣ дар Бухорои Шарқӣ, ки қисми бештари каламаври Тоҷикистони имрузиро ташкил меод, то апрели с. 1925 сохторҳои алоҳидаи сохти пешини давлати феодалӣ – мингбошиҳо, ақсақолон ва амлоқдорҳо боқи монда амал мекарданд, онҳо ба иҷрои вазифаҳои худ мубокии меъёрҳои ҳукуки пешин дар шакли таъғйирёфта ва таҳтӣ дар асоси қабули таҷрибаи қонунгузорӣ ва қонунҳои Федератсияи Сотсиалистии Россия мегирифтанд.¹²¹

Дар даврони Шӯравӣ дар Тоҷикистон инчунин чораҳои дорои хусусияти маҷбурӣ дар ҳаққи вайронкунандагони қонунгузории андоз таъбиқ карда мешуданд. кодекси ғумруки ҚШФСР аз 1-июни 1922 Қонунан вазифаи ғимояи давлату меҳнатқашонро аз ғиноятҳо ва аз унсурҳои барои ғамъият ҳавфдошта тавассути таъбиқи ғазо ва дигар чораҳои ғимояи иғтимоӣ дар ҳаққи вайронкунандагони тартиботи ҳукукии инқилобӣ муқаррар намуд. Таҳлили қиёсии қонунгузории подшоҳӣ ва баъдиинқилобии Россия ғувохӣ аз он медеҳад, ки барои ҳама ғиноятҳо ғазоҳо саҳтгар меғарданд.

¹¹⁹ ЦГА РТ, ф.р-1, оп.1, д.12, л.68.

¹²⁰ Фаёзулла Ҳоджаев. Избранные труды в трех томах. (Ред. колл. А.А. Агзамходжаев и др.) Т.1. -Ташкент: "Фан", 1970. (АН УзССР, Ин-т философии и права АН УзССР, Ин-т истории партии при ЦК КПУз, Ин-т истории АН УзССР). Т. 1. 1970.-С.238.

¹²¹ Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С.177-180, 183.

Чунончӣ, ҚЧ ҚШФСР с.1926 бар хилофи ҚЧ ҚШФСР с. 1922 таъбиқи ғазо барои насупурдани андозу пардохтҳои дигарро пешбинӣ менамуд. Моддаи 60 - уми ҚЧ ҚШФСР барои насупурдани андозу пардохтҳои сугуртаи ҳатмин музди қор, моддаи 60 - 1 бошад барои дар муҳлаташ напардохтани андозии маҳсули ҳарбӣ ғазоро пешбинӣ карда буданд.

Бо таъя ба мувафаккиятҳои бадастомада дар соҳаи иқтисоду фарҳанг, соҳтмони давлатию ҳукуқӣ худшиносии синфии омма ҳам боло меғарфт. Қурултайи умумибухороии Шӯроҳо, ки 19 - 20 сентябри соли 1924 доир ғашт, дар бораи Қумҳурии сотсиалистӣ (ҚШСБ) эълон намудани ҚХШБ қарор баровард. Тайи солҳои 1921-1924 халқи тоҷик марҳилаи гузариши рушдро, ки вазифаву мазмунаш омордасозии шароит барои дигарғунсозии сотсиалистӣ, тайёр кардани аҳоли ба қабулкунии ғояҳои сотсиализм буд, паси сар намуд.¹²²

Дар натиға «муносибатҳо бо Ҳоразму Бухоро аз протекторат (то инқилоби Октябр) ба истикрори истиклоли воқеии ин давлатҳо баъди инқилоб, ба таъвири ҳукукии он пас аз инқилобҳои халқии Ҳева ва Бухоро, ба барқарорнии равобити ҳукукии байналмиллалӣи ҚШФСР бо Бухорову Ҳева дар асоси дӯстӣ ва кумак ба ғамоҳири нави Шӯравӣ аз ғониби Россия» гузаштанд.¹²³

Пас аз анҷом додани қори бузурғу зиддии омадағӣ моҳи октябри с. 1924 сессияи дуноми КИМ ИҚШС дархостномаи халқҳои Осиёи Миёна ва Ҳукуматҳои он (Туркистон, Бухоро ва Ҳоразм)-ро дар бораи тақсимоти миллио территориявӣ ва таъсиси қумҳуриҳои нави шӯравии сотсиалистӣ ва муҳтор қонёғ гардонид.¹²⁴

Тақсимооти миллио территориявии с. 1924 амалишуда боиси ташкили қумҳуриҳои алоҳидаи осиймийнағӣ, аз ғумла ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҚШС Узбекистон (бо тарикӣ ҳамоҳнамулани минтақаҳои ақсаран тоҷикнишини қумҳуриҳои собиқи Бухоро ва Туркистон) гардид.¹²⁵

¹²² Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1.1917-1929гг. -Душанбе: Амри илм, 2001. -С. 200-201.

¹²³ Чистяков О.И. Становление Российской Федерации. -М., 1966. -с.116.; Злагопольский Д.Л., Чистяков О.И. Образование Союза ССР. -М., 1972. -С.135.

¹²⁴ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред.О.И.Чистякова. -М.: Юрист, 2003. -С. 192-193.

¹²⁵ История Советской Конституции: Сборник документов 1917-1956. -М., 1957. -С.239, 488.

Ба хайати Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШС Тоҷикистон) қариб тамоми Бухорои Шарқӣ ба шӯмули вилоятҳои Ғарм (Рашт), Ҳисор, Кӯлоб, Курғонтеппа ва қисман Сариясиё ва 12 волости вилоятҳои Самарқанду Фарғона дохил шуданд. Бо қарори Раёсати КИМ ИҶШС аз 2-январӣ соли 1925 ба хайати ҶМШС Тоҷикистон Помир ба ҳайси Вилояти Мухтори Бадахшонӣ Кухӣ дохил гардид. Нохияҳои шимолии Тоҷикистони кунунӣ – нохияҳои Хучанд, Исфара, Конибодом, Нов, Апт ба хайати ИҶШС Ёзбекистон дохил шуда, с. 1926 округи Хучандро ташкил меоданд.¹²⁶ Фақат соли 1929 округи Хучанд ба ҶМШС Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуд ва дар натиҷа аҳолии ҶМШС Тоҷикистон ба 1,2 млн нафар расид, ки 78%-и онро тоҷикон ташкил меоданд. Бо ҳамин тоҷикони маскунӣ Осиёи Миёна қисман дар як ҷумҳурий муттаҳид гаштанду аксарияти муназзамро ташкил карданд.¹²⁷

Барои идораи муваққатии ҶМШС Тоҷикистон, тахия ва анҷом-дихии қорҳои ташкилии ҳуқуқӣ оид ба таъсису таҳкими дастҳои на-ви давлатӣ, барои баргузорӣ ва даъвати Анҷумани Умумитоҷикии Му-ассисони Шӯроҳо бо қарори Ревком – Шӯрои инқилобии ҶМШС Ёзбекистон аз 24 ноябри с. 1924 Шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷи-кистон таъсис дода шуд.¹²⁸ Дар назди шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷикистон: комиссияи давлати планкашӣ, Шӯрои ҳоҷагии халқ, ка-миссия-оид ба беҳсозии шароити зисти кӯдакон, Шӯрои тарбияи ҷисмонӣ, комиссия оид ба асосгузори дастҳои давлатӣ ва комиссия-ҳои дигар, кумитаҳо барои идора ва иҷрои амалию фаврии масоили қорӣ ташкил карда шуданд. Комиссариатҳои халқии (қорҳои дохилӣ, Раёсати давлатно сиёси, молия, маориф, адлия, прокуратура ва судҳо, тандурустӣ, омор, бозрасии қорғару деҳкон, савдо) бо шӯъбаҳои худ дар маҳалҳо таъсис дода шуданд.¹²⁹

Комиссариатҳои халқии таъсисёфта мақомоти иҷроия ва маъму-рии ҳокимияти давлатӣ оид ба соҳаҳои алоҳидаи ҳоҷагии халқ, со-хтмони маданӣ ва идораи давлатӣ дар қаламрави ҶМШС Тоҷикистон гардиданд.

¹²⁶ Масов Р. Указ. работа. - С. 67.

¹²⁷ Тахиров Ф. Т. История государства и права Таджикистана Том 2, часть 1. 1917-1929 гг. - Душанбе: Амри илм, 2001. - С. 208-209.

¹²⁸ ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 14, л. 1.

¹²⁹ ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 10, л. 8; ЦГА РТ, ед. хр. 194, л. 7; Там же, ед. хр. 37, л. 630; Там же ед. хр. 15, л. 341; Там же, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 1, л. 1.

Комиссариатҳои халқии меҳнат, молия, бозрасии қорғару деҳкон ва Шӯрои ҳоҷагии Халқ комиссариатҳои тахти тобеияти дугона қарор дошта буд, тобеи Шӯрои инқилобӣ ва ҳам комиссариатҳои халқии дахлдори ҶШС Ёзбекистону Итиҳоди ҶШС буданд. Комиссариатҳои халқии боқимонда мақомоти марказии идоракунии соҳавӣ дар миқёси ҷумҳурий буда, гурра ба Шӯрои инқилобӣ итоат мекарданд. Чун қоида, санадҳои асосии Шӯрои инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ва Раёсати он дар рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Бедории тоҷик» ва «Советский Таджикистан» (русӣ) интишор меёфтанд.

Комиссариатҳои халқии молия доимо пардохт ва ҷамъовариҳои ан-доз дар маҳаллоро назорат намуда, оид ба баҳисобгирии қомили ушр, андозеупорандагони андозӣ қасбӣ (саноатӣ), андоз аз даромад ва ди-гар андозҳо бо сабаби набулдани мабӯоти маҳаллӣ асосан ҷифоҳӣ сураат мегирифт. Норасони қормандони соҳиби ихтисоси муносиб, пахншавии эпидемияи бемориҳо, набулдани нақлиёт, босмаҷигарӣ қори андозбандиро мушқил гардонда буданд. Теъдоди умумии ашхосе, ки ба супурдани пардохти патент дар Тоҷикистон с. 1925 ҷалб карда шу-данд, ҷунин буд: қормандони савдо - 2479, саноат - 309, қосибони инфироид - 729 нафар.¹³⁰

6 декабри соли 1924 Бюрои осеимиягии КМ РКП (б) Бюрои ташкилии ПК (б) Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистонро таъсис дод. Дар иҷтлосияи якуми КНМ Шӯроҳои Тоҷикистон 12 декабри соли 1926 Шӯрои Комиссариати Халқии ҶМШС Тоҷикистон ба ҳайси мақомоти олии иҷроияву маъмурӣ таъсис ёфт. Мохи ноябри с. 1925 маъракаи интиҳоботи Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ба поён расид, пас аз он ҷои шӯроҳои инқилобиро қомичроияҳо гирифтанд (ростӣ, бо сабаби идома ёфтани мубориза алайҳи босмаҷигарӣ ва қоричшавии вақилон, дар аксари миғтақаҳо шӯроҳои инқилобиро аз нав барқарор қардан лозим омад.¹³¹

Мохи апрели с. 1925 Шӯрои инқилобӣ дар бораи бекор намудани ниҳоди оқсақолону мингбошиҳо ва ташкили шӯроҳои инқилобии қишлоқ қарор қабул қард. Як мох баъд аз ин ниҳоди амлоқдорон (ҷамъоварони андоз) бекор қарда шуда, қори онҳо ба зиммаи Камисса-риати халқии молияи ҶМШС Тоҷикистон гузошта шуд.¹³²

¹³⁰ ЦГА РТ, ф. 35, оп. 2, ед. хр. 25, с. 11-12; ф. 35, оп. 2, ед. хр. 25, л. 9-10.

¹³¹ Ниг.: Материалы к истории таджикского народа в советский период (Сборник статей). - Сталинабад, 1954. - С. 196; ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 37, л. 26, 30.

¹³² ЦГА РТ, ф. р-9, оп. 1, ед. хр. 4, л. 3; Там же, ед. хр. 5, л. 18, 22 об.

Қонуни асосӣ (Конституция) - и Иттиҳоди ҶШС, ки аз тарафи КИМ ИҶШС 6 июни соли 1923 қабул гарид, ҳукуки «таслики Бучети давлатии ягонаи ИҶШС - ро, ки бучети ҷумҳуриҳои иттифокӣ ба онҳо дохил мешуд, муайян намудани андозҳову даромадҳои умумииттифокӣ, инчунин харҷу даромади иловагӣ, ки барои ташаққули бучети ҷумҳуриҳо ворид мешаванд; иҷозат додани андозу пардохтҳои иловагӣ барои ташаққули бучети ҷумҳуриҳои иттифокиро» ба салоҳияти мақомоти олии ҳокимият дод.¹³³ Муқаррароти шабҳини дар Конституцияи ИҶШС аз 5 декабри с. 1936 низ боқи монд. Аҳдномаи ташкили Иттиҳоди Шӯравӣ ягонагии бучети давлатиро муқаррар намуд, бучетҳои ҷумҳуриҳои иттифокӣ қисмҳои таркибии бучети умумииттифокӣ шуданд. Барои манфиатҳои аҳоли Конституцияи ИҶШС қорӣ намудани бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро фақат бо иҷозати Иттиҳод иҷозат дод.¹³⁴

Ба қисми даромади бучети ҶМШС Тоҷикистон 99% - и ҳамаи даромадҳо аз андози қосибӣ ва андоз аз даромад, андоз аз амволи меросӣ ё ҳадяшуда, бочҳои судӣ, хирочи моҳак (проба), хироч аз қайд, хирочи шикор ва дигар андозу пардохтҳо дохил карда мешуданд.¹³⁵

1 декабри соли 1926 дар Душанбе Анҷумани якуми Муассисони Шӯроҳои вакилону қоргару деҳқони Тоҷикистон кушода шуд. Он эълонияи таъсиси ҶМШС Тоҷикистонро, ки барномаи сохтмони сотсиалистӣ, роҳҳои рушди иқтисодии мадани ҶМШС Тоҷикистонро муайян менамуд, қабул кард.¹³⁶ Дар анҷуман КИМ - и Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ва раёсати КИМ, инчунин ШКХ - ро, ки таъмони ҳокимияти қонунгузорӣ, амрдиҳӣ ва назоратӣ ба ихтиёрашон вогузор шуд, интиҳоб намуд. Шӯрои инкилобӣ ваколатҳои худро ба ҳамин мақомот супурд.

Бо назардошти Конституцияи амалкунандаи ИҶШС 28 апрели с. 1929 Анҷумани 2 Шӯроҳои ҶМШМ Тоҷикистон Конституция (Қонуни асосӣ) - и ҷумҳуриро қабул намуд, ки он истиқрору ҳукумронии

сохти шӯравӣ, хусусиятҳои рушди давлатию ҳукуки Тоҷикистонро қонуни кард.¹³⁷

Мутабиқи моддаи 39 - и Конституцияи КИМ ҶМШС Тоҷикистон мақоми иҷроия ва маъмури - Шӯрои Комиссарони Халк (ШКХ ҶМШС) - ро, ки Комиссари Халкии молия ба ҳайаташ шомил аст, таъсис медиҳад. Комиссариати халкии молия комиссариати муттаҳида буд, тобеи КИМ ва ШКХ ҶМШС буд. ба салоҳияти анҷумани Шӯроҳо ва КИМ ҶМШС, аз ҷумла масъалаҳои «... тибқи конституция ва қонунҳои ИҶШС, ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон муқарар намудани андозҳову пардохтҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ва даромадҳои ғайри андоз» дахл доштанд.¹³⁸ «Ҳамаи даромаду хароҷоти давлатии ҶМШС Тоҷикистон дар бучети ҶШС Ўзбекистон, ки мутабиқи Конституцияи ИҶШС ва қондаҳои тибқи қонунгузории умумииттифокӣ муқарраршуда ба бучети ягонаи давлатии ИҶШС дохил мешаванд, муттаҳид карда шудааст.¹³⁹

Албатта, ба яқборагӣ эҷод намудани меъёрҳои ҳукукие, ки мебоист дар тамоми қаламрави давлати нав амали мекарданд, ғайри имкон буд. Аз ин рӯ Шӯрои инкилобии ҶШС Ўзбекистон 27 ноябри с. 1924 қароре қабул кард, ки мутабиқи он минбаъд, то қабул шудани қонунҳои дахлдор, қонунҳои Иттиҳоди ҶШС ва қонунҳои маҳаллӣ (қонунҳои ҶМШС Туркистон, ҶХС Бухоро ва Хоразм) мавриди амал қарор гирад.¹⁴⁰ Яъне Қонуни Конституционӣ оид ба Мехнат, Қодекси Қиноятӣ, ҚМЧ ҶШФСР ва қонунҳои дигари ҶШФСР. Дар ниҳояти қор ин барои бартарафу бекор намудани меъёрҳои ҳукуки исломӣ ва одатҳои ҳукукӣ имкониятро фароҳам сохт.

С. 1925 - 1926 дар округи Хучанд, баъдан дар навоҳии дигари кишвар ислоҳоти замину об гузаронида шуд. Ҷамъовариҳои андозии ягонаи кишоварзӣ ба зиммаи шӯроҳои кишлоқ ва ҷомичроияҳои ноҳияҳо гузошта шуд.¹⁴¹

¹³⁷ Ниг. - С.332-343.

¹³⁸ ЦГА РТ, ф.10, оп.1, ед.хр.6, стр.86; Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане, Душанбе, 2003. - С.328 - 330.

¹³⁹ Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане, Душанбе, 2003, С.340; Тохилов Н.Ф. Развитие законодательной деятельности в Таджикистане (1917-2007 гг.). - Душанбе: Эҷод, 2009. - С.79-80.

¹⁴⁰ СУ УзССР - 1925. - №1. - Ст.2; ЦГА РТ, ф.9, оп.1, д.33, л.105.

¹⁴¹ ЦГА РТ, ф.10, оп.5, ед.хр.10, л.8.

Мувофиқи Муқаррарот дар бораи ухдадории ҷамъияти иригационӣ,¹⁴² нигохдошту таъмири (ба ғайр аз таъмири капитали) системаи иригационӣ ва иншоотҳои маҳаллии он ухдадорӣ худ иштифодабарандагон буд. Бояд гуфт, ки шакли калективи ухдадорӣ дар соҳаи истифодаи об бо ҷалби деҳқонон (ниҳоди ҳашар) ҳанӯз дар замони қалб аз мустамликавии таърихи Тоҷикистон ба таври васеъ истифода бурда мешуд. Ширкаткунандагони ҷунин қорҳо аз имтиёзот (масалан, музди на камтар аз музди ҳадди ақали меҳнат, ки давлат муайян кардааст) бархурдор буданд. Ин аз давомоти меъёрҳои ҳукукии мусбати пешин ба манфиати тамоми мардумон гувоҳӣ медиҳад.

Ба роҳсозӣ аҳамияти калон дода, КИМ ва ШКХ ҶМШС Тоҷикистон 2 июни с. 1927 мутобиқи ҳамаи принципҳои меҳнатии ҳоҷагии об қарор «Дар бораи эълони қорҳо оид ба роҳсозӣ»¹⁴³ - ро қабул намуд. Баъдан ҷунин қарорҳо нисбати ҷалби аҳоли ба меҳнати ҷамъиятии музднок ва ухдадорӣ нақлиёӣ ҳангоми ҳамаи нақли саросарии ғаллаву пахта қабул карда шуданд.

Аввалин маротиба нақша ва бучети давлатии ҶМШС Тоҷикистон барои соли ҳоҷагии 1926/1927 таҳия ва қабул карда шуд. Дар ин нақша (план) таъсиси аввалин қорҳои саноатии бузург, ташкили қорҳои саноатно ҷустуҷӯи пешбинӣ карда шуд. Бучети давлатии ҶМШС Тоҷикистон мустақилона таҳия гардида, ҳамчун қисми таркибӣ ба бучети ҶШС Ўзбекистон шомил буд.¹⁴⁴ Пешбинӣ гардида буд, ки аз бучети ҷумҳурӣ 440 ҳазор рубл барои рушди саноати касбӣ, ки эҳтиёҷоти аҳоли ва ҳоҷагии деҳқонро ба молҳои саноатӣ ва лавозимоти кишоварзӣ қонеъ менамуд, харҷ карда шавад.¹⁴⁵

Давлат ба барқарорсозии рушди истеҳсоли кишоварзӣ маблағҳои пулии калон сарф мекард. Гуфтани ҳамин кофист, ки с. 1925 бучети ҶМШС Тоҷикистон 3,9 млн. рубл, ёронаи ҳукумати ИҶШС - 2,4 млн. рубл ё 61,7% - и тамоми бучети ҷумҳурӣ; с. 1926 - 6,9 млн. рубл, ёрона - 6,1 млн. рубл 84,4% - и бучет; с. 1927 - 9,8 млн. рубл, ёрона - 9,0 млн. рубл ё 92,2% - бучетро ташкил медод. Солҳои 1929 - 1930 бучети ҷумҳурӣ то 43,5 млн. рубл бо ёронаи ҳукумати ИҶШС

¹⁴² СУ ТарҷаАССР. 1929. №8-9. л.31.

¹⁴³ Ҳамаи ҷо. 1928. №2. л.13.

¹⁴⁴ ИҶА, ф.10, №1, ул.хр.64, стр.124, 154-156.

¹⁴⁵ Саидмуродов Х.М. Создание промышленности и формирование рабочего класса в Горно-Бадахшанской автономной области. В кн.: Очерки истории Советского Бадахшана. - Душанбе: Ирфон, 1981. - С.190.

дар ҳаҷми 33 млн. рубл афзоиш ёфт. Давлат бо мақсади дастгирии аҳолии қашшоқ шуда ёрона медод.¹⁴⁶

Дар охириҳои солҳои 20 - ум дар деҳаҳои кӯҳии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам фарқиати молӣ ва томиркузи - қитъаҳои калони замин дар дасти бойҳо боқи монда буд. Ситонидани андозии кишоварзӣ ба зиммаи шӯроҳои деҳот ва комичроияи ноҳияҳо гузошта шуда буд ва онҳо баърои дуруст супорида шудани андозҳо масъул буданд.¹⁴⁷ «Байнгари хол ин аст, ки с. 1929 дар натиҷаи таҳқиқоти мақомоти молияи Тоҷикистон вилояти Фарм 20 ҳазор ҳоҷагӣ бинобар нотаъвонияшон аз пардохти андозии ягонаи кишоварзӣ озод карда шуданд, ки ин рақам 70%-и теъдоди умумии ҳоҷагӣҳо ташкил медод».¹⁴⁸

Низомии андозии дар ИҶШС дар солҳои 71 НЭП бавҷудодамада, ки супорандагони асосияи субъектҳои ҳоҷагидори Тоҷикистон ҳам шудаанд, ҷунин хусусиятҳо дошт: вазифаҳои фискалӣ то ҳадди зиёд аз ҳисоби андозбандии ғайри мустақим, асосан аз ҳисоби андозии аксиз ва пардохтҳои ғумрукӣ аз гурӯҳҳои молҳои мавриди ниёзи умум амалӣ мешуд; функцияи танзимкунӣ нақши восилаи босамари сиеиро бозӣ карда, ихтисори пайдарпайи сармои капиталистиро таъмин намуда, ба қатъшавии равандҳои тақори истеҳсол дар соҳаи соҳибкории хусусӣ мусоидат мекард. Умуман низомии андозҳои мустақил ба ғурра ситонидани даромади шахси шаҳрвандон, ки зиёда аз ҳадди ақали маблағи барои рӯзгузаронӣ зарур мегирифтанд, нигаронда шуда буд; дар соҳаи андозбандии қорҳои давлатӣ низомии андоз дар давоми солҳои 20 - ум тадриҷан мавқеи худро аз даст медод ва ҷои онро танзими маъмурии мустақим мегирифт.¹⁴⁹

Соли 1929 бо таъдил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон ба ҶШС Тоҷикистон - ҷумҳурии коммунистӣ, низомии андозии ҷумҳурӣ як нав зернизомии дар таркиби низомии ягонаи андозии ИҶШС Тоҷикистон ташкил карда шуд. Мутобиқи Конституцияи ҶШС Тоҷикистон, ки бо қарори Анҷумани Шӯроҳои Тоҷикистон (17 - 25 феврал с. 1931) қабул гардид. Комиссариати муттаҳидаи молияи тобеи КИМ ва ШКХ

¹⁴⁶ Тарҷикская ССР за 25 лет. - Сталинабад, 1955. - С.48.

¹⁴⁷ ИҶА, ф.10, оп.5, ед.хр.10, л.8.

¹⁴⁸ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С.191-192.

¹⁴⁹ Карагегина. Сталинабад, Таджикгосиздат Н.А. Кисляков Очерки истории, 1954. - С.191-192.

ҶШС Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки амру фармонҳои Комиссариати молияи ИҶШС - ро ба амал мебаровард (м. 55). Ба доираи салоҳияти Анҷумани Шуроҳои Тоҷикистон ва КИМ ҶШС Тоҷикистон тасвири бучети ҶШС Тоҷикистон ҳамчун чӯзи бучети ягонаи давлатии ИҶШС, тибқи Конституция ва қонунгузории ИҶШС муқаррар намудани андозҳо ва пардохтҳои давлатии моҳаллӣ ва даромадҳои ғайриандозӣ воғузор карда шуд. (м. 61)¹⁵⁰

Соли 1930 дар ИҶШС ислоҳоти андоз оғоз ёфт, ки низомии ситонидани андозҳоро ба кулӣ тағйир дод. Қарори КИМ ва ШКХ аз 02.09.1930 «Дар бораи ислоҳоти андоз» бароварда шуд; с. 1931 боз як қатор қарорҳо баромаданд, ки рафти истилоҳоти андозро ба низом оварданд; с. 1936 низомии пардохтҳои қоронаҳои давлатӣ ва бахши калхозӣ – кооперативӣ тағйир дода шуд. Ин дар иртибот бо он буд, ки низомии андозии солҳои 20 - ум амалкунанда воқеан тамоми вазифаҳои худро иҷро кард: бахши хусусӣ дар саноату савдо барҳам дода шуда, ҳиссаи он дар ҳоҷагии кишлоқ андак боқӣ монд. Пас, низомии андозбандии бахши хусусӣ, ки ба қатъи равандҳои сармояҷамъкунии капиталистӣ ва ситонидани даромади зиёдагӣ равона гардида буд, аҳамияти худро гум кард. Қариб 60 андозу пардохт ба пардохтҳои асосӣ – андоз аз гардиши мол, андозҳо аз фоидаи қоронаҳои давлатӣ ва андоз аз даромади қоронаҳои кооперативӣ муттаҳид карда шуданд.¹⁵¹ Андозҳо ҳамчун яке аз унсурҳои сохтмони сотсиалистӣ ба сифати олоти «азнавтақсимкунии нақшагии маҳсулоти ҷамъиятӣ дар байни синфҳо, бахшҳо ва соҳаҳои ҳоҷагии халқ бо мақсади амалисозии барномаи куллии хизм» шинохта шуда буданд,¹⁵² яъне моҳияти иқтисодӣ – ҳукукии андозҳо ҷилдан тағйир ёфта буд.

Самтҳои асосии ислоҳоти андозии с. 1930 чуқур буданд: Якум, низомии аксизии андозбандӣ, андозии қосибӣ ва як қатор андозҳои дигар ба як андоз – андоз аз гардиши мол муттаҳид карда шуданд. Дуюм, андозҳое, ки қоронаҳои давлатӣ пардохт мекарданд, ба як пардохт – пардохт аз фоида оварда шуданд ва ин пардохт бо тақсимои идоравии

¹⁵⁰ Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. - Автореф. дисс... канд. экон. наук. - М., 2001. - С. 15-16. рда шуд;

¹⁵¹ Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. Душанбе, 2003. - С. 353-355.

¹⁵² История отечественного государства и права. Ч. 2: Учебник / Под. ред. О. И. Чистякова. - М.: Юрист, 2003. - С. 312.

дохилии фоида оварда шуданд ва ин пардохт бо тақсимои идоравии дохилии фоида як гардида буд, яъне воқеан он дигар андозҳам набуд.

Низомии андозбандии моҳаллӣ дар ИҶШС баъд аз ислоҳоти андоз асосан аз андозҳои иборат буд, ки давлат онҳоро аз як марказ ба таври самаранок назорат карда наметавонист. Ин андозҳо пурра вориди бучетҳои моҳаллӣ мешуданд ва салоҳият оид ба муқаррар кардан ё накардани он ба ихтиёри Шуроҳои моҳаллӣ дахлдор таалук дошт. Қонунгузории умумииттифоқӣ фақат меъёри қор навъи андозбандии моҳаллӣ (андозбандии бонҳо ва қитъаҳои замин бо андоз аз бонҳо ва рентаи замин, аз с. 1932 – хирочи якборӣ аз қолхозиҷиёну инфиродиён) – ро муқаррар карда буд. дар нисбати дигар андозҳои моҳаллӣ танзими умумииттифоқ бо нишондоди он ки ҳукуматҳои ҷумҳуриҳои иттифоқ метавонанд ба Шуроҳои моҳаллӣ ҳукуки «муқарар намудани ситонидани андозу пардохтҳо аз объектҳои бо андозии умумидавлатӣ ва моҳаллӣ андозбандӣ нашед»¹⁵³, маҳдуд мешуд. Ҳамин тавр, Шуроҳои моҳаллӣ метавонистанд, ки дар қонунгузории умумииттифоқӣ ва ҷумҳуриявӣ пешбинӣ шуданд. Қонунгузории иттифоқӣ фақат ҳамчун андозаи пардохтро муайян менамуд.

Дар Тоҷикистон, дар навбати худ, андозу пардохтҳои моҳаллӣ аз нав ташкил карда шуданд, ки дар натиҷа бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон: андозии замин андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, пардохт аз соҳибони қорво, пардохтӣ якмаротибагӣ аз бозорҳои қолхозӣ, пардохти якҷахта барои сохтмони мадания ҳоҷагии кишлоқ, пардохт барои қамиш, буттазор, сӯзишвории алафӣ ва қаронидани қорво дар ноҳияҳои ҷанубӣ, андоз аз соҳибони бинҳо, андозии бог ва дигар пардохтҳо қорӣ карда шуданд.¹⁵⁴ Ставкаҳои андозу пардохтҳои моҳаллӣ бо назардошти минтақаҳои маошии муайяннамудаи Комиссариати халқии молияи ИҶШС таъйин карда мешуданд.

Ислоҳоти андозии с. 1930 – уми ИҶШС ба ташкили дастҳои андоз тағйирот ворид кард.¹⁵⁵ Бозрасии андоз – воҳиди сохтҳои шӯбаҳои молияи ноҳияҳо ва шаҳрҳои бидуни тақсимои ноҳиявӣ мақоми асосии ин низом гардиданд. Шӯбаҳои андозӣ Шӯбаҳои молия ва

¹⁵³ Марьяхин Г.Л. Бюджет и национальная политика СССР. - М., 1938. - С. 59.

¹⁵⁴ Материалы Управления регистрации нормативно-правовых актов и подготовки свода законов Республики Таджикистан Министерства Юстиции Республики Таджикистан. Т. 2. - С. 56-72.

¹⁵⁵ Кузнец И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С. 84-87.

вилоятӣ, раёсатҳои андозу пардохтҳои комиссариатҳои халқии молияи ҷумҳуриҳои иттифокӣ ва Комиссариати халқии молияи ИҶШС мақомоти роҳбарӣ ва назораткунанда буданд.

Оид ба тақмили раванди ситондани андозҳо як қатор тадбирҳо амалӣ карда шуданд. Чунончӣ, бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 27.04.1933 №10/29 руйхати амволе муқаррар гардид, ки камомати андозҳо, бочҳо ва пардохтҳо рӯёнида намешавад ва онҳо бояд тавассути муассисаҳои баҳши ҷамъиятӣ ғурухта мешаванд¹⁵⁶. Бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 26.04.1937 №519 тартиби маъмурии қашиди гирифтани амвол барои пӯшондани камомати андозҳои давлатию маҳаллӣ, сугуртаи хатмии маош, тахвилоти хатмӣ ва ҷаримаҳои бекор, гардида, тартиби судии он муқаррар карда шуд¹⁵⁷. Оид ба бақайдгирии андозии андозсупорон ва объектҳои андозбандӣ бо андозҳои давлатӣ ва маҳаллӣ қарорҳо қабул гардида, ҷорабиниҳо амалӣ карда шуданд¹⁵⁸.

Дар ихтиёри Иттиҳод қарор гирифтани воситаҳо ба Марказ имкон дод, ки ба ҷумҳурии ақибмонда кумаки бештар расонад. Мувофиқи Қонун дар бораи бучет, ки с. 1932 қабул карда шуд, ба бучети Тоҷикистон 100% - и маблағҳои андоз аз муомилоти қорхонаҳои мустақар дар он интиқол дода шуданд¹⁵⁹. С. 1934 бучети ҶШС Тоҷикистон 153 млн. рубл, ёрона аз бучети иттифокӣ 46% - ро ташкил дод. Ҳамагӣ дар солҳои 1933 - 1936 ёронаҳои бучети иттифокӣ ба бучети ҷумҳурий қариб 238 млн. рублро ташкил додан ва танҳо с. 1937 ҶШС Тоҷикистон ба ёрона эҳтиёҷ надошт. Ин барои таъсиси қорхонаҳои нави маъдани, қоркарди фулузот ва соҳаҳои дигари саноат ва сохтани роҳҳои оҳану автомобилгард имконият дод.¹⁶⁰

11 апрели с. 1938 КМ ВКП (б) ва ШКХ ИҶШС қарор «Дар бораи ҷорабиниҳо оид ба иқшофи ҳоҷагӣ ва сохтмони маъдани - маиши дар ҶШС Тоҷикистон» - ро қабул намуда, барномаи сохтмони саноатӣ, таҳкими заминаи истеҳсоли техникаи ҳоҷагии кишлоқ

¹⁵⁶ Куқсин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С.84-87.

¹⁵⁷ Материалы Управления регистрации нормативно-правовых актов и подготовки свода законов Республики Таджикистан Министрства Юстиции Республики Таджикистан. Т.7. - С.41.

¹⁵⁸ ЦГА РТ, ф.18, оп.1, ед.хр.1853. - С.115.

¹⁵⁹ ЦГА РТ, ф.18, оп.1, ед.хр.1853. - С.115.

¹⁶⁰ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под ред. О.И. Чистякова. - М.: Юрист, 2003. - С.312-313.

ва рушди минбаъдан тамоми соҳаҳои иқтисоди ҶШС Тоҷикистонро муайян карданд. Баҳри иҷрои барномаи сохтмони саноатӣ ва қорҳои геологӣю коғуковӣ беш аз 31 млн. рубл ҷудо карда шуд. Дар ҳоҷагии кишлоқ ба рушди пахтакорӣ диққат дода шуда барои анҷомдиҳии қорҳои ирригационӣ ва азхудкунии заминҳои наво, харидаи техника, қарздиҳӣ ба қолхозҳо, овардани қорҳои хушоти пешбинигардида буд. Зиеда аз 30 ноҳия ва Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ аз тахвилӣ галла ба давлат аз ҳосили с. 1938, тамоми ноҳияҳои баландкӯху сарҳадӣ аз тахвилӣ гушту шир озод карда шуданд. Ба зами ин, мутобики қарорҳои Анҷумани 5 ҲК Тоҷикистон ҷудо намудани 200 млн. рубл барои сохтмони объектҳои саноатии дорои аҳамияти умумииттифокӣ пешбини карда шуд.¹⁶¹

1 март с. 1941 Шӯрои Олии ИҶШС Қонун «Дар бораи андоз аз даромоди қолхозҳо» - ро қабул намуд. Субъектони андоз тамоми навоҳои ҳоҷагии коллективӣ гардиданд. Андоз аз рӯи даромад барои соли қаблӣ тибқи ҳисоботиҳои солона баъд аз санҷиши ҳисоботиҳо аз тарафи мақомоти давлатии молиявӣ ҳисобӣ карда мешуд. Ба даромадҳо бо андоз аз даромад андозбандишаванда ҳамма намулҳои даромад аз тамоми соҳаҳои ҳоҷагии кишлоқ шомил карда шуданд. Ба таркиби даромади андозбандишаванда маблағҳо, ки қолхозҳо аз супурдани маҳсулоти давлат мутобики ставкаҳои хатмӣ мегирифтанд, ва як қатор маблағҳои дигар дохил намешуданд. Даромадҳои артелҳои мохидорӣ аз ширкати моҳи зимни аз тарафи онҳо ба давлат супурдани маҳсулоти тибқи нархҳои давлатӣ бо тартиби маҳсус андозбандӣ карда шуданд. Дар ин ҳолат даромадҳо аз мохидорӣ бо пардохти мохидорӣ андозбандӣ гардида, ба даромади умумии бо андоз аз даромад андозбандишаванда ҳамроҳ карда намешуданд.¹⁶²

Ду ставкаи гуногун муқаррар карда шуд: а) 4% аз даромади андозбандишаванда - аз даромад аз ғуруши маҳсулот бо тартиби қарордоӣ ва харидҳои давлатӣ ва даромадҳо аз истифодаи дохилиҳоҷагии маҳсулот; б) 8% аз даромади андозбандишаванда - аз даромади боқимондаи қолхозҳо. Инчунин низомии васеъи имтиёзот барои қолхозҳо, масалан, қолхозҳо, ки аз офатҳои табиӣ зарар до- даанд, пешбинӣ гардида буд. дар солҳои Ҷанги Бузурги Вағани ан- доз аз даромади қолхозҳо он қадар тағйир наёфт.

¹⁶¹ Козачковский В.А. От феодализма до победы социализма. - Душанбе: Ирфон, 1966. - С.179.

¹⁶² История налогового права - http://www.finteorgia.ru/nalog40_50g.html

Чанги Бузурги Ватанӣ сафарбаркунии ҳамаи захираҳои дохиро талаб намуд. 16 августи с. 1941 Ҳукумати Шӯравӣ Нақшай Ҳарбӣ — ҳочагириро ба тасвиб расонд, ки мутобиқи он кӯчондани муассисаву корхонаҳои саноатӣ аз манотиқи назди фронт ба дигар ноҳияҳо, аз ҷумла ба Осиёи Миёна, сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ пешбинӣ (карда) шуда буд. Як қисми таҷҳизоти корхонаҳои кӯчондашуда (корхонаҳои саноати консервакуний, зарфҳои шишагӣ, абрешим, собунашӯи ва ҳоказо) ба Тоҷикистон ирсол карда шуд. Бозсозии саноати ҚШС Тоҷикистон истеҳсоли маҳсулоти даркорӣ барои замони ҷангро таъмин намуд, истеҳсоли ғалла, пахта ва абрешим афзуд. Меҳнаткашони Тоҷикистон барои қатори танкии «Колхозчии Тоҷикистон» 75 млн. рубл ҷамъ карданд.¹⁶³ Танҳо аҳолии вилояти Ғарм барои сохтани колоннаи танкӣ ва эскадрилияи ҳавоӣ 3 млн. рубл гирд оварданд, ба бунёди мулофия 8 млн. рубл саҳм гузоштанд, ба фронт либосҳои гарм ва озуқавории зиёд ирсол намуданд.¹⁶⁴

Қисми асосии даромадҳои бучети ИҚШС даромадҳо аз баҳши давлатии истеҳсолот буданд, ки дар давраи ҷанг беш аз 80% - и қисми даромади бучетро ташикл доданд. Хиссаи даромадҳо дар маблағгузорихои капиталӣ аз 63% - и соли 1942, соли 1944 то ба 75% афзоиш ёфт. Ҳамагӣ дар солҳои ҷанг ба системаи бучети мамлакат 111,7 млрд. рубл ворид карда шуд, ки беш аз нисф яъне 58,3 млрд. рубли он барои мулофия сарф гардид.

Афзоиши қисми даромади бучет, аз ҷумла, аз ҳисоби зиёд намуни дани андозҳо аз аҳоли анҷом дода шуд. Бинобар сабаби якбора коҳиш ёфтани қисми даромади бучет аз маблағҳои саноат давлат дар шароити ҷанг маҷбур шуд 21 ноябри соли 1941 андоз аз муҷаррадон, шаҳрвандони танҳо ва оилаи хурддошта, 29 декабри соли 1941 — андоз аз харбиро ҷорӣ намояд, ҳамзамон иловапулиҳо ба андозии кишоварзӣ ва андоз аз даромад бекор карда шуданд. Маблағҳои ин андозҳо дар с. 1942 - 1945 72 млрд. рублро ташикл доданд,¹⁶⁵ агар то замони ҷанг

¹⁶³ История таджикского народа. Том III. Книга вторая. - М.: Наука, 1965. - С. 59, 63, 65, 68.

¹⁶⁴ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С. 207.

¹⁶⁵ Н.А. Кисляков Очерки истории Карагетина. Сталинабад, Таджикгосиздат, 1954. - С. 207.

андозҳо аз аҳоли дар даромади бучет 5% - ро ташикл дода бошанд, солҳои ҷанг ин рақам то 13% афзуд.¹⁶⁶

Моҳи апрели с. 1942 Фармон «Дар бораи андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ» қабул гардид, ки даромади бучетҳои маҳаллиро ба андозаи 29% зиёд кард. Мувофиқан дар Тоҷикистон қарори ПШХ аз 29. 09. 1942 №959 қабул карда шуд. Дар солҳои ҷанг ҷамъи маблағҳои воридгардида ба бучет аз андоз, ки ба тозагӣ ҷорӣ ва тақмил дода шуда буд, то ба 3,7 млрд. рубл дар соли 1945 афзоиш ёфт. Аксари ин қонунҳои дар бораи андозҳо дар соли 1950 - ум — нимаи аввали соли 1960 - ум бекор карда шуд.

Соли 1947 ҳукумати Шӯравӣ дар хусуси бекор намудани системаи картонкагӣ барои маводҳои хӯрока, молҳои саноатӣ ва гузаронидани ислохот аз ҷумла гузаронидани ислохоти пул қарор қабул кард. Дар панҷсолаи ҷорум нархи молҳои истеъмолӣ се баробар паст карда шуд. Бучети давлатии ҚШС Тоҷикистон аз рӯйи хароҷот аз 800 млн. рубли соли 1946 то 995 млн. рубл дар с. 1952 зиёд гардид.¹⁶⁷

Аммо вазъи аҳоли, хусусан аҳолии деҳот вазнин боки мемонад. Тибқи маълумоти ҚСУ қабл аз ҷанг истеъмоли шаҳрии ғалла, орд, ярма, нон аз тарафи аҳолии деҳот ҷунин буд (бо % нисбагӣ ҷамъбаст): аз ҳисоби харид аз давлат — 29%, дар бозори дохилии деҳот — 9%, аз хоҷагии хӯдӣ ва қолҳои тайи солҳои 40-ум 13% афзудааст. Маълум аст, ки ба ғайр аз андозии натуралӣ, ки давлат меситонд, хоҷагиҳои деҳқонӣ андозии пулии кишоварзиро ҳам мебардохтанд. Ҳаҷми он дар солҳои 40-ум бештаре меафзуд. Ҳамзамон нархҳои давлатии ҷакана барои маҳсулоти хӯроқӣ мешуд ва ин боиси пастшавии нархҳои бозорҳои қолҳои меафшт. Ба хотири пардохтани андозии бештаре афзояндаи пулӣ, деҳқонон бояд дар бозор маҳсулоти бештаре, ки хоҷагиҳо худ истеҳсол мекарданд, ба фӯруш бароранд.¹⁶⁸

Низомии андозии ИҚШС, аз ҷумла ҚШС Тоҷикистон, ҳамчун яке аз василаҳои механизми танзими мутамаққазии иқтисоди нақшаӣ рушд меёфт, вале низомии андоз функсияи барояш пешбинишудаи танзимкунии иҷро намекард. Вазифаи асосии ба бучет ҷалб намуни дани маблағҳои ҳаҷман қалон, ки ба фаъолияти хоҷагидорӣ таъки-

¹⁶⁶ Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Пятигорск, 2000. - С. 17.

¹⁶⁷ История таджикского народа. Том III. Книга вторая. - М.: Наука, 1965. - С. 124.

¹⁶⁸ Попов В.Г. Крестьянские налоги в 40-е годы. Социологические исследования, 1997, №2, - С. 97, 101.

лотҳои давлатӣ, кооперативӣ, ҷамъиятӣ ва аҳоли алоқаманди дошт иборат буд.

Мувофиқи муқаррарот¹⁶⁹ дар бораи бозрасии (инспексияи) андози шӯъбаҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ ва ревизорҳои андози с. 1949 дар ноҳияҳо ва шаҳрҳо, ки ба ноҳияҳо тақсими нашоуда буданд, бозрасиҳои андоз иборат аз бозраси калони андоз, бозрасии маҳаллӣ (участкавӣ) - и андоз, ёварони онҳо, агентҳои андоз дар деҳот, кормандони муҳосиба амал мекарданд. Сохтору тасдиқи бастиҳои ҳар бозрасӣ мувофиқи миклори андозсупорандагон, хусусиятҳои ҳудуди иқтисоди шаҳр (ноҳия) муайян карда мешуд. Дар шаҳрҳои калон ба ҳайати бозрасиҳои андоз бозрасони андоз аз музди кори коргарону хизматчиён, андозҳои маҳаллӣ аз корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот, ва аз бачи давлатӣ дохил буданд.

Соли 1959 дар сохтори мақомоти андоз тағйироти навбатӣ ба амал оварда шуданд. Раёсати ҷумҳуриявии андозҳо ва пардохтҳо, шӯъбаҳо ва бозрасиҳо бидуни тағйирӣ вазифаҳои ба раёсатҳо (управляющи́х), шӯъбаҳо ва бозрасиҳои даромадҳои давлатӣ тағйирӣ ном карда шуданд. Раёсати даромадҳои давлатии Вазорати молияи ИҶШС чун пештар ба тарҳрезии воридшавии андозҳо ва дигар даромадҳо дар ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мағул буд, болои иҷрои нақшаи воридшавии андозҳо ба бучети давлатӣ назорат менамуд; лоиҳаи ставкаҳои андозҳо аз гардиши молҳои саноатӣ ва ҳўроқвориро таҳия мекард, оид ба даромадҳои давлатӣ дар вазоратҳои молияи ҷумҳуриҳо, инчунин дар мақомоти молияи маҳаллӣ ревизия, санҷиши ва корҳои тафтишӣ доир мекард ва корҳои дигарро анҷом медод.

Дар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон, ҷунин амалҳои раёсатҳои даромадҳои давлатии Вазоратҳои молия, шӯъбаҳои даромадҳои давлатии вилоятҳо иҷро мекарданд, ки онҳо то ибтидои солҳои 90 - ум, то замоне, ки давлатҳои тозаистиклони собиқ ИҶШС мақомоти фискалии худро ташкил мекард, ғайрият менамуданд.

Мутобиқи м. 11 Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҳукуки бучетии Иттиҳодияи ҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқӣ», ба даромадҳои бучетии давлатии ИҶШС шомил мешаванд: а) қисми даромадҳои корхонаву ташкилот дар шакли андоз аз гардиши мол ва пардохтҳо аз фоида;

¹⁶⁹ Государственная налоговая служба / Под ред. проф. В.К. Бабаева -Н. Новгород, 1995. -С.53.

б) андоз аз даромадҳои колхозҳо ва корхонаҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ; в) андозҳо аз аҳоли;¹⁷⁰ 4) даромадҳои дигар, ки қунонгузории ИҶШС пешбинӣ кардааст¹⁷⁰. Тибқи м. 9 Ҳамин Қонун суғуртаи давлатии коргарону хизматчиён дар ИҶШС аз ҳисоби давлат амалӣ карда мешуд. Мутобиқи м. 35 ба бучетҳои давлатии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ даромадҳои зерин ворид мешаванд: а) андоз аз фоида ва дигар пардохтҳо аз корхонаву ташкилотҳои зертоби вазорату идораҳои ҷумҳурии иттифоқӣ; б) даромадҳои ҷангал, андоз аз даромадҳои колхозҳо, андоз аз даромадҳои корхонаву ташкилотҳои низомии кооперативӣ ва корхонаҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ; в) андозҳои хоҷагии кишлук; г) пардохтҳо аз андозҳои 50%; д) бачи давлатӣ, андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ ва дигар даромадҳо, ки тибқи тартиби муайян намунаи қунонгузории ИҶШС муқаррар карда шуданд. Ба ғайр аз он, ба бучетҳои ҷумҳурииҳои иттифоқӣ маблағҳои суғуртаи давлатии иқтисодӣ барои пардохтҳои нафақа, инчунин ҳиссаи андоз аз гардиши мол ва аз дигар даромадҳои умумииттифоқии давлатӣ, бо ҳаҷми дар Бучетии давлатии ИҶШС муайяншуда иттиқол дода мешаванд.

Даромадҳо, ки аз ҳисоби андоз аз музди кор ва андоз аз даромад аз аҳоли гирифта мешуданд, ҳеле ночиз буд. ¹⁷¹ Ҷамъи ҳаҷми онҳо ҳатто аз маблағи бачҳои гумрукӣ ва давлатӣ камтар буд. Қисми асосии пардохтҳои фискалӣ аз аҳоли дар тавасути андоз аз гардиши мол ва системаи пардохтҳо аз фонди музди кор ситонида мешуд.

Соли 1963 ҳаҷми истеҳсоли саноати Тоҷикистон нисбат соли 1913 ба андозаи 49 маротиба афзуд. Саноати ҷумҳурий беш аз 90 соҳа дошта, ки мақоми барҷастаро дар миёни онҳо саноати маъдан, сўзшвирию энергетикӣ, коркарда фулузот, мошинсозӣ, масолеҳи сохтмон, насочӣ, ҳўроқворӣ ва дигар соҳаҳо ишғол мекарданд. Дар қиёс бо с. 1913 истеҳсоли пахта 17 маротиба афзуд. Дар солҳои 60 - ум дар Тоҷикистон 85% - и тамоми рағвани анҷибари мамлакат истеҳсол мешуд, аз ҷор се ҳиссаи рағвани растанӣ, қариб 60% консервҳои мевагию сабзавотӣ, 70% - и шаробҳои ангурӣ ба манотиқи дигари ИҶШС содир карда мешуд. Ба номгуи молҳои содиршаванда арматураи ҷўний, таҷхизоти нафт, қисмҳои эҳтиётии

¹⁷⁰ Ведомости Верховного Совета СССР, 1959, №44, ст.221.

¹⁷¹ Это обусловило отмену налогов с заработной платы и установление льгот по подоходному налогу для ряда категорий рабочих и служащих в начале 60-х годов (См.: История таджикского народа. Том III. Книга вторая. -М.:Наука, 1965. -С.221-222.).

трактору автомобил, меваи хушк, нахи пахта, насочӣ, ангишт, сёмент ва молҳои дигар шомил буданд¹⁷².

Дар нимаи солҳои 60 - ум дар ИҶШС ислоҳоти куллии хоҷагидорӣ ба нақша гирифта шуд, ки ба афзоиши самаранокии ва фойданокии кори корхонаҳо равона шуда буд. Мақсад аз ислоҳот тақмили системаи (низомии) идораи хоҷагии халқ ва тақвияти ҳавасмандии иқтисодии истеҳсол буд. Яке аз ҳуҷҷатҳои асосии муқарраркунандаи ҳадафу вазифаҳои ислоҳотӣ хоҷагӣ Қарори КМ ҲКШШ ва ШВ ИҶШС «Дар бораи тақмили банақшагириӣ ва тақвият додани истеҳсолоти саноатӣ» аз 4 октябри соли 1965 буд¹⁷³.

Дар соҳаи андозбандӣ ба ҷорабиниҳои муҳимтарин оид ба ислоҳоти механизми хоҷагӣ тағйири тартиби тақсимои фойдаи корхонаҳои давлатӣ, ҷорисозии пардохт барои фондҳо, пардохтҳои рента, ислоҳоти системаи андозбандии колхозҳо дохил мешаванд. Низомии андозситонӣ аз гардиши мол (муомилот) қариб бетағйир боқӣ монд.

Ислоҳоти иқтисодиёт, аз ҷумла низомии андоз, ки с. 1965 тахти роҳбарии А.Н. Косигин доир гардид, боиси бекор гаштани андозҳо нашуд. Низомии андозии солҳои 1970 – 1980 - ум ташаккулифта банд аз таъғйирдиҳии андозҳои пардохт аз корхонаҳои давлатӣ ва кооперативӣ, ҷори кардани пардохт барои фондҳо, муқаррар наму-дани пардохтҳои рента то замони сукути ИҶШС, яъне то с. 1991 боқӣ монд.

Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи банд кардани ҳадди ақали музди кори андозбандинашавандаи коргарону хизматчиён» андозҳо аз даромади шахсони муқаррар, танҳо ва оилаҳои хурд дошта ва аз коргароне, ки то 370 рубл музди моҳонаи кор мегирифтанд, бекор карда шуд¹⁷⁴.

Мутобиқи м. 241 кодекси қонунҳо дар бораи меҳнати ҶШС Тоҷикистон аз 16 июни с. 1972, «тамоми коргарону хизматчиён бояд суғуртаи ҳатмии давлатии иҷтимоӣ карда шаванд». Муддаи 242 ҳамин қонун ҷунин пешбинӣ мекард: «Аъзоҳақиқо ба суғуртаи иҷтимоӣ аз

¹⁷² История таджикского народа. Том 3. Книга вторая. -М.:Наука, 1965. -С.199-200, 233-234.

¹⁷³ Истории налогов с населения в СССР Г.Л. Марьяхин. -Москва, 1964, -С.236-237.

¹⁷⁴ Ведомости Верховного Совета Таджикской Советской Социалистической Республики №18(466) 1965, -ст.489.

музди кори коргарону хизматчиён пардохта мешаванд. Аз тарафи корхона, муассиса, ташкилот пардохта нашудани аъзоҳақиқии суғуртагӣ коргарону хизматчиёнро аз ҳуқуқ ба таъминот аз рӯйи суғуртагӣ давлатии иҷтимоӣ маҳрум намекард». Ставкаи аъзоҳақиқии суғуртагӣ дар ин давра 12% - и фонди музди меҳнатро ташкил медод.

Танзими иттифоқии таъмини молиявӣ асосан бо роҳи тақсими пардохти андоз ба фойдаи ин ё он ҷумҳури анҷом дода мешуд. Соли 1975, тибқи маълумотҳои қайддиҳанда маблағҳои ҷудогардидаи андоз аз гардиши мол 42,3% барои Россия, ва қариби 100% - ро барои ҶШС Қазокистон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Литва ташкил медоданд. ҶШС Қазокистон, Литва, Қирғизистон, Тоҷикистон тамоми 100% - и андоз аз даромади шахравандонро дар ихтиёри худ мемонданд¹⁷⁵. Аммо ин маблағҷудокунӣ аз рӯйи кадом мизон ва бо кадом мақсадҳо амалӣ мешуданд, дар ин бора қоидаи аниқе вучуд надошт.

Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26 январи с. 1981 муқаррарот дар бораи андозҳои маҳаллӣ ба тасвиб расид,¹⁷⁶ ки ситонидани ҷунин андозҳои маҳаллиро пешбинӣ мекард: андоз аз соҳибони биноҳо; андозии замин; андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт. Мутобиқи қарори дахлдори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 13. 05. 1981 №123 қаламрави кишвар ба 6 класс барои мақсадҳои ситонидани андозии замин тақсим карда шуд. Андоз аз соҳибони воситаи нақлиёт бо ҳаҷми балантарин фақат дар шаҳрҳои Душанбе ва Ленинобод, аз андоз аз соҳибони биноҳо ва андозии замин озод намудани соҳибони кооперативҳои сохтмони манзил, кооперативҳои сохтмони истифодабарии гаражу истгоҳҳои автомобилӣ барои шахравандон, аз пардохти андоз озод намудани маъёбон – соҳибони воситаҳои нақлиёт пешбинӣ шуда буд¹⁷⁷.

Пардохтҳо ва андозҳои зикршуда қисми даромади бучети ҷумҳуриро ташкил медоданд. Ҷунонҷӣ, дар Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии ҶШС Тоҷикистон барои с. 1984» ба сифати маблағҳои даромади бучет андоз аз гардиши мол, пардохт барои фондҳои истеҳсолӣ, пардохтҳои қайдишуда боқимондаи озоди фойда, пардохтҳо аз фойда, андоз аз даромад ва дигар даромадҳои хоҷагии соҳиёлиистӣ номбар карда шудан.

¹⁷⁵ История отечественного государства и права. Ч.2: Учебник /Под.ред.О.И. Чистякова. -М.: Юристъ, 2003. -С.429.

¹⁷⁶ Ведомости Верховного Совета СССР, №5, 1981, ст.121.

¹⁷⁷ СТП Таджикской ССР, 1981, №1, ст.2.

Таъкиби ҷиноятӣ барои қонуншиканиҳо дар соҳаи андоз ҳанӯз дар солҳои 1950 - ум – нимаи аввали солҳои 1960 - ум бекор шуда буд¹⁷⁸. Дар амал таъбири ҷазо барои саркашинамудани аз пардохтани андозҳо то нимаи солҳои 1980 - ум мавҷуд надошт. Дар ин давра дар мамлакат бозсозӣ элон карда шуд, ки барои барпо намудани асосҳои иқтисоди хусусӣ – бозорӣ, тавсеи хизматрасонии қосибон, кооперативҳо, ҷамъиятҳои саҳҳомии гуногун шароит фароҳам овард. Моддаи 164 кодекси ҶШС Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии тартиби маъмури с. 1985 муқаррар карда буд, ки вайронкунии тартиби машғулшавӣ ба қосибӣ боиси оғоҳӣ ё ҷарима ба андозаи то панҷох сӯм бо мусодираи маҳсулот, олоти истеҳсол, ашёи хом ё бидуни он мегардад. Мутобиқи м. 164 (1) ин Кодекс муқаррар карда шуд, ки саркашӣ намудан аз додани эълומияи даромадҳо аз истеҳсолоти касбӣ, дигар фаъолияти меҳнатии инфиродӣ ё дар бораи даромадҳои дигари бо андоз аз даромад андозбандишаванда, ва дигар ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ додани эълумияро пешбинӣ намулдааст, ё саривақт додани декларатсия ё дидаю доништа ба он ворид намудани маълумоти бараъло нодуруст бо ҷарима ба андозаи аз панҷох то сад сӯм ҷазо дода мешавад.

Таъбири амалии ҷораҳои ҷавобгарӣ барои саркаши аз супоридани андозҳо то миёнаи солҳои 1980 - то эълони бозсозӣ вучуд надошт. Бо мақсади таъкият додани назорати андоз бо Фармони Президуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон моддаи 162 – 1 илова карда шуд, ки он барои саркаши аз додани эълумияи даромадҳо ҷазоро дар намуни қорҳои ислухӣ ба муҳлати то ду сол, ҷарима аз 200 сӯм то ҳазор сӯм пешбинӣ менамуд.

Мутобиқи моддаи 32 қонуни ИҶШС «Дар бораи андоз аз даромати шаҳрвандони ИҶШС, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ» ва аз 23 апрели соли 1990 ва Муқаррарот «Дар бораи андозҳои маҳаллӣ» аз 23 апрели соли 1990 шахсони мансабдори қорхонаҳо, муассисаҳо, ташкилот, инчунин шаҳрвандоне, ки талаботи шахсони мансабдори бозрасиҳои давлатии андозро иҷро намекунад, ба ҷавобгарии маъмури дар намуни ҷаримаҳо, мутаносибан ба андозҳо аз 50 то 200 сӯм ва аз 25 то 100 сӯм қашаида мешуданд¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Молчанов А.Г. История становления налогового дела и налоговой политики в России. - Автореф. дисс. канд. экон. наук. - Петербург, 2000, - с. 17-18.

¹⁷⁹ Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, № 19, ст. 320.

Мақомоти андоз акун ҳукуки тартиби бечунуҷарои рӯёндани қарзи андоз, инчунин маблағи ҷарима ва дигар ҷазоҳоро гирифтанд.¹⁸⁰ Қонунгузори имрӯзаи андозии шӯравӣ сарчашма мегирад. Фарқияти асосияшон мураккабтар гардидани охири мебошад.

Дар солҳои охири фаъолияти системаи шӯравӣ бо афзоиши бахши хусусии иқтисодиёт танзими давлатии андозҳо боз ҳам сохтар гардид. Мутобиқи Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС № 6362 – 11 аз 13 январи с. 1987 «Дар бораи масъалаҳои марбут ба таъсис дар қаламрави ИҶШС ва фаъолияти қорхонаҳои муштарақ, иттиҳодияҳо,¹⁸¹ ташкилот, ширкатҳо ва мақомоти идоракуни байналхалқӣ»¹⁸¹ пешбинӣ шуда буд, ки андоз аз Ҷойида бояд ба даромадҳои бучетии умумитифоқӣ ҳамроҳ карда шавад. Қорхонаҳои муштарақ дар давомии ду соли аввали фаъолиятҳои аз супурдани андоз аз Ҷойида озод карда шуданд. Вазорати молияи ИҶШС шӯроӣ амали ин санади меъёрии ҳукуқӣ боиси таъсиси як қатор қорхонаҳои муштарақ гардид, ба монанди қорхонаи муштарақи шӯравии булғорӣ дар ш. Кӯлоб оид ба васли ашпаратҳои телефонӣ ва дигар лойҳаҳои муштарақ.

Ниҳоду соҳаҳои асосии ҳукуки молиявии ИҶШС ҳукуки бучетӣ, танзими давлатии даромадҳои давлатӣ ва тамвили бучетӣ, асосҳои ҳукуки қарз, ҳисоббарбаркунӣ ва муомилоти пул, асосҳои қонунгузори пул буданд.

Бо Фармони Президуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи ҷорӣ намудани андоз аз Ҷуруш»¹⁸² № УП – 1279 аз 9 декабри соли 1990 бо мақсади таъмини молиявии барномаҳои иқтисомии иқтисодӣ, дастгирӣ табақаҳои камбизоати аҳоли, босуботаварии муомилоти пул аз 1 январи соли 1991 ба андозаи 5 Ҷойи аз Ҷуруши маҳсулот, қорҳои иҷрошуда ва хизматрасониҳои пулақӣ андоз ҷорӣ карда шуд.

Тақдирӣ ИҶШС дар воҳурии роҳбарони се ҷумҳури – Беларусия, Россия ва Украина дар бешаи Белавет 8 декабри с. 1991 бо имзои созишнома дар бораи таъсиси ИДМ, ки пароканда намудани ИҶШС, қатъи амали қонунҳо ва барҳамдиҳии мақомоти онро пешбинӣ менамуд, хал карда шуд¹⁸³.

¹⁸⁰ Ведомости Верховного Совета СССР 1981, № 5, ст. 122.; № 39, 1987, ст. 791.

¹⁸¹ Ведомости Верховного Совета СССР, № 2 (2388), 1987, ст. 35.

¹⁸² Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, № 1, 1991, ст. 87.

¹⁸³ История отечественного государства и права. Ч. 2: Учебник / Под ред. О.И. Чистякова. - М.: Юристы, 2003. - С. 486-487.

Андозаҳои асосии ИҶШС дар арафаи сукути он андозаҳо аз аҳоли (андоз аз даромади шахсони воқеӣ, андоzi кишоварзӣ, андоз аз шахсони мучаррад, танҳо ва хурдоила), инчунин андозҳо аз қорхонаҳо (андоз аз муомилот), ки 91% - и даромади умумии давлатро таъмин менамунд, ва пардохтҳо ва мақомотҳои таъкилотҳои кооперативӣ ва ҷамъиятӣ буданд.¹⁸⁴ Умуман андозҳо ҳуусияти восилаи давлатиро гӯм карда, ба пардохтҳои меъёрӣ табиқ ёфта буданд.

Гуфтан мумкин аст, ки дар аввалҳои солҳои 90 - уми асри XX вазифаи асосӣ низоми андоzi шӯравӣ мусодираи як қисми даромадӣ ҳар фард ё қорхона ба ғойдаи давлат, яъне вазифаи фискалӣ буд. Вазифаҳои (функсияҳои) танзимкунӣ, ҳавасмандкунӣ ва иҷтимоии андозҳо, ки ҳоси таҷрибаи ҷаҳонии андоз буда, пештар то дараҷае дар сиёсати андоз истифода мешуданд, пурра бо механизми банақшагирии давлатӣ, таъмини давлатӣ ва таъмини иҷтимоии давлатӣ иваз карда шуданд. Худи андозҳо шакли пардохтҳои нақшавиро гирифтанд.¹⁸⁵ Низоми андоз нақши ҷамъоварандаи як қисм маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) – ро бозӣ намуда, ҳаҷми механизми сирф фискалӣ амал мекард. Нақши танзимгари рушди истеҳсолот, ҳамоҳангсозу ҳавасмандкунандаи самтҳои асосии азнавсозии техникаи онро мақомоти тарҳрезно таъминоти давлатӣ мебозиданд.

¹⁸⁴ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.273.

¹⁸⁵ Архипкин И.В. Трансформация функциональной направленности налоговой политики в России XX века. -Автореф. дисс... канд.экон.наук. -М., 2001. -С.20.

БОБИ 2. Масъалаҳои ташаккули қонуғузори андоз дар давраи баъдишӯравӣ

2.1. Истифодабарии муваққатии қонуғузори андоzi давран пешин

Аз замони эълони Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (9 сентябри соли 1991) дар назди он дарҳол вазифаҳои таъсиси системаи мухтори андоз ҳамчун аломати муҳимтарини истиқлолияти давлатӣ ва асоси молиявии иҷрои функсияҳои давлатӣ меистод. Ин чунин маъно дошт, ки нақши андозҳо дар иқтисоди Тоҷикистон ба қуллӣ тағйир ёфта, онҳо нақшу функсияҳои ҳоси низоми бозории хоҷагидориро ба худ касб мекарданд ва аҳамияти андозҳо ҳамчун танзимгарони муносибатҳои давлат бо субъектҳои хоҷагидор меафзуд.

Тоҷикистон аввалин бор ҳамчун давлати соҳибхитёр низоми андоз ва ҳукуки андоzi худро таъсис меод, бинобар ин ҳалли бехтари масъалаи нақшу мақоми андозҳо дар низоми ҳукуки кишварамон ба рушди ин раванди мураккабу меҳнатгараб ва ҷӣ гуна гузаштаву оянда ро ба ҳам пайвастанӣ он вобастагӣ дорад.¹⁸⁶

Иҷрои вазифаи мазкур дар соҳаи андозбандӣ аз лиҳози вақт бо низоми ташаккули сохтори нави ҳокимияту давлатдорӣ, эҷоди асосҳои иқтисоди бозорӣ ва дигаргуншавии рафтори одамон дар Тоҷикистони наватясис рост омал. Ҳалли ин вазифаҳо дар шароити тамоман набудани таҷрибаи амалӣ, бо истифода аз усули озмоишу иштибоҳот, нусхабардории нақшаҳои тайёри давлатҳои дигари пасошӯравӣ, пеш аз ҳама, Россия лозим меомад.

Бар ҳилофи ҷумҳуриҳои дигари Шӯравии собиқ вазифаҳои мазкур дар Тоҷикистон дар шароити хеле мураккаби ҷамъиятию сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, ки бо нооромии сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ иртибот доштанд, ҳал мешуданд. Оқибатҳои қавравӣҳои аёни соҳаҳои иқтисод ва сиёсати иҷтимоӣ, ки дар давраи шӯравии Тоҷикистон ҷой доштанд, ҳанӯз охириҳои солҳои 80 - ум мушқилӣ оварданд. Моҳияти чунин бесарусомониҳо, ба андешаи Л.С. Василев, аз суръати баланди саноатикунонӣ ва муҳоҷирати иҷборӣ сокинони навоҳии кӯҳсор иборат буд. Ба пахтакорӣ гардо-

¹⁸⁶ Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. -Душанбе: Дониш, 2009. -С.6.

втасиси андози мувофиқ ба он муайян карда шавад. Яъне низоми андози Тоҷикистон дар чунин шароит бояд ба он принсипу усулҳое така кунад, ки дар давлатҳои дорои иқтисоди бозории мутараққӣ қабул гардиданд ва ҳамзамон анъанаҳои ҷаҳонасраи миллии андозбандиро ба назар бояд гирифт.

Раванди ташаккули низоми нави андози кишвар, ки бояд ҷавобгӯи манфиатҳои миллий бо назардошти иқтисоди бозорӣ бошад, соли 1991 оғоз ёфта, то кунун идома дорад.

Заминаи ибтидоии қонунгузори низоми андози Тоҷикистони мустиқилоро санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи масоили андозбандӣ, ки то сукути ИҶШС амал мекарданд, ташкил доданд, аз ҷумла:

- Қонуни ИҶШС аз 14.06.1990 №1560 - 1 «Дар бораи андозҳо аз қорхонаҳо, иттиҳодиҳо ва ташкилотҳо»;

- Қонуни ИҶШС аз 23.04.1990 «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони ИҶШС, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд»;¹⁸⁸

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26.01.1981 «Муқаррарот дар бораи андозҳои маҳаллӣ»,¹⁸⁹ ки ситонидани андозҳои маҳалли заїро пешбинӣ мекард: андоз аз соҳибони биноҳо; андоз замин; андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;

- Қонуни ИҶШС аз 8 августи соли 1953 «Дар бораи кишоварзӣ» дар таҳрири Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 28 декабри соли 1983;¹⁹⁰

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС «Дар бораи бочи давлатӣ аз 29 июни соли 1979»;¹⁹¹

- Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 13 январи соли 1987 «Дар бораи масъалаҳои оид ба таъсис ва фаъолияти қорхонаҳои муштарак, ташкилотҳо, ширкатҳо ва мақомотҳои идораи байналхалқӣ дар ҳудуди ИҶШС»;¹⁹²

- Қонуни ИҶШС «Дар бораи ҳуқуқ, уқудориҳо ва ҷавобгарии бозрасиҳои давлатии андоз»;

¹⁸⁸ Ведомости съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1990, №19, ст.320.

¹⁸⁹ Ведомости Верховного Совета СССР, №5, 1981, ст.121.

¹⁹⁰ Ҳамаи ҷо. 1953, №7, 1983, №52, ст.702.

¹⁹¹ Ҳамаи ҷо. 1979, №28, ст.477.

¹⁹² Ҳамаи ҷо. 1987, №2, ст.35.

нидани деҳқон боиси афзоиши якбораи проблемаҳои экологӣ, норасоии обу замин, истифодаи бетартибона ва нооқилонаи онҳо гардид. Ҳокимият заифу бесуботи маҳаллӣ маҷбур буд, бо ҷораандешии бисёрхизбӣ мубориза барад, ки ин ба низоми сиёсӣ динӣ оварда расонад. Харобии иқтисод, сатҳи пасти зисти аҳоли, суръати сусти барқароршавии иқтисодиёт, муҳочираги иҷбории меҳнати аҳоли оқибатҳои он шуданд.¹⁸⁷ Аз дидгоҳи мо, илова ба проблемаҳои зикршуда, ҳамчунин ба қадри кофӣ инкишоф наёфтани саноят, махсусияти ашёи иқтисод, сатҳи пасти зерсохтори истеҳсоли иҷтимоии шӯравӣ, қандашавии алоқаҳои истеҳсолӣ баъд аз сукути ИҶШС сабабҳои асосии пастрави иқтисодӣ ва норасоии ҷойҳои қор дар дохили кишвар буданд.

Солҳои 1991 - 1994 аллакай қолабҳои асосии соҳти давлатии ояндаи ҷумҳурӣ, модели миллии рушди иқтисодӣ ва низоми дахлдори андоз муайян гардид, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 қабул карда шуд, собит гардид.

Моддаи 45 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кард, ки «Супоридани андозҳо ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, уқудорони ҳар як шах мебошад»; моддаи 12 муқаррар мекунад: «Давлат озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибдорӣ, баробарҳуқуқӣ ва химояи ҳуқуқии тамоми шаклҳои молияӣ, аз ҷумла молияҳои ҳусусиро қафолат медиҳад»; дар моддаи 17 гуфта мешавад: «Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар нафарро, сарфи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, мансубияти динӣ, ақидаҳои сиёсӣ, маълумот, мақоми иҷтимоӣ ва молияӣ, қафолат медиҳад. Бо ҳамин, асосҳои сиёсии рушди иқтисодии кишвар гузошта шуда, ҳамчунин заминаи ҳуқуқии ташаккули ҳуқуқии андоз муайян гардид.

Созишнома дар бораи мусолиҳаи миллии с. 1997, ки онро ҷонибҳои даргирӣ дохилӣ ба имзо расониданд, барои босуботи сиёсӣ дар давлати ҷавон шароит фароҳам оварда, ин субот асоси ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла масъалаҳои марбут ба андози Тоҷикистон соҳибистиклол гардид.

Дар охири солҳои 1993 ҷумҳурӣ ҳадафу мазмуни ислоҳоти ояндаи иқтисодии худро эълон кард: тағйири низоми фармондихно маъмурии иқтисодии меросмонда ва ба ҷои он барпо намудани иқтисодиёти миллии иҷтимоӣ - бозорӣ. Ин имкон дод, то низоми на-

¹⁸⁷ Васильев Л.С. История Востока. Том 2. -М.: Высшая школа, 2005. -С.408-410.

- Муқаррарот дар бораи рӯёндани андозҳо ва пардохтҳои ғайриандозии дар муҳлат насупорида, ки бо Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 26 январи соли 1981 ба тасвиб расид.¹⁹³

Санадҳои меъёрии ҳукукии мазкур ва санадҳои дигари ҳукукӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон то эълони истиқлол амал мекарданд, ки натавоно андозхоро муқаррар намуриданд, балки шаклҳои ташкилии ҷамъоварӣ, тартиби супурдани андозҳо ба бучет ва шаклҳои ҷавобгариро барои сари вақт напардохтани андозҳо аз ҷониби шахсони уҳдадор муайян карда мешуданд.

Масалан, Қонуни ИҶШС аз 14.06.1990 «Дар бораи андозҳо аз қорхонаҳо, иттиҳодиҳо ва ташкилотҳо» пардохтани андозҳои умумиттифоқии зеринро пешбинӣ намурид: андоз аз фоида, андоз аз муомилот, андоз аз содироту воридот, андоз аз фоидаи музди меҳнати қолхозиён, андоз аз афзоиши воситаҳои истеъмолий, андоз аз даромад.

Мутобиқи ин Қонун санадҳои қонунии ИҶШС метавонистанд андозҳои дигари умумиттифоқиро муқаррар кунанд. Шӯроҳои Олии Ҷумҳурии иттифоқӣ ва худмухтор ҳукук доштанд, ки андозҳои ҷумҳуриявиро қорӣ намуянд. Илова ба ин, Шӯроҳои маҳаллии вақилони халқ мутобики санадҳои Қонунгузории Иттиҳоди ҶШС, Ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва худмухтор ҳукуки муқаррар намурадани андозҳои маҳаллиро дар қаламрави худ пайдо карданд.

Ҷунонҷӣ, бо мақсади андоз аз фоидаи қорхонаву ташкилотҳо дар ҳудуди сатҳи фоидаоварӣ, ки барои соҳаҳои алоҳида муайян карда мешуд, фоидаи андозбандишаванда бо ставкаи 22% ба фоидаи бучети иттифоқӣ андоз баста мешуд (м. 4). Ставкаҳои андозие, ки ба бучетҳои ҷумҳуриҳои иттифоқию худмухтор ва бучетҳои маҳаллӣ ворид мешуданд, бо санадҳои қонунгузории ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва мухтор мувофиқи созишномаи байни онҳо муқаррар мегардиданд. Зимнан ҷамъи андозҳо аз фоида, ки ба бучетҳои ҷумҳуриҳои иттифоқию мухтор ва маҳалҳо ворид мешуданд, инчунин пардохт барои захираҳои меҳнатӣ, пардохт барои захираҳои табиӣ (ба истисноӣ ҷамъи хироҷҳое, ки ба арзиши аслии маҳсулот (қор, хизматҳо) нисбат доштанд)) набояд зиёда аз 23% - и фоидаи андозбандишавандаро ташкил диҳад.

Барои катгорияҳои гуногуни андозсупорон ставкаҳои алоҳидаи андоз аз фоида муқаррар шуда буд:

а) барои бонкҳои маҳсулестардондашудаи давлатӣ, бонкҳои тичоратӣ, аз ҷумла кооперативӣ, ташкилотҳои сугуртавӣ - 55%;

б) барои қорхонаҳои муштарак, ки дар қаламрави ИҶШС бо ширкати ашхоси ҳукукии шӯравӣ ва шахсони ҳукуқию шахравандони хориҷӣ таъсис дода шуданд - 30%;

в) барои ҷамъиятҳои матлубот, иттифоқҳои оғон, қорхона, иттиҳодия ва ташкилотҳои кооператсияи матлубот (истисноӣ бонкҳо) - 35%;

г) барои ташкилотҳои ҷамъиятӣ, қорхона, иттиҳодия ва ташкилотҳои оғон, инчунин созмонҳои динӣ ва ташкилотҳои оғон - 35%;

д) барои кооперативҳои истеҳсолӣ (ба ғайр аз кишоварзӣ), иттифоқи иттиҳодиҳои оғон - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои Олии Ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, вале на беш аз 45%. Барои кооперативҳои хариду фурӯш, хӯроқи оғма, кооперативҳои миёнараву намоишӣ қунин маҳдудият истифода бурда намушавад;

е) барои совхозҳо, қолхозҳо ва дигар қорхонаҳои кишоварзӣ, сарфи назар аз шакли молият, барои қорхонаҳои хизматрасонии маишӣ аҳолӣ ва ҳоҷагии қоммунали - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои Олии Ҷумҳурии иттифоқӣ;

ж) барои қорхонаҳое, ки ба ҳайати ҳоҷагии маҳаллӣ дохил буда, ба молиятии қоммунали мансубанд - бо ставкаҳои муқаррарнамудаи Шӯроҳои маҳаллии вақилони халқ, аммо на зиёда аз 45%.

Қунин тақсимбандии ставкаи андоз аз фоида, ки дар Тоҷикистон мавриди истифода қарор дошт, дар давраи ибтидоӣ рушди бозории мамлакат барои амалигардонии принсипҳои андозбандӣ, фароҳамсозии шароит баҳри ҳавасмангардонии истеҳсоли самаранок, инчунин ташкилотҳои аз ҷиҳати иқтимоӣ муҳим, ҷамъовари маблағҳои пулӣ дар бучети давлат, ки барои давлати нартаъсис зарур буданд, имконият меод.

Усулҳои шабеҳи инро ҳамқунин нисбати андоз аз муомилот, андозҳои маҳаллӣ, андози кишоварзӣ ва дигар андозҳое, ки Тоҷикистон пас аз сукути ИҶШС ба мерос гирифта буду оғон асоси низоми нави мамлакатро ташкил доданд, истифода бурданд. Вазифаҳои ҳукукии сиёсати андозӣ Тоҷикистони мустақил дар давраи ибтидоӣ ташаққулаш ба мутобиксозии фаврии андозҳои зикршуда ба ҳусусиятҳои кишвар ва эҷоди қонунгузории мустақили андоз равона гардида буданд.

¹⁹³ Ҳамон ҷо. 1981, №5, ст.122; 1987, №39, ст.791.

Вобаста ба ҷиғунагии вазифаҳои ҳукуқии иҷрошаванда ҷараёни ташаққул ва рушди низоми миллии андози Тоҷикистонро шартан ба ду давра тақсим кардан мумкин аст.¹⁹⁴

Дар давраи якум, ки аз соли 1992 то 1999 - ро дар бар мегирад, сиёсати давлатии ҷавон ба таъсиси асосҳои ибтидоии ҳукуқии низоми миллии андоз равона шуда буд. Дар ин давра ҷорисозии андозҳои нави ҳоси иқтисоди бозорӣ оғоз ёфта, асоси қонунгузори фаъолияти мақомоти андоз ташаққул ёфт ва сохтори мустақими идораи фаъолияти андозбандӣ таъсис дода шуд. Аммо, бухрони амиқ, вазъи мураккаби иқтимоию сиёсӣ дар ҷомеа, даргириҳои мусаллаҳона, инчунин набудани пули миллий имкон надоданд, ки он то охир ташаққул ёбаду ҳамчун низоми миллии андоз вазифаи худро пурра иҷро кунад.

Тайи солҳои 1992 - 1998 низоми пешини андоз, ки аз давраи шӯравӣ мерос монда буд, ба таври ғавҷӣ ба самти қонсгардонии таълаботи давлат дар шароити бухрони амиқ иқтисодии дигар, низоми нави андози Тоҷикистон на дар ҷои ҳолӣ барпо карда шуд, балки баръақс, он тамоми ҷиҳатҳои мусбати низоми шӯравии андоз, пеш аз ҳама сохтори ташкили идора, кадрҳои мақомоти андоз, шакли усулҳои баҳисобгирӣ, ҳисоботдихӣ ва назорати онро ба мерос гирифт.

Ба ёд овардан кофист, ки Бозрасии давлатии андози Вазорати молияи ҶШС Тоҷикистон бо қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 28 февралӣ соли 1990 тахти №36 таъсис дода шуда буд. Дар тобеягӣ он бозрасиҳои зертобон андози вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо буданд, ки ҳоло ҳам унсурҳои низоми ягонаи босамари ташкили назорат аз болои риёи қонунгузори андоз мебошанд. Аз ин бармеояд, ки зимни таъсиси низоми нави андози худ, Тоҷикистон бо назардошти ирсияти таърихӣ ба сохтори ташкилӣ ва санадҳои мавҷудаи қонунгузори андоз така мекард.

Баъдан дар ин давра вазифаҳои сиёсати молиявӣ ҳукуқӣ чунин буданд: мустаҳақаму муназзам намудани низоми андоз, аниқ кардани муносибатҳои ҳукуқии миёни давлату андозсупорон, аниқ кардани ҳаҷми ӯҳдадори андоз ва шаклҳои иҷрои он усулҳои танзими андо-

¹⁹⁴ Подобная двухэтапная периодизация формирования налоговой системы Таджикистана используется Шомуродовым Ф. Основы налоговой системы Республики Таджикистан: Учебник для вузов. - Душанбе. Эр-граф, 2006. - С.52-112; Трехэтапная периодизация формирования налоговой системы Таджикистана также предусмотрена у Исломова Т.С. «История становления и развития налоговой системы Республики Таджикистан». - Диссер... канд.экон.наук, 2006. - С.131-168.

зии рафтори субъектҳои ҳоҷагидор. Ҳусусияти фарқкунандаи ин давра баохиррасонии модели ибтидоии ташаққули низоми андози ҷавобгӯи ҳусусиятҳои иқтисоди интиқоли ва мановей милли буд. Ба ин тақмили минбаъдаи заминаи ҳукуқии андозбандӣ, таҳкими сохтори ташкили идораи фаъолияти андозбандӣ, ки таъсиси полиси андоз ва низоми таълимдихии қормандони мақомоти андозро пешбинӣ менамуд, мусоидат кард.

Марҳилаи дуюми муосири ташаққул ва рушди низоми миллии андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кодификатсияи аксар санадҳои қонунии қабулшуда дар соҳаи фаолияти андоз ва таъсиси аз 01- январӣ соли 1999 мавриди амал қарор додани кодекси андоз оғоз ёфт.

Ҳусусияти ин давра он аст, ки дар заминаи эътидоли вазъияти сиёсӣ ва фароҳамоии шароити сиёсӣ баҳри инкишофу рушди иқтисоди низоми ҳоҷагидорӣ дар қонунгузори андоз иртиботу вобастагии дақиқи байнихамдигарии андозҳои муқараршуда муносибатҳои ҳукуқии миёни мақомоти андоз ва субъектҳои ҳоҷагидорӣ муқарар карда, муносибатҳои ҳукуқӣ дар соҳаи андозбандӣ шабеҳи муносибатҳои давлатҳои иқтисоди бозори Ғарб бо заминаи ганин қонунӣ муайян карда шуд.

Ба ғайр аз ин кодификатсияи қонунгузори андоз, ки дар байни кишварҳои ИҶШС-и собиқ Тоҷикистон яке аз авалинҳо шуда, онро доир намуд, имкон дод то бештари унсурҳои андозбандӣ тафсил дода, муносибатҳои андозбандӣ-бучетии байни ҳукумати марказӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимият робитаи мутақобилаи муносибатҳои андоз бо дигар соҳи қонунгузори инчунин бо қонунгузори байналмилалӣ эътирофшуда аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Дар давраи аввал ташаққули заминаи қонунгузори андозбандӣ дар ҶТ аз қабули Фармони Президенти ҶТ № 4П - 16 аз 1992 «Дар бораи таъсиси Сараёсати андози ҶТ оғоз ёфт (бо Фармони Президенти ҶТ № УП - 46 аз 19 февралӣ соли 1992 Сараёсати давлатии андози ҶТ ном гирифт)»¹⁹⁵.

Мувофиқи он ба зимаи Сараёсати давлатии андози ҶТ вазифаи назорати риёи қонунгузори оид ба андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмии

¹⁹⁵ Нормативные акты по налогообложению (Выпуск 1). - Общ.редакция д-ра экон.наук А. Орипова. - Душанбе, 1992. - С.3; Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настоящая книга руководителя. - Под общ. ред. А.О. Орипова. - Душанбе, 1994. - С.9.

буҷет инчунин назорати бозрасии дурустии табики нархҳои муқаррарнамудаи давлат гузошта шуд. Мақоми мазкур дар асоси Бозрасии давлатии андозии Вазорати молияи ҶТ таъсис дода шуд.

Дар як муддати кӯтоҳ санадҳои дахлдори қонунгузорӣ ба тасвиб расида, намудҳои асосии андозҳои мавриди амал қарор дода шуданд:

1) андоз аз арзиши иловашуда (ба ҷои андоз аз муомилот ё худ аз гардиши мол);¹⁹⁶

2) аксизҳо;¹⁹⁷

3) андоз аз даромади шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд;¹⁹⁸

4) бочи давлатӣ (Қонуни ҶТ аз 6.01.1992с. № 496);

5) андоз аз соҳибони воситаи нақлиёт;¹⁹⁹

6) андозии замин (Қонуни ҶТ аз 6.03.1992с. № 547).²⁰⁰

Аммо бо сабаби бухрони сиёсӣ, ки с. 1992 дар Тоҷикистон идома дошту ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид, ташаққули низоми нави андоз боз истод. Ин қор танҳо соли 1993 бо ҷорисозии андозҳои нави зерин аз сар гирифта шуд.²⁰¹

1. андоз аз даромади ғайолияти суғурта;²⁰²

2. андоз аз амволи шахсони воқеӣ;²⁰³

3. андоз аз ғойдаи қорхонаҳо ва ташкилот;²⁰⁴

4. пардохтҳо ба Фонди баргарафсозии охибгҳои ҳолатҳои фавқулода;²⁰⁵

5. пардохтҳо ва Фонди рохҳо;²⁰⁶

¹⁹⁶ Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992, №2, ст.28.

¹⁹⁷ Ҳамон ҷо, №4, ст.45 Там же, №4, ст.45

¹⁹⁸ Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992, №5, ст.48

¹⁹⁹ Ҳамон ҷо, №2, ст.24

²⁰⁰ В отчете «Проблемы финансово-кредитного механизма и активизации инвестиций в стабилизации экономики Таджикистана» (1996), подготовленном ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан ошибочно указано, что земельный налог установлен также взамен ранее существовавшего налога со строений.

²⁰¹ Нормативные акты по налогообложению (Выпуск 1). -Общ.редакция д-ра экон.наук А. Орипова. -Душанбе, 1992. -С.3; Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настоящая книга руководителя. -Под общ. ред. А.О.Орипова. -Душанбе, 1994. -С.171-201.

²⁰² Вedomости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1994, №1, ст.8.

²⁰³ Ҳамон ҷо, ст.20.

²⁰⁴ Ҳамон ҷо, №3-4, ст.249. Там же, №3-4, ст.249.

²⁰⁵ Ҳамон ҷо, №1, ст.12.

²⁰⁶ Ҳамон ҷо, ст.26.

6. андозии маҳсулс (Ҷармони Президиуми Шӯрои Олии ҶТ аз 18.06.1994с. № 278).

Тибқи м. 1. 1. Қонуни ҶТ «Дар бораи андоз аз даромади шаҳрвандони ҶТ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» шаҳрвандони ИДМ дар нисбати андозбандии даромадҳо ба шаҳрвандони ҶТ баробар карда шудаанд. Ба шаҳрвандоне, ки барои мақсадҳои андозбандӣ ҳамчун дорандаи ҷои зисти доимӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад, шаҳрвандоне мансубанд, ки дар ҶТ ҷамъан зиёда аз 183 рӯз дар як соли тақвимӣ зиндагӣ доранд. Банди «б» - и м. 3 Ҳамон Қонун андозбандӣ бо андоз аз даромадро аз рӯи ҷамъи даромади солоне аз ғайолияти соҳибдорӣ пешбинӣ мекунад. Мутобики м. 4. зимни андозбандии даромади маҷмӯии солонеи шаҳрвандон даромади андозбандишаванда фарқи байни даромади умумӣ (дар шакли натуралию пулӣ) ва харҷҳои бо ҳуҷҷат тасдиқкунанда ба шумор меравад, ки бевосита бо гирифтани даромад алоқаманд мебошанд.

Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андозҳои амволи шахсони воқеӣ» №889 аз 27 декабри соли 1993 муқаррар шудааст, ки андоз аз бино, ҳудуд ва иншоот хар сол бо ставкаи 0,1% - и арзиши инвентари онҳо супорида мешавад. Андоз аз воситаҳои нақлиёт хар сол бо ставкаи 0,5% - и музди қори ҳадди ақали моҳона барои хар қувваи асп ё 0,7% аз хар як қилловати иқтисодии муҳаррик ситонида мешуд. Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андозҳои амволи шахсони воқеӣ» (№889 аз 27 декабри соли 1993) ва м. 7 б. 6. «а» ва «б» - и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи андоз аз ғойдаи қорхонаву ташкилот (№1001 аз 21 июли соли 1994) - ро бо ҳам муқоиса намоем, ба ҳуҷҷае метавон омад, ки аз ҷиҳати табикии принсипҳои содагӣ, дастрасӣ ва адолат ҳамчунин функцияи ҳавасмандкунии қонунгузори андоз санадҳои меъёрии мазкур, ки пеш амал доштанд баргариҳи доранд.

Ҷиҳатҳои мусбаоти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пардохт аз замин» (№547 аз 6 марти соли 1992) - ро қайд бояд кард. Ҳоҷагҳои деҳқонӣ ва қорхонаҳои хурди кишоварзӣ дар заминҳои навоқрам барои 5 сол ва дар заминҳои азулшуда ба муҳлати як сол аз супоридани андозии замин озод карда шуданд. Ҳаҷми андозии замин барои ҳоҷагҳои машғул ба парвариши анвоъи нави (гибриди) зироатҳо, қорвои ҳушзоти серҳосил ва ҳайвон парваришкунанда ба 20%, барои ҳоҷагҳои, ки ба истеҳсоли кишоварзӣ дар заминҳои

лалмй машгуланд, инчунин дар баландии беш аз 2500 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шуданд – ба андозаи 50% паст карда шуд (м. 16).

Аллакай моҳи марти с.1992 андози мураккабтарин - андоз аз арзиши иловашуда (ААИ), ки дар таҷрибаи кишварҳои дигар тахти истифода қаррор дошт, бори аввал асоси ташаққули қисми даромади бучети давлатро бар дӯши худ гирифт.²⁰⁷

Супорандагони ААИ инҳо мукаррар шудаанд: 1) шахсони ҳукукӣ амаликунандаи фаъолияти тиҷоратӣ; 2) филиалҳо, шӯъбаҳо ва дигар воҳидҳои алоҳидашудаи шахсони ҳуқуқӣ, ки мол, кор ва хизматхоро мустақилона мефурушанд; 3) соҳибкорони инфиродӣ агар маблағи фуруши мол, кор ва хизматхояшон аз 50 ҳазор рубл дар як сол бештар бошад.

Ба сифати объекти андозбандӣ гардишҳои фуруши мол, корҳои иҷрогардида ва хизматҳои расондашуда қабул карда шуданд, аз ҷумла: (а) гардишҳо оид ба фуруши мол, корҳои иҷрошуда ва хизматҳои расондашуда барои истеъмоли худ, инчунин ба кормандони худ; (б) гардишҳо оид ба фуруши мол (кор, хизматҳо дар амалиётҳои табодули мол; (в) гардишҳо оид ба додани роӣгон ё қисман муздноки молҳо (корҳо хизматҳо); (г) гардишҳо оид ба фуруши мол (кор, хизматҳо) дар қаламрави мамлакат ба ивази асъори хориҷӣ.

Ставкаи ААИ ба андозаи 28% мукаррар карда шуд (баъдҳо то 20% паст карда шуд). Дар номгуӣ амалиётҳои озодшуда истифодаи ставкаи сифрии андоз ҳангоми содироти молҳо пешбинӣ намешавад (принсипи кишвари истеҳсол).

Маблағи ААИ, ки бояд ба бучет супорида шавад, ҳамчун фарқи байни ду суммаи андозе, ки онҳо аз харидорон барои молҳои фурухташуда ҳосил шуданд ва суммаи андозии захираҳои молдӣ, сузишворӣ, кор, хизматхоро муайян шудааст, ки арзишашон воқеан дар давраи ҳисоботӣ ба хароҷоти истеҳсолоту муомилот нисбат дода шудааст.

Дар истиқрору амалисозии низоми нави андоз Қонуни моҳи март с. 1992 тахти рақами 590 қабулшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти давлатии андози ҶТ» нақши муҳим бозидааст. Дар ин Қонун мақоми ҳуқуқӣ статус вазифа ва доираи амалҳои мақомоти

²⁰⁷ Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настольная книга руководителя. – Под общей ред. А.О.Орипова. – Душанбе, 1994. – С.80-86.

андози ҶТ муайян карда шуданд.²⁰⁸ Аҳамияти мақомоти андоз дар он давра бо он муайян шуда буд, ки мақомоти андоз бевосита тобеи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз моҳи ноябри с. 1992 - Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) буданд.

Мутобиқи м. 7 Қонун мақомоти андоз ўҳдадор буданд, ки: (1) дар амалисозии сӯйсати андоз ширкат варзанд; (2) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя кунанд; (3) баҳисобгирии андозсупорандагон ва объектҳои андозбандиро таъмин намояд, аз болои дуруст ҳисоб шудан ва супоридани андозҳо ба бучет ва фондҳои ғайрибучетӣ назорат кунанд; (4) назорати бозрасиро аз болои риояи интизоми пешҳу тарифҳо таъмин намоянд; (5) мучозоти молиявӣ ва маъмурии пешбинамудаи қонунро таъбиқ кунанд; (6) баҳисобгирӣ, баҳодиҳӣ ва фуруши амволи мусодирашудаи бесоҳиб, амволи ба давлат интиқолиёфта ва хазинахоро таъмин намоянд; (7) сирри тиҷоратиро пинҳондоранд; (8) оид ба масъалаҳои мансуб ба салоҳияти худ дастурҳо нашр кунанд, шарҳу тафсири диҳанд; (9) бо тартиби мукарраршуда шикоятҳоро баррасӣ кунанд.²⁰⁹

Ба ҳайати Сарраёсати давлатии андоз Раёсатҳои давлатии андози ВМКБ, вилоятҳо, ш. Душанбе, бозрасиҳои андози шаҳру ноҳияҳо дохил шуда буданд.

Мақомоти андоз ҳуқуқи васеъ доштанд, чунончӣ боздоштани амалиётҳои ҳисобикуний ва дигар амалиётҳои бонкӣ, гирифтани ҳуҷҷатҳое, ки аз пинҳон ё нест кардани андозҳо (даромадҳо) гувоҳӣ медиҳанд, тафтиши ҳуҷҷатҳо ва монанди онҳо.

Дар шароити беқурбшавии шадид ҳаҷми мучозоти молиявии нисбати вайронкунандагони қонунгузории андоз таъбиқшаванда қалон буд. Масалан мақомоти андоз ҳуқуқ доштанд маблағи фондаи (даромади) пинҳон (паст) кардашуда ё маблағи андоз ва ё дигар пардохти ҳатмиро барои объекти пинҳонкардашуда ё ба ҳисобнагирифта андозбандиро ба андозаи дукарата дар сурати тақроран вайрон кардани қонун дар давоми 12 - моҳи баъди таъбиқи ҷазо - ба андозаи секарата руёнда гиранд. Дар сурати набудани баҳисобгирии муҳосибӣ ё бо вайронкунии тартиби мукарраргардида бурдани он, пешниҳод накардани ҳисоботи андоз ё бевақт пешниҳод

²⁰⁸ Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан, 1992., №9, ст.135.

²⁰⁹ Законодательные и нормативные акты по налогам и налогообложению. Настольная книга руководителя. – Под общей ред. А.О.Орипова. – Душанбе, 1994. – С.10-21.

кардани хуччатҳои пардохти андозҳо ба бонк ҷарима ба андозии 10% - и маблағи андозҳои супурдани пешбинӣ гардида буд. Барои ҳар рӯзи дермонӣ ба андозаи 0,5% - и маблағи андозии нусупурда ҷаримагулӣ муқаррар шуда буд.

Илова ба муҷозоти молиявӣ бо тартиби муқаррарнамудани қонунгузорӣ барои вайронкунии қонунгузорию андоз ҷазҳои маъмурий ва ҷиноятӣ пешбинӣ шуда буд.

Давраи ташаққули асосҳои низоми андоз бо қабули Қонуни ҚТ аз 20 июли 1994 «Дар бораи асосҳои системаи андоз» хотима ёфт,²¹⁰ ки дар он бори нахуст ба намуди муназзам ҳама масъалаҳои асосии андозбандӣ дарҷ гардиданд: принсипу объектҳои андозбандӣ, намуҳои андоз, тартиби ҳисобкунӣ ва супоридани онҳо, ҳуқуқу уҳдадорҳои андозсупорандагон ва мақомоти андоз, тартиби ҷорисозӣ, тағйир ё бекор кардани андозҳо, ҷавобгарӣ барои вайронкунии қонунгузорию андоз ва ғайраҳо ро дошт.

Дар Қонун нахустин бор мафҳуми андоз ва низоми андозии ҚТ муайян карда шуд: «Тахти мафҳуми андоз пардохт, боч, пардохти ҳатмии андозсупоранда ба бучети зимнан дахлдор, инчунин ба фонди ғайри бучетӣ бо тартибу шартҳои муайяннамудани санадҳои қонунгузорӣ фаҳмида мешавад. Маҷмӯи андоз пардохт, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, ки бо тартиби муқарраргардида ситонида мешаванд, низоми андозро ташкил медиҳанд (м. 2). Мафҳумҳои мазкур аз мафҳумҳои, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ маъмуланд тафовити ҷиддӣ надоранд.

Принсипҳои асосии андозбандӣ муайян карда шудаанд:

- супорандагони андоз қорхона, муассисаҳо, ташкилот, шахсони воқеӣ ва категорияҳои дигари андозсупорон, ки онҳоро санадҳои қонунгузорӣ муайян мекунанд (м. 3);

- ҳамон як объектҳо фақат як маротиба бо як намуди андоз тибқи тартиби муқаррарнамудани қонун андозбандӣ қардан мумкин аст (м. 6);

- муқаррар ва бекор кардани андоз, пардохт, бочҳо ва дигар пардохтҳо, инчунин имтиёзҳои ба супорандагони онҳо Шӯрои Олии ҚТ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ амалӣ менамоянд (м. 1);

²¹⁰ Н.Б. Хотамовым срок принятия данного закона ошибочно определен 1992 г. См.: Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006). - Душанбе, 2008, -С. 166.

- пешниҳоди имтиёзҳои андозии дорои хусусияти инфиродӣ манъ аст, агар санадҳои қонунгузорӣ тартиби дигарро муқаррар накарда бошанд (м. 11);

- андозсупоранда бояд ҳагман дар мақомоти давлатии андоз ба қайд гирифта шавад (м. 4);

- уҳдадорҳои андозии андозсупоранда дар робита бо гирифтани даромад (фоида) ё дар сурати доштани объектҳои андозбандӣ дар асоси қонун ба миён меоянд (м. 11);

- бо мақсади тадқиқи уҳдадории андоз қонунгузорӣ унсурҳои асосии зерини андозбандиро муқаррар мекунанд: (а) андоз супоранда (субъекти андоз); (б) объект ва манбаи андозбандӣ; (в) воҳиди андозбандӣ; (г) ставкаи андоз (меъёри андозбандӣ); (г) имтиёзҳои андоз; (д) муҳлати пардохт; (е) бучет ё фонди ғайри бучети, ки андоз ба он дохил карда мешавад (м. 11);

- иҷрои уҳдадорихои андоз бо ҷораҳои ҷавобгарии маъмурию ҷиноятӣ, муҷозоти молиявӣ, ба гарав гузоштани дороиҳои пулӣ ва молино моддӣ, замонат ва қафолати кредитҳои андозсупоранда таъмин карда мешавад (м. 11);

- руёндани норасоии андоз, инчунин маблағҳои ҷарима ва дигар ҷазҳои пешбинямудани қонунгузори аз шахсони ҳуқуқи бо тартиби бебаҳс аз шахсони воқеӣ бо тартиби суди анҷом мешавад (м. 13). Мувофиқи м. 18 дар ҚТ амал мекунанд:

- 1) андозҳои ҷумҳуриявӣ, ки барои онҳо ставкаҳои объектҳои андозбандӣ, руйхати андозсупорандагон ва усулҳои андозбандӣ, инчунин тартиби дохилкунии ба бучетҳои зинаҳои гуногун ва фондҳои ғайрибучетиро Қонунҳои ҚТ муайян мекунанд;

- 2) андозҳои маҳаллӣ, ки ба қарорҳои мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят шахр ва ноҳияҳо муқаррар карда мешаванд.

Мақомоти ҳокимияти давлатии ҳама зинаҳо ба истиснои Шӯрои Олии ҚТ ҳуқуқ надоранд андозу пардохтҳои ҳатмии иловагиро ҷорӣ намоянд ва ставкаҳои андозу пардохтҳои амалқунандаро баланд кунанд.

Қонун номгуӣ тому хотимаёфтаи андозҳоеро, ки ба низоми андозии кишвар дохил мебошанд муайян намуда, онҳоро ба андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тақсим намуд.

Хусусан ба андозҳои ҷумҳуриявӣ дохил шуданд (м. 19):

- а) андоз аз арзиши иловашуда;

- б) аксизҳо аз гуруҳу намулҳои алоҳидаи молҳо;

- в) андоз аз ғоидаи бонкҳо;
- г) андоз аз ғоидаи ғайрибирои сургута;
- д) андоз аз ғайрибирои биржавӣ;
- е) андоз аз амалиёт бо қоғазҳои қиматнок;
- ё) бочи гумруки ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;
- ж) андоз барои такрор истеҳсоли базани минералию ашёӣ, ки ба фонди маҳсули ғайрибирои ҚТ дохил мешавад;
- з) андоз аз истифодабарандагони захираҳои табиӣ (ба ғайр аз обу ҷангал), ки ба бучети ҷумҳуриявӣ, бучетҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ бо тартибу шартҳои пешбининамудаи санадҳои қонунгузории ҚТ дохил карда мешаванд;
- и) андоз аз ғоидаи қорхонаҳо;
- к) андоз аз даромади шахсони воқеӣ;
- л) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт ва дигар мошини механизмҳои ҳудуд;
- м) андозҳое, ки ба ҳисобномаҳои маҳсули бучети дохил карда мешаванд ва ҳамчун манбаи маблағгузории роҳсозӣ хизмат меку-
нанд, мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи фонди роҳ: (1) пардохтҳо аз даромади истифодабарии нақлиёти автомобилӣ (2) андоз аз ис-
тифодабарандагони роҳҳои автомобилӣ; (3) андоз аз хариди воси-
таҳои нақлиёти автомобилӣ;
- н) пардохтҳо ба фонди ғайри бучетии баргарафсозии оқибат-
ҳои ҳолатҳои фавқуллодда мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи фонди
баргарафсозии оқибатҳои ҳолатҳои фавқуллодда»;
- о) бочи давлатӣ;
- п) андоз аз амволе, ки бо тариқи мерос ва ҳадя интиқол ме-
шавад;
- р) даромади ҷангал;
- с) пардохти об, ки қорхонаҳои саноати аз системаҳои хочагии
об мегиранд;
- т) андоз аз амволи шахсони воқеӣ;
- у) андоз аз амволи қорхонаҳо;
- ф) андозии замин;
- х) хироҷ барои додани шаҳодатномаи бақайдгирии қорхонаву
ташкilot, ки тибқи Қонунгузории ҚТ дорои мақоми шахсони
ҳуқуқӣ мебошанд аз ҷумла қорхонаҳои бо сармоягузори хориҷи
қоркунанда;

- х) хироҷ барои додани иҷозатномаи ифтидох ва тамдили ғайри-
таи намоёндогиҳои қорхона бонкҳо ва дигар ташиқоти хориҷӣ дар ҚТ;
- ҷ) хироҷ барои патенти машғулави соҳибқор ба намуни муай-
яни ғайрибирои бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ;
- ч) хироҷ барои додани шиносномаи шаҳрванди ҚТ, дипломи
хатми муассисаи таҳсилоти олии, муассисаи миёнаи маҳсули ҚТ, ди-
плом дар бораи додани дараҷаи илми муассисаи илмӣ дар ҚТ;
- ш) хироҷҳои бозрасиҳои давлатии автомобилӣ;
- э) хироҷ барои додани литсензияи интиқоли мол тавассути
сарҳал;
- ю) бочҳои патенти барои додани ҳуқуқи истисноии истифодаи
ихтироот мувофиқи патенти додашуда;
- я) бочи маҳак (хироҷ барои таҳлилу тамғазании маснуоти фулу-
зоти қоронбаҳо);
- я 1) хироҷ барои санҷиш тамғазани ва экспертизаи ченаҳо ва
афзори ченкунӣ;
- я 2) андоз аз даромади шахсони воқеӣ аз гузориши пул ба бонк-
ҳо, дигар муассисаҳои пулию қарзӣ, ба саҳмияҳои облигацияҳои ва ди-
гар қоғазҳои қиматнок;
- я 3) хироҷи литсензияи барои ҳуқуқи савдои ҷақанаи пиво,
маҳсулоти шаробу арақӣ, дигар маҳсулоти алкоғолӣ, тамоқуӣ, аз
ҷумла навьҳои миллий (нос);
- я 4) қаримаҳо ва муҷозатҳои гуногун мутобики Қонунгузо-
рии ҚТ.

Ба андозҳои маҳаллӣ дохил карда шуданд (м. 20):

- а) андоз аз соҳтмони иншооти истеҳсоли дар минтақаи қурортӣ;
- б) хироҷи қурорт (осоишгоҳ);
- в) хироҷ барои ҳуқуқи савдо аз ҷумла дар бозорҳои қолҳозӣ (ба
ғайр аз савдои пиво, машруботи алкоғолӣ, дигар маҳсулоти алкоғолӣ,
тамоқуӣ аз ҷумла маҳсулоти миллий (нос);
- г) хироҷҳои мақсаднок аз шаҳрвандону қорхонаҳо, муассисаҳо,
ташкilot сарфи назар аз шакли ташиқӣ – ҳуқуқияшон, барои милит-
сияи (маҳаллӣ), ободонии ҳудуд;
- д) андоз аз реклама. Андозро шахсони ҳуқуқи ва воқеӣ месу-
поранд, ки маҳсулот (қор, хизмат) – и ҳудро реклама мекунанд.
Ставкаи ин андоз на зиёда аз 5% - и арзиши ҳадамоти рекламаро
ташкilot меҳад;

е) хироч аз соҳибони сағҳо. Хирочро шахсони воқеӣ, ки дар шаҳр соҳиби сагон ҳастанд аз рӯи ставкаи на зиёда аз 1/5 ҳиссаи маоши ҳадди ақали муқарраршуда месупоранд;

ж) хирочи литензиони барои ҳукуки баргузор намудани лотереяҳои маҳаллӣ. Хироч аз ҷониби муассисаи ба андозае пардохта мешавад, ки на зиёдтар аз 10% - и маблағи билетҳои лотереяро ташкил медиҳад (то ибтидои баргузори лотерея);

з) хироч барои додани ордери квартира ё ҷудо кардани қитъаи замин барои сохтани манзил, хонача (дача) ё гараж. Хирочро шахсони воқеӣ хангоми гирифтани ингуна ҳуҷҷат месупоранд. Ҳаҷми хироч на бояд аз андозаи музди меҳнати мохонаи ҳаҷми ақал бештар бошад;

и) хироч барои ҳукуки ба наворгирии синамои ва телевизиони. Хироч аз ҷониби ташкилотҳои тиҷоратии синамо ва телевизион – ба наворгирандаҳо, ки аз мақомоти идораи маҳаллӣ амалисозии чорабиниҳои ташкилӣ талаб мекунанд (ҷудо кардани гуруҳи милитсия муҳосираи ҳудуди наворгирии ва ғайра) супорида мешавад. Андозаи онро мақомоти маҳали ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ муқаррар менамоянд;

к) хироч барои таъсиси бизнеси бозихо (насиби автоматҳо ва дигар таҷҳизоти дорони бурди молӣ ё пулӣ мизҳои картабозӣ рулетка ва васоити дигари бозӣ). Супорандагони ин хироч шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ – соҳибони воситаҳои таҷҳизоти зикршуда бошанд, новобаста ба ҷои насиби онҳо;

л) андоз аз чорвое, ки таҳти моликияти парвариши шахсони воқеӣ қарор дорад;

м) андоз барои нигоҳдошти нақлиёти ҷамъиятии мусофирбарии шаҳри (ба ғайр аз таксии маршрутӣ ва таксӣ).

Барои андозҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии номбаршуда вазъии мақоми ҳокимияти давлати муайян карда шуд, ки оид ба ҷорӣ намудан ва таъғирдиҳии онҳо, тартиби тақсими маблағи андозҳо ба буҷетҳои зинаҳои гуногун, инчунин манбаи ҷабронкунии хароҷоти андоз қарор қабул мекунанд.

Зимнан барои намудҳои алоҳидаи андозҳо дар қонуни мазкур таширехи элементҳои андоз (ставка, муҳлат, маҳали пардохт ва ғ.) доир гардида барои намудҳои – дигари андозҳо ба қонунҳои қабул шуда дар соҳаи андозбандӣ истинод карда шуданд.

Пешбини шуда буд, ки қуллан низоми ибтидоии андозҳои Тоҷикистон то қарор дар бораи ислоҳоти андоз, ки бояд мақоми олии

қонунгузор қабул наояд ташаққул ёфта ғайри қарор. Бинобар ҳамин дар м. 26 қонун махсусан қайд шудааст, ки баҳри таъмини андозбандии бо субот низоми андозбандӣ то қабул гардидани қарори махсус аз тарафи Маҷлиси Олӣ дар бораи ислоҳоти андоз дар бораи тағйири номгуӣ андозҳо ставкаҳои усулҳои ҳисоби даромади андозбандишаванда, объекти андозбандӣ ва усулҳои ситондани онҳо бетайғир амал мекунанд.

Умуман қонунгузори нави 6 январи соли 1992 таҳияшудаи андозбандӣ аз лиҳози принсипҳои сохт асосан иттиҳосгари низоми андозбандии дар ҷаҳон қабул шуда буд.

Аммо на ҳама намудҳои андозҳо, ки дар Қонун номбар карда шудаанд, воқеан қабул гардидаанд, дар ҳамин ҳол пардохтҳои ҳатмии дигаре, ки Қонуни мазкур «Дар бораи системаи андоз» пешбини намекард бо санадҳои меъриии ҳукукии ғайри андоз ҷорӣ карда мешуданд.

Зиёда аз ин, қонунҳо ва санадҳои қабулшуда дар бораи андоз аз нигоҳи истилоҳот қасод буда, муносибатҳои миёни андозсупоранда ва давлат дар онҳо шарҳи пурра наёфта буд ва ин дар натиҷа боиси ба осонӣ саркаши қардан ва супурдани андозҳо ё барзиёд рӯндани онҳо мегардад.

Бо мақсади тақвими сохтори ташкилии назорати андоз Фармони Президенти ҚТ аз 4 майи с. 1995 № 221 «Дар бораи Қумитаи андозҳои назди Ҳукумати ҚТ бароварда шуд. Яъне статуси мақомоти андоз барланд гардид.

Барои таъмини қудрат ва ҳифзи ҳукукии мақомоти андоз мутобики фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 майи с. 1995 «Дар бораи полиси андоз»²¹¹ (№ 222) дар ҳайати Қумитаи андоз ҷузъи томиҳои махсуси мусаллаҳи полиси андоз таъсис дода шудаанд.

Таҳрири нави Қонуни ҚТ «Дар бораи мақомоти давлатии андозҳои андоз» аз 1 феввали с. 1996 № 235, қонунан ҳукуку уҳдадорҳои пешинро оид ба ҷамъовариҳои андозҳо нигоҳ дошта вазифа, уҳдадорӣ ва ваколатҳои нави мақомоти андозро расми гардонид. Ҷунонҷӣ, м. 13 Қонун ба сифати мақсадҳои асосии полиси наватъисии андоз - воҳиди харбикунонидашудаи мақомоти андоз - ҳимояи ҳукуки мақомоти ан-

²¹¹ Законодательные и правительственные акты по организации деятельности налоговых органов, принятые в 1995-1996 годах. - Душанбе, 1996. - С.5 (тадж.).

²¹² Ҳамон ҷо. - С.6.

доз пешгири намудани ҷиноятҳои андоз бо мақсади афзудани самаранокӣ андозбандӣ таъмини супоридани андозхоро муқаррар намуд.

Дар баробари ин тағйирот ба қонунгузории маъмури ворид карда шуд, ин мувофиқи онҳо илова ба муҷозоту ҷабронҳои андоз зимни вайронкунии қонунгузории андоз мақомоти андоз ҳуқуқ пайдо карданд, ки қонуншиканонро ба ҷавобгарии ҷиддитари маъмурий кашанд. Мақомоти полиси андоз ҳуқуқи бурдани тафтишоти пешаки оид ба ҷиноятҳо дар соҳаи андозро ба даст оварданд, ки ин бо воридсозии тағйирот ба Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ ва Қонун дар бораи фаъолияти оперативӣ – ҳустуҷӯӣ тасдиқ карда шуд.²¹³

Барои таъмини мақомоти андоз бо мутахассисони баландхиттосос бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои андоз моҳи июли с. 1996 Донишдадаи андоз ва ҳуқуқ дар назди Кумитаи андоzi ҚТ таъсисдода шуд.

Соли 1997 Фонди рушду ҳавасмандгардонии мақомоти андоз барҳам дода шуд (Қонуни ҚТ аз 21 декабри с. 1997). Барои ҳавасмандгардонии мақомоти андоз бо Қарори Ҳукумати ҚТ аз 20 ноябри с. 1997 №507 «Дар бораи тартиби маблағгузории мақомоти андоzi ҚТ» ҳаҷми маблағгузории мақомоти андоз (ба шумули воҳидҳои полиси андоз) ба андозаи 3% - и маблағи андозҳо, пардохтҳо ва дигар даромадҳои давлатии воқеан ба бучет воридшуда муқаррар гардид.

Ба ҳам наздикшавии манфиатҳои давлат ва ҷамъоварандагони андозҳо зимни маблағгузории мақомоти андоз варианти бехтарини сиёсати давлатии андоз буд, ки дар сурати таъмини самаранокии худ метавонист анғезаҳои ҳақиқиро барои афзоиши самараи маъмурияти андоз ва коҳиш додани коррупсия эҷод намояд.

Ҳамин тавр, с. 1998 масъалаҳои бехосии таъмини моддии мақомоти андоз баланд намудани манфиатдори онҳо дар ҷамъоварии андозҳо таъмини омадагии касбии кадрҳо ва хифзи иҷтимоии ҳуқуқи онҳо ҳалу фасл шуданд.

Аммо қишрҳои истеҳсолоти иқтисодӣ боз ҳам давом ёфта ҳукуматро маҷбур мекард, ки дар ҳустуҷӯи манбаҳои дигари даромадӣ давлат бошад. Бо Қарори Маҷлиси Олии ҚТ аз 01.02. с. 96 «Дар бораи мавриди амал қарор додани Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии ҚТ барои с. 1996» бо мақсади таъмини устувории қисми даро-

²¹³ Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1996, №14, ст.60.

мади бучет аз 1 январи с. 1996 андоз аз фуруши нахи пахта, алиюминии аввалия, тамоқуи ферментшуда, пиллаи хушк, риштаи пахтагин, абрешимӣ, пораҳои фулузотӣ снэх, ашёи хомӣ чармӣ, маҳсулоти кабелӣ (баривзи ААИ, аксизҳо, боҷҳои содиротӣ ва андоzi маҳсус) чори карда шуд.²¹⁴

Ставҳаҳои андоз аз фуруш вобаста ба намуди молҳои андозбандишаванда ва самти истифодабари чунин муқаррар карда шуданд: барои нахи пахта - 25%; барои алюминии аввалия - 5%; барои риштаи пахтагин зимни фуруш дар дохили ҷумҳурий - 0% дар бозори хоричӣ - 20 %. Андоз аз фуруш аллакай соли 1997 37,0% - и даромади бучети давлатиро таъмин мекард ва манбаи калонтарини даромади бучет буд.

Мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи бучети давлатии ҚТ барои с.1998» баъзе тадбирҳо оид ба тақмили манбаҳои низоми андоз амали карда шуданд.

Авалан барои пуркуват намудани назорати воридшавии андозҳо фондҳои ғайрибучети – Фонди хифзи иҷтимоии аҳоли ва Фонди роҳ ба бучети давлатӣ ҳамроҳ карда шуданд, ҷамъоварии андозҳо барои Фонди роҳ ба салохияти Кумитаи андоз супурда шуд. Баъдан бо мақсади ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва сабуқгардонии бори андоzi корхонаҳо ставкаи андоз ва фоилдаи корхонаҳо аз 40% ба 30% - барои ҳама корхонаҳо сарфи назар аз шакли моликиятшон – пасткарда шуд. Сеюм, андозаи пардохтҳо ба Фонди хифзи иҷтимоӣ аз 37% ба 30% барои фонди роҳ - ду маротиба кам карда шуд.

Бояд гуфт, ки аз с. 1998 ААИ ва аксизҳо ҳангоми фаъолияти иқтисодии хоричи тибқи принципи «кишвари таъинот» ситонида мешуданд ҳамзамон боҷи гумрукии содироти бекор гардид. Бекоркунии боҷи содироти ва чорӣ намудани боҷи гумрукии воридотӣ барои афзоиши даромади бучет ва рушди содироти маҳсулот мувофиқат кард.

Аз моҳи январи с. 1998 Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми соддагардонидани андозбандӣ» мавриди амал қарор дода шуд. Мутобиқи он барои корхонаҳои хурд ба сифати алтернативаи андозҳои амалкунандаи тибқи қонунгузорӣ, андоз аз даромади субъекти

²¹⁴ Законодательные и правительственные акты по организации деятельности налоговых органов, принятые в 1995-1996 годах. - Душанбе, 1996. - С.40-46 (тадж.).

соҳибқори хурд ба андозаи 10% - и даромади умумии субъекти соҳибқории хурд барои даврани ҳисоботӣ қорӣ карда шуд, аз ин 7% ба бучети умумии ҷумҳурияи ва 3% ба бучети маҳаллӣ ворид мешуд. Аммо дар ҳамин ҳол, барои онҳо тартиби амалкунандаи супоридани бочҳои гумрукӣ, бочҳои давлатӣ андоз аз харидаи нақлиёти автомобилӣ пардохтҳои литсензионӣ, сугуртаи иҷтимоӣ нигоҳ дошта шуд.

Ҳуҷҷате, ки ҳукуки субъектони соҳибқории худро оид ба истифодаи низомии соддагардонидашудаи андозбандӣ, баҳисобгири ва ҳисоботдиҳи тасдиқ мекард иҷозатнома буд, ки ба муҳлати як соли тақвими аз тарафи мақомоти андозии маҳалли бақайдгири дода мешуд. Иҷозатнома дар сурати риояи шартҳои зерин дода мешуд.

- агар теъдоди кормандони ташкилот аз ҳудуди муайянгардида беш набошад (то 15 нафар);

- агар ташкилот барои даврани кабли ҳисоботӣ аз супоридани андозҳо ва дигар пардохтҳои хатми қарздор набошад;

- агар ташкилот имконияти баҳисобгирии маблағи фурушро бо ёрии мошинҳои назоратно ҳазинадорӣ дошта бошад.

Баҳри мурратабсозии ҷамъоварии андозҳои сершумори марбут ба соҳибқории инфиродӣ бидуни таъсиси шахси ҳукуқӣ, низомии парентии андозбандӣ васеъ истифода бурда мешуд. Он баҳисобгирӣ ва назорати бизнеси хурдро осон гардонда сари вақт ба бучет ворид гардидани андозҳоро таъмин мекунад. Номгӯии намунаҳои фаъолияти соҳибқориро, ки бояд патентӣ карда шаванд. Ҳукумати ҚТ муайян мекунад.

Ҳангоми ислоҳи баъдии низомии андозии ҚТ ҳалли масъалаҳои зерин дар назар буд:

- ташкили низомии феълӣ андоз, ки қодир аст талаботи давлатро ба маблағ таъмин наояд бехтар кардани андозҳои алоҳида ва баланд гаштани самарайи онҳо;

- кам кардани теъдоди умумии андозҳо манъи ҷорисозии андозу пардохтҳо, ки дар қонунгузории андоз-пешбини нашудаанд;

- мутахидсозии тамоми ҷамъи санадҳои қонунгузори ва меъёрии соҳаи андозбандӣ ба ҳуҷҷати ягона - Кодекси андоз дар он истифода бурдани маҷмӯи ягонаи истилоҳот ва тафсири ягонаи муқаррароти қонунгузории андоз.

2.2. Таърихи таҳия ва қабулкардани қонунгузории кодификасионии андоз ва муқаррароти Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қабул кардани Кодекси андоз (1998). Эътидоли умумии вазъияти иқтисодӣ ва сиёсии кишвар дар қатори ҳалли масъалаҳои ҷамъоварии андозҳо имкон дод, ки соли 1997 - 1998 тамоми санадҳои қонунӣ танзимкунандаи андозбандӣ ба санади ягона Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон муттаҳид карда шаванд.

Таҳия ва қабулкунии Кодекси андоз ҳамчун ҳуҷҷати ягонаи дорои маҷмӯи ягонаи мафҳуму истилоҳот, бояд хотимаи мантиқии раванди истилоҳоти низомии андоз дар шароити иқтисодӣ гузариш ва бо назардошти таърибаи андухта дар соҳаи андозбандӣ мегардад.

Мувофиқи супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти с. 1998 №26 (12.1 - 8) барои таҳияи лоиҳаи Кодекси андоз Гурӯҳи қори дар ҳайати зайл таъсис дода шуд: Султонов Б.С. мушовири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати иқтисодӣ, Қосимов Д.К. - сардори раёсати сиёсати андозии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳусайнов А.О. - сардори раёсати андозбандии шахсон ҳукуқии Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Роҳбари умумии Гурӯҳи қори Мушовири давлатии Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сиёсати давлати Бобоев Г.Д. ва Вазирӣ молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон А.М. Музафаров амали менамуданд. Дар таҳияи лоиҳаи Кодекси андоз ва омузиши таърибаи кишварҳои дигар дар соҳаи андозбандӣ мутоҳасисони ФБА кӯмаки машваратӣ ва техникӣ расонидаанд.

Қор оид ба таҳияи лоиҳаи Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миёнаи с. 1998 ба поён расид ва ноябри с. 1998 дар иҷлосияи маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд. Аз январӣ с. 1999 давра ба давра мавриди амал қарор додани Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назар дошта шуда буд.

Муқаррар гардид, ки маҷмӯи санадҳои қонунгузории андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамин Кодекс ва санадҳои дигари ҳукуқии андозӣ иборат аст, ки мутобиқи он қабул карда шуданд (м. 4). Ба қонунгузории гайриандозӣ ворид намудани муқаррарот оид ба андозбандӣ манъ аст, ба истисно: а) муқаррарот дар бораи ҳукукбайронкунҳои маъмурӣ, ки ба Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳукукбайронкунҳои маъмурӣ дохил карда шуданд; б) муқаррарот дар бораи ҷиноятҳои соҳаи андоз, ки ба Кодекси

чинояти пешбини шудаанд; в) мукаррарот оид ба афзалият уҳдадориҳои андоз, ки ба қонунгузори оид ба муфлишави пешбини шудаанд; г) мукаррароте, ки бо қонунгузории гумрук пешбини шудаанд; д) мукаррароте, ки бо қонунгузори оид ба бочи давлатӣ пешбини шудаанд; е) мукаррароте, ки бо Қонун ҚТ «Дар бораи бучети давлатӣ» барои соли дахлдор пешбинӣ шудаанд; ж) мукаррарот оид ба андозҳое, ки бо санадҳои ҳукукии байналмилалӣ этирофкардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд.

Андозҳо ба андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ тақсим карда шудаанд. Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил карда шудаанд: 1) андоз аз дармади шахсони воқеӣ; 2) андоз аз ғойдаи шахсони ҳукуқӣ; 3) андоз аз арзиши иловашуда; 4) аксизҳо; 5) андозҳои иҷтимоӣ; 6) андози замин; 7) андоз аз истифодабарандагони қайри замин; 8) андоз аз амволи қорхонаҳо; 9) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт; 10) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард; 11) андозе, ки субъектҳои соҳибкории хурд тибқи низомии соддагардонидашуда месупоранд; 12) андоз аз фуруш (пахта ва алюминияи аввалия); 13) бочи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ; 14) бочи давлатӣ; 15) андози ягона барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ). Андозҳои маҳаллӣ; 1) андоз аз фуруши чакана; 2) андоз аз амволи ғайри манқули шахсони воқеӣ; 3) андоз барои нақлиёти ҷамъиятии мусофирбар.

Пешбини шуда, ки маблағҳо аз андозҳои умумидавлатӣ тибқи қонунгузории бучетӣ дар байни бучетҳои маҳаллӣ ва фондҳои давлатӣ тақсим мешавад. Маблағҳо аз андозҳои маҳаллӣ бевосита ба бучетҳои маҳаллӣ ворид мешаванд (м. 6 КА ҚТ). Ҳамчунин мукаррар шуд, ки ситонидани бочи гумрукӣ бо қонунгузории гумрук ва дигар санадҳои меёрии ҳукукии бочи давлатӣ бошад, - бо санадҳои ҳукукии танзимшавандаи масъалаҳои бочи давлатӣ танзим мешаванд (м. 1 КА ҚТ). Ҳукуки ба таъхир гузаштани муҳлати супоридани андозро (ба муҳлати на беш аз 6 моҳ) мақомоти молия дода метавонанд (м. 6 КА ҚТ).

Илова ба ин мақомоти андоз ҳукуқ доранд аз тадбирҳои маҷбуран ситонидани андоз истифода мебаранд (боби 9 КА) аз ҷумла тавассути ҳабси амвол ва аз ҳисоби он руёнидани андоз. Қарзи аз ҳад гузаштаи андозҳо ғоизҳо ва ҷаримаҳоро мақомоти дахлдори андоз метавонад дар ҷунин ҳолатҳо бубахшанд: а) гузаштани муҳлати руёнидани андозҳо; б) қатъ шудани уҳдадори андоз

тибқи асосҳои пешбининамудаи Кодекс ё санадҳои дигари қонунгузории андоз ва дар дигар ҳолатҳое, ки Ҳукумати ҚТ мукаррар мекунад (м. 71 КА ҚТ).

Дар сурати вайрон кардани қонунгузории андоз андозсупорандаро ба ҷавобгарӣ кашидан ва нисбати ӯ тадбиқнамудани ҷазо тибқи Кодекси андоз (ҷазоҳои андозӣ), дар ҳолати будани аломатҳои ҳукуқавайронкунии дахлдор - ҳамчунин тибқи қонунгузории маъмурий ва ҷиноятӣ мумкин буд (боби 10 КА ҚТ). Зимнан ҷазоҳои андоззиро ҳуди Кодекс мукаррар карда буд, ҷаримаҳо барои сари вақт пешниҳод накардани эълומияи андоз (м. 80 КА ҚТ), барои паст кардани андозҳо (м. 81 КА ҚТ) барои қонуншиканӣ оид ба ААИ (м. 82 КА ҚТ), барои вайронкунии қонунгузории бонкӣ (м. 83 КА ҚТ), барои монеъ шудан ба баргузори санҷиши андозӣ (м. 84 КА ҚТ), барои монеъ шудан ба дастрасии шахси мансабдори мақоми андоз ба худ ё бино (м. 86), барои иҷро накардани уҳдадори оид ба боздошти андоз (м. 85 КА ҚТ), барои ғайри накардани тартиби истифодабарии амволи ҳабсшуда (м. 87 КА ҚТ). Ҳамзамон пешбини шуд, ки дар сурати мустақилона аз тарафи андозсупоранда ислоҳ карда шудани қонуншиканӣ содиркардаш то гузаронидани санҷиши андозӣ, ӯ пас аз супурдани андозу ғоизҳо аз мучозот озод карда мешавад.

Андоз аз дармад аз ҳама шахсони воқеӣ аз рӯи меёри зинавии 10%, 15% ва 20% - вобаста ба ҳаҷми дармадҳо ситонида мешуд (ғасли 14 КА ҚТ), зимнан меёри пешинаи ҳадди аксар 36% - ро ташкил медод.

Меёри (ставкаи) андоз аз ғойда аз ҷумла барои қорхонаҳои хориҷӣ аз 40% ба 30% паст карда шуд (ғасли 5 КА ҚТ), ғойдаи софи муассисаи доимии ғайрирезиденти ба ставкаи 8% андозбандӣ мешавад.

Соли 2002 «... андоз аз арзиши иловашуда андози иҷтимоӣ ва пардохтҳои гумрукӣ 74%, сездаҳ андози бокимонда бошанд - танҳо 26% - и маблағи умумиро ташкил медоданд. Зимнан ҳиссаи дармадҳо аз тичорати хориҷӣ (боҷҳои гумрукӣ ААИ ва аксизҳои хориҷӣ андоз аз фуруш) 52% - и дармадҳои андозии бучетро ташкил медод. Ин бори дигар аз вобастагии қалони хориҷии иқтисодиёти мо ғувоҳӣ медиҳад»²¹⁵.

²¹⁵ Ниг.: Солиев Х.Х. Социально-экономическое развитие страны в 2002 г.: Итоги и проблемы». //Экономика Таджикистана: Стратегия развития, 2003, №1. -С.17-18.

Таъсиси Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии ҚТ (ВДПД ҚТ) бо Фармони Президенти ҚТ аз 24 январи с. 2002 №747 дар рушди манбаҳои низомии миллии андоз нақши муҳимро иҷро намуд. Дар фармон муқаррар шуд, ки ВДПД ҚТ бо мақсади афзоиши самаранокии фаъолияти мақомоти фискалии ҚТ ва таъмини воридшавии босуботи маблағҳо ба бучети давлат таъсис дода шудааст. Зимнан Қумитаи андози назди Ҳукумати ҚТ ва Қумитаи Ғумрукӣ назди Ҳукумати ҚТ барҳам дода шуданд.

Дар сохтори ВДПД воҳиди хифзи Ҳукукӣ нигоҳ дошта шуд, ки барои афзудани самаранокии фаъолияти ин Вазорат оид ба пешгири ва бартарафсозии Ҳукуквайронкунииҳои андозии Ғумрукӣ мутобики қонунгузории амалкунанда таъин шуда буд.

Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатии ҚТ (минбад – ВДПД) ва мақомоти ҳудудии он (ба шумули воҳидҳои ҳудудӣ полиси андоз) низомии ягонаи марказонидашудаи мақомотро ташкил доданд, ки ин барои амали намудани ҳамохангии фаъолияти ҳама мақомотҳои андоз. Ғумрук ва воҳидҳои полиси андоз, равона намудани ҷидду ҷаҳди онҳо ба ҳадафи ниҳони сиёсати андози давлат ва бехтар намудани таъминоти моддию техникӣ, методи ва кадрӣ онҳо имконият медиҳад.

Бо ташкили Вазорати даромадҳо ва пардохтҳои давлатӣ қор оид ба ташкили минбаъдаи низомии амалкунандаи андоз хеле фаъолтар гардид.

Қунонҷӣ, дарҳол пас аз таъсиси ВДПД ба парламентони кишвар лоиҳаи қонуне пешниҳод карда шуд, ки гузаронидаи озмоиши оид ба андози ягонаи замин аз ҳоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ) - ро пешбини менамуд. Мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Кодекси андози ҚТ» аз 10 майи с. 2002, №28 ва қарори Ҳукумати ҚТ» аз 3 августи с. 2002, №312 дар с. 2003 дар қор ноҳияи кишвар (Шаҳритуз, Лелин, Ванҷ ва Нов) ба таври аз номи андози ягонаи замин аз ҳоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ) қори карда шуд.

Моҳияти озмоиши ҷунин буд, ҳоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ), ки андози ягонаи замиро месупориданд, ҳамзамон аз супурдани ААИ андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард андоз аз фоидаи шахсони Ҳукукӣ андози замин андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, андоз азамволи қорхонаҳо андозе, ки субъектони соҳибқори хурд тибки низомии соддагардидашуда месупоранд, андозҳои маҳаллӣ, озод мешуданд. Мутобики шартҳои озмоиши ставкаҳои андози ягона аз

ставкаҳои андози замин ҳашт маротиба зиёдтар муқаррар карда шуданд. Мувофиқи нияти озмоиш, қориқунии андози ягонаи замин месубот ба соддагардони баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии андози ҳоҷагиҳои деҳқонӣ соддагардони расмиёти андозбандӣ, инчунин ба маҳдудсозии даҳолати мақомоти андоз ва дигар мақомоти назораткунанда ба фаъолияти ҳоҷагии онҳо мусоидат намояд.

Такмилдиҳии андозбандии соҳибқорони инфиродӣ, ки мутобики патент қор мекарданд, даром дошт. Муранов А.Н. бар ин назар аст, ки «ниҳоди амалисозии соҳибқории инфиродӣ бе таъсиси шахси Ҳукукӣ мансуби Ҳукукӣ граждани аст, ва муқаррароти қонунгузории андоз ҳеҷ Ғунна наметавонанд ба статуси соҳибқор доштан ё надоштани шахси воқеӣ таъсир расонанд. Маҳз статуси Ҳукукӣ шахрании (граждани) шахс метавонад барои ӯ боиси оқибатҳои муайяни андозӣ шавад, на баръакс: шартҳо ва тартиби супоридани андозҳо аз ҷониби шахс ҳеҷ Ғунна таъсир ба статуси Ҳукукӣ граждани ӯ дошта наметавонанд»²¹⁶. Ба андешаи мо, он қонунҳое, ки шароити бехтареро барои андозсупоранда билуни ҳараҷоту ҳисороти қалони бучет таъмин мекунанд, асосноктар ва бештар қобили таъбиқ ҳастанд.

То с. 2000 патент танҳо андоз аз даромадҳо дар бар мегирифт. Соҳибқорони тибки патент қоркунанда андозҳои иҷтимоӣ намесупоранд, яъне ба хифзи иҷтимоии худ Ҳукук надоштанд. Мувофиқи Қарорҳои Ҳукумати ҚТ аз 10 майи с. 2000 №216 «Дар бораи тасдиқи Номгуӣ намудҳои фаъолияти соҳибқорӣ, ки бояд ба онҳо андоз аз даромадҳо дар шакли пардохти патент ситонидан мумкин аст», бо мақсади хифзи иҷтимоии соҳибқорони инфиродӣ, барои 115 намуни фаъолияти соҳибқорӣ аз онҳо яқоя бо андоз аз даромад андози иҷтимоӣ ҳам ситонида мешуд.

Аммо ҳамроҳқунии андози иҷтимоӣ ба арзиши патент наметавонист проблемаи хифзи иҷтимоии соҳибқоронӣ инфиродиро ҳал намояд, ҷунки онҳо ба сифати пардохтгару сугуртакунанда дар назди фондҳои хифзи иҷтимоии аҳолии ҳамчун андозсупоранда ва сугурташуда Ҳукумати ҚТ аз 6 июни с. 2003 тахти №250 Қарор «Дар бораи қорҳои оид ба тақмили таркиби супурдани андозҳои иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳи хифзи иҷтимоии шахсоне, ки фаъолияти соҳибқориро бе таъсиси шахси Ҳукукӣ дар қаламрави ҚТ амали менамояд» қабул

²¹⁶ Муранов А.И. Статус физического лица как налогового резидента России в соотношении с его же статусом как зарегистрированного в России предпринимателя. //Московский журнал международного права, 2000, №3. -С. 441-454.

кард. Аз замони қабул шудани қарори мазкур соҳибқорони инфиродии тибқи патент фаъолияткунанда мутобики м.173 ва 227 Кодекси андоз, андозии иҷтимоӣ ва андоз аз ғуруши чакана месупоранд, ва арзиши патент танҳо андоз аз даромадро дар бар мегирад.

Барои баҳисобгирии комили андозбандии даромадҳои соҳибқорони инфироди Қарори Ҳукумати ҚТ аз 31 мартӣ с. 2004 №140 «Дар бораи тасдиқи Тартиби додани патент ва шаҳодатномаи соҳибқорони инфиродӣ ба шахсони воқеӣ, ки бетаъсиси шахси ҳуқуқӣ ба фаъолияти соҳибқорӣ машғуланд, ва Номгуӣи намуҳои фаъолияти инфиродӣ, ки оид ба онҳо супурдани андоз аз даромад мутобики патент ва коэффисентҳои минтақавӣ анҷом дода мешавад», қабул карда шуд. Мутобики он, аввалан, таъеододи намуҳои фаъолияти соҳибқорони инфиродӣ, ки оид ба онҳо супурдани андоз аз даромад мутобики патент анҷом мепазирад, аз 115 то 49 адад ихтисор карда шуд. Дуюм, хангоми гирифтани патент акнун соҳибқор уҳдадор аст дар мақомоти маҳаллии ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун супорандаи андозии иҷтимоӣ ба қайд гирифта шавад.

Барои ҳама намуҳои фаолияти соҳибқорони инфиродӣ, ки гирифтани патент пешбинӣ шудааст мутобики қарори дар боло зикршуда супоридани андоз аз даромад дар асоси Шаҳодатномаи соҳибқорони инфиродӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси ин Шаҳодатнома иҷрои ҳама гуна намуҳои фаъолияти мутобики қонун манънашуда мумкин аст, аз ҷумла фаъолияти иқтисодии хориҷи ва дигар намуҳое, ки оид ба онҳо шакли патентии андозбандӣ пешбинӣ нашуда аст. Баргариин андозбандии даромади соҳибқорони инфиродӣ дар асоси Шаҳодатнома дар он аст, ки дар ин ҳолат андозбандӣ дар заминаи натиҷаҳои воқеии фаолияти ҳоҷагӣ амалӣ мегаддад.

Қабул шудани Кодекси нави андоз (2004). Кодекси андоз (1998) дар шароите қабул карда шуда буд, ки базаи умумии қонунгузории мамлакат дар марҳилаи ташаққулёбӣ қарор дошт ва ин воқор мекард то метёрҳои зиёди қонунгузорӣ, ки барои андозбандӣ зарур буданд, ба матни Кодекс ҳамроҳ карда шаванд. Ба замми ин, тайи солҳои 1999 - 2004 бо дарназардошти тағйирёбии вазъи иқтисодӣ, сиёси ва қонунӣ, аз ҷумла қабул шудани Қисмҳои якум ва баъдии Кодекси граждани, муқаррар шудани метёру принципҳои асосии ҳуқуқӣ граждани танзими қонунгузории шаклҳои гуногуни ташкилно ҳуқуқии таъсис ва фаолияти шахсони ҳуқуқӣ, тақмили соҳаҳои дигари қонунгузорӣ, ба Кодекси андоз 7 - маротиба тағйирот ворид карда шуд.

Дар натиҷа мутобики супориши Ҳукумати ҚТ гуруҳи қории байниидоравӣ бо иштироки намоёндогони иттиҳодияҳои соҳибқорон таъсис дода шуд, ки бо назардошти таҷрибаи кишварҳои дигар бо дастгирии ниҳодҳои байналмилалӣ молияви тахрири нави Кодекси андозии ҚТ - ро қор карда баромад. Он аз ҷониби Президентии ҚТ 3 - декабри соли 2004 № 61 ба имзо расида аз 1 - уми январӣ соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд²¹⁷. Ба ҳайати гуруҳи қори намоёндогони соҳторҳои ҳуқуқии Дастҳои иҷроияи Президентии ҚТ инчунин вазоратҳои молия, даромадҳо ва пардохтҳо, иқтисод ва савдо, адлия шомил буданд.

Мутобики Қонуни ҚТ «Дар бораи қабул намудани Кодекси андозии ҚТ ва мавриди амал қарор додани он» аз 3 - декабри соли 2004 № 61 Кодекси нави андозии ҚТ аз 1 - уми январӣ соли 2005 мавриди амал қарор дода шуд. Ба ақидаи мо ин тахрири Кодекси қонунгузории андозро бехтар намуда онро ба низомии иқтисодии тағйирёбанда ва взиғаҳои ҳуқуқии марҳилаи ҳозираи рушди мамлакат мутобик қард. Бо вучуди ин қабулшавии тахрири нави Кодекси андозро ислоҳоти андоз дониш, зеро он муносибатҳои ҳуқуқии андозиро қулан тағйир надодааст.

Кодекси амалкунандаи андоз аз кодекси пешина ҳам аз ҷиҳати сохтору ҳаҷм ва ҳам аз лиҳози мазмун фарқ мекунад. Он аз ду қисм (умумӣ ва махсус) иборат буда, бо назардошти ислоҳҳои баъдан воридкардашуда, 17 - фасл 53 - боб ва 371 - моддаро дар бар мегирад²¹⁸. Барои қиёс: Кодекси андозии соли 1998 аз ду қисм, 17 фасл 53 - боб ва 292 - мода иборат буд. Афзоиши теъдоди бобу моддаҳо дар кодекси нави андоз бо мушахаскунонии бештари муқаррароту бо забони соддатар иншо шудани онҳо алоқаманд аст, ки ин боиси тафсиру ташреҳи яқхелаи онҳо аз тарафи ҳамаи субъектҳои муносибатҳои андозӣ мешавад.

Моддаи 45 - Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад: «Супоридани андозҳо ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, уҳдадори ҳар шахс мебошад». Ҳамин тариқ, тамоми пардохтҳои ҳақмие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ситонида мешаванд ба максади

²¹⁷ Налоговый кодекс Республики Таджикистан (на таджикском и русском языке).

-Душанбе: Адиб, 2005. -С.3.

²¹⁸ Налоговый кодекс Республики Таджикистан (на таджикском языке). -Душанбе: Копуният, 2009. -296 с.

таъмини пуратари уҳдадорӣ оид ба супориданашон бояд муфассалу аниқ дар санадҳои қонунгузорӣ тавсиф шаванд.

Таҷро муқаррарнамояи маълумоти пурра дар бораи андоз, инъикоси пурраи тамоми маълумот оид ба он дар қонун, ки ба ҳар андозсупоранда ва наомандаи мақомоти назоратӣ имкони яқини фаҳмидани қоидаи ҳисобкунӣ ва супоридани андозхоро медиҳад, боис мешавад то дар ниҳоятӣ қор уҳдадори бечунчаро бебаҳси андозсупоранда ба мӯён ояд ва амалҳои лозимӣ оид ба бозтақсимкунии даромадҳо ба ғоидаи ҳазинаи давлати таъмин карда шаванд²¹⁹.

Дар робита бо ин дар м. 1 Кодекси андоз меъёри истиноди дар он хусус оварда шудааст, ки ситонидани тамоми пардохтҳои ҳатмии дигар пешбиникардаи Кодекси андоз бо қонунгузори оид ба пардохтҳои ҳатмии дигар танзим мешавад. Ба ғайр аз ин дар м. 6 номгӯйи томи андозҳое, ки дар ҚТ муқаррар гардидаанд оварда шудааст. Мувофиқи ин дар м. 4 Кодекси андоз омадааст: «Ба зиммаи шахс гузаштани уҳдадори оид ба пардохт намудани андозҳо дар Кодекси мазкур пешбининашуда манъ аст».

Дар таҳрири нав таърифи андоз ҳам дода шудааст «Андоз пардохти ҳатми ба бучети давлати ба ҳисоб рафта хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподоши инфироди дорад». Чунин таърифи андоз ба табиати ҳуқуқӣ ва иқтисодии он қомилан мувофиқат намуда дар қиёс бо дигар пардохтҳои ғайриандозӣ хусусиятҳои фарқкунандаи онро таъкид мекунад.

Ҳозир ҷаримаҳои пешбининамудаи қонунгузори андоз ба андозҳо баробар қарда намешавад дар ҳоле, ки дар таҳрири якуми Кодекси андоз акси ин буд ва ин қомилан дуруст аст. Илова қардани қалимаи «инфироӣ» дар таърифи андоз аҳамияти қалони илмӣ ва амалӣ дорад. Он таъкид мекунад, ки андозҳои нисбати андозсупоранда алоҳидаи мушаххас дар лаҳзаи пардохт намуданашон бебозгашт ба ҳисоб меравад. Аммо дар миқёси ҳома андозҳо хусусияти подошнок доранд, зеро бояд ба манфиати ҳамаи аъзои ҷамъият инчунин давлат истифода бурда шаванд, ҷунки андозсупорандагон зери ҳимоя ва ҳифзи он қарор доранд.

Дар м.7 Кодекси андоз зарурати муайянкунии тамоми унсурҳои андоз зимни ҷорисозии андозҳо муқаррар шудааст: андозсупорандагон; объекти андозбандӣ; базаи андоз; давраи андоз; тартиби ҳисоб-

кунии андоз; тартибу муҳлати супоридани андоз; дар ҳолатҳое, ки ҳамин Кодекс пешбинӣ намудааст -имтиёзоти андозӣ ва асосҳои ғирифтани (истифодабарии) онҳо аз тарафи андозсупоранда. Ба ғайр аз ин дар моддаҳои 8 - 14 Кодекси андоз маҳз унсурҳои мазкур муайян карда шудааст.

Низоми феълӣ андозӣ ҚТ 17 андозӣ умумидавлатӣ ва 4 андозӣ маҳалиро дар бар мегирад. Аз онҳо пардохтҳои дигари ҳатми бо Қонуни ҚТ «Дар бораи пардохтҳои дигари ҳатми» (2006), боқи давлатӣ ва пардохтҳои дигари ғумруқӣ бо қонунгузори дахлдор муқаррар карда шудааст.

Пардохтҳои ҳатмии мансуб ба низоми андозро вобаста ба субъектҳои пардохт бо 3 - ғурӯҳ тақсим қардан мумкин аст:²²⁰

- андозҳое, ки шахсони воқеӣ месупоранд;

- андохое, ки шахсони ҳуқуқӣ месупоранд;

- андозҳое, ки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ месупоранд (андозҳои омеҳта).

Бевосята ба ғурӯҳи андозҳое, ки шахсони воқеӣ месупоранд, танҳо андоз аз даромади шахсони воқеӣ дохил мешавад:

А) Нисбати андоз аз даромади шахсони воқеӣ Кодекс хусусияти андозбандии шахсони воқеиро вобаста ба мавзӯи сарчашмаи асоси даромад муқаррар мекунад: а) дар ҷои қори асосӣ; б) берун аз ҷои қори асосӣ. Мутобиқи м. 133 КА ҚТ супорандагони андоз аз даромади шахсони воқеӣ резидентҳо ва ғайрирезидентҳо мебошад, ки объекти андозбандӣ шаванд (даромади андозбандишаванда) дорад. Барои ғайрирезидентҳо объекти андозбандишаванда даромадест, ки аз манбаҳои воқеъ дар ҚТ ба даст оварданд.

Объекти андозбандии барои резидент (м. 134 КА ҚТ) даромади андозбандишаванда барои ғайрирезидентҳо - даромади умуми мебошад. Ҳама намуҳҳои даромад, ҷӣ даромад дар шакли пулӣ ва ҷӣ дар шакли натуралӣ ба даст омада, ба истиснои даромади аз андоз аз даромад озод қардашуда, ба даромади умумӣ мансубанд (м. 135 КА ҚТ аз ҷумла: 1) даромаде, ки дар намуҳи музди қор ба даст омадааст (андозҳои аз даромад ва иҷтимоиро дар ҷои манбаи пардохт қордиҳанда тарҳ мекунад); 2) даромад аз ғайриҳама, ки қори қироа намебошад андоз аз даромад ва андозӣ иҷтимоӣ аз даромадҳои соҳибқирои ҳуди ӯ

²²⁰ Классификация выполнена в соответствии с принципами, установленными в Главе 6. Исмаилов Ш.М., Джабборов Р.Т. Курс налогового права. - Душанбе: Континент, 2002. - С.99.

²¹⁹ Налоговое право: Учебник. //Под общ.ред. д-ра юрид.наук, проф. Исмаилова Ш.М. - Душанбе: Континент, 2003. - С.129.

мустақилона пардохт мекунад; 3) Ҳар гуна даромади дар (андоз аз чунин даромадро шахси воқеӣ мустақилона месупорад ба истиснои андозҳое, ки аз манбаи пардохти музд) аз даромадҳои фоида бонки дивидентҳо ва ғайра ситонида мешавад.

Барои мақсадҳои андозбандӣ тамоми даромадҳо аз қори қирояи шахси воқеӣ аз ҷумла даромадҳои натуралӣ, даромади дар намуди музди қор гирифташуда ба шумор мераванд (қарзи бо фоида паст, фуруш ё додани молҳо, қору хизматҳо, кумак дар таҳсилот, барқароркунии хароҷоте, ки бо қори қироя алоқаманд нестанд, ҳама гуна на фоида ва ғ).

Ҳангоми ҳисобкунии андоз аз даромади шахси воқеӣ ба тарҳи шахсӣ дар ҳаҷми як нишондиҳанда барои ҳисобҳо барои ҳар моҳи соли андоз ҳақ дорад²²¹.

То соли 2005 ставкаи ҳадди ақал ва ҳадди аксари нақшаи панҷзинагии андоз аз даромади шахси воқеӣ мутаносибан 10%, 15%, 20%, 25% ва 30% - ро ташкил меод. Дар шароити қонуни ставкаи андоз аз даромади шахси воқеӣ -резидент дузинаги буда барои даромади мохона дар ҳаҷм то 100 сомонӣ 8% ва барои даромади беш аз 100 – сомонӣ 13% аст (м. 140 Кодекси андоз)²²². Аз 1 январӣ соли 2010 бо мақсади ҳифзи бозори дохили меҳнат барои ғайррезидентҳо ставкаи андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба андозаи 25% муқарар карда шудааст²²³.

Номгуӣи имтиёзоти пешбинишудаи қонунгузории андоз асосан тамоюли иҷтимоӣ дорад (м. 141 КА ҚТ). Ҳоҷатҳои деҳқони (фермерӣ), ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаолият карда, андозӣ ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ месупоранд, аз супоридани андоз аз даромади шахсони воқеӣ нисбати даромади ғазои ҳоҷагии деҳқонӣ озод мебошад (м. 302 КА ҚТ).

Соҳибқорони инфиродӣ, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ дар асоси шахсҳои соддагардонидашуда (патент ё шаҳодатнома) фаолият меку-

²²¹ Мутобиқи м. 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.12.2009 №561 «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2010».

²²² Дар робита бо баланд шудани андозаи музди маоши ҳадди ақал ва нафақаи ҳадди ақал то ба 80 сомонӣ, воқеан метавон гуфт, ки дар Тоҷикистон меъёри 13-дарсади андоз аз даромад амал мекунад.

²²³ Меъёри андоз аз даромад барои ғайррезидентон дар Россия 30% аст (Ниг.. Легова С.А. Работники-иностранцы и НДФЛ. -Упрощенная система налогообложения: бухгалтерский учет и налогообложение, 2009, №4).

над андоз аз даромади шахсони воқеиро мустақилона мутобиқи тартиби муқарарнамудаи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 - декабри соли 2009 №658 месупорад²²⁴. Маблағи патент ҳамчунин маблағи андоз аз даромади шахсони вақеӣ, андоз иҷтимоӣ, андоз аз фуруши чакана соҳибқорони инфиродиро бо андоз собит дар бар мегирад, ки ба намуди фаолият вобастагӣ дорад.

Соҳибқорони патент уҳдадор нестанд, ки муҳосибаи даромаду хароҷоти худро пеш баранд ва аз мошинҳои назоратнои ҳазинавӣ истифода намуна, онд ба андозҳои мазкур эълумия диҳанд.

Соҳибқорони инфиродӣ, ки меҳнати қирояро истифода мебаранд ба фаолияти иқтисодии ҳоҷагӣ ё намудҳои литсензияшаванда фаолият мекунанд (ба истиснои мусофирбарӣ ва боркашонӣ) инчунин соҳибқорони инфиродӣ, ки беш аз 200 ҳазор сомонӣ даромади солона дорад, дар асоси Патент фаолият карданашон мумкин нест²²⁵.

Шахсони воқеӣ метавонанд фаолияти соҳибқорони инфиродиро мутобиқи Шаҳодатнома бидуни маҳдудиятҳои барои патент муқараршуда амали намояд аммо онҳо уҳдадоранд, ки муҳосиба ва ҳисоботи даромадҳои худро пеш бурда эълумия пешниҳод кунанд ва ҳама андозҳои муқараршударо пардохт намојанд.

Б) Супорандагони андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ худӣ шахсони ҳуқуқӣ мебошад яъне шахсони ҳуқуқӣ резидент ва шахсони ҳуқуқӣ хориҷӣ, ки фаолияти худро дар ҚТ амалӣ мекунанд (Бохҳои 18 - 24 КА ҚТ).

Объекти андозбандии андоз аз фоида даромаде мебошад, ки аз фарқи мусбати байни умумии андозсупоранда бо тарҳи пешбинишуда иборат аст. Барои шахси ҳуқуқӣ хориҷӣ объекти андозбандӣ

²²⁴ Вобаста ба қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19.05.2009 №508 «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ» тартиби зикршуда на тарзи додани патент ё шаҳодатномаи соҳибқорони инфиродӣ, балки тарзи андозбандии соҳибқорони инфиродиро муайян мекунад.

²²⁵ Бо вучуди ин ки, тартиби зикршудаи андозбандиро беш аз 40 ҳазор соҳибқор дар Тоҷикистон истифода мебаранд, ҳиссаи даромад аз онҳо дар ҷамъи даромад аз андозбандии дохилӣ ҳамагӣ 1,2%-ро ташкил медиҳаду бас. Дар Россия андозаи пардохтҳо барои соҳибқорони инфиродӣ аз тарафи субъектҳои Федератсияи муайян карда мешавад. Ба мисли Тоҷикистон, усули ягонаи ҳисоби арзиши патент ва даромади эҳтимолии соҳибқорони инфиродӣ хануз таҳия нашудааст. Инчунин номгуӣи навишти фаолияти бо андоз патент андозбандишаванда ҳам муайян нест (ниг.: Калита А.В. Упрощенная система налогообложения на основе патента: опыт регионов //Налоговая политика и практика, №4 (88), 2010. -С.36-39).

бучети федералӣ ва ба бучети минтакавӣ алохида супорида шавад ва зарурати супоридани андозро аз тарафи вохидҳои мустақил ба миён меорад.²²⁸

Аммо бозтаксимкунии пардохтҳо барои андоз аз ҶТ ба андоз аз даромад (ҳамчун андозҳои иҷтимоӣ ва андозҳои ҳадди ақал аз даромад) мутобиқи м. 88 ва 198 Кодекси андоз, ки ба ҶТ ба андозҳои маҳаллӣ анҷом дода мешавад, пурра ба андозбандӣ алоқаманд нест. Чунки бозтаксимкунии даромадҳои давлатӣ бояд дар ҷорӣ будани бучети давлатӣ амалӣ шавад. Талаботи оид ба бозтаксимкунии барои андозсупорандагон боиси хароҷоти зиёдагӣ (барои супоридани пардохтҳои иловагӣ ва пешниҳод намудани декларатсия), барои мақомати андоз - боиси суст гардидани бақайдгирии маблағи андозҳои воридшаванда мегардад.

В) Ҳамаи андозҳои омеҳа, ки дар ҶТ амал мекунанд аз тарафи шахсони воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ супорида мешавад.

Андоз аз арзиши иловашуда дар қатори аксизҳо дар қонунгузории андоз ҳамчун андозҳои ғайримустақим муайян шудааст, яъне андозе, ки онро дар оқибати қор истеъмолгарони молҳо (қорҳо хизматҳо) бидуни тағйири бори андозӣ андозсупорандагон мебардоранд, зеро андоз ба нархи фуруши ҷамъ карда мешавад. Аз ҳамин ҳисоб ин андоз 60% - и талаботи бучет ба маблағҳои андоз (бо назардошти андозе, ки аз ҷониби мақомоти гумрук ситонида мешавад) таъмин карда мешавад.²²⁹

Супорандагони андоз аз арзиши иловашуда (минбаъд - ААИ):

1) Шахсоне, ки уҳдадоранд ба сифати супорандагони ААИ қайд шаванд;

2) Шахсоне, ки воридотро ба ҶТ анҷом медиҳанд;

3) Ғайрирезидентҳое, ки барои резидентҳои ҶТ қорқоро иҷро мекунанд ё хизмат мерасонанд. Ҳудуди бақайдгирии барои мақсадҳои ААИ аз 24 ҳазор сомонӣ кодекси якуми андоз то ба 200 ҳазор сомонӣ (қариб 45 ҳазор долари ИМА) зиёд карда шудааст.

Дар натиҷаи озодкунии субъектҳои соҳибқарории хурд аз супоридани ААИ - и дохилӣ (м. 303 КА) ҳудуд барои мақсадҳои ААИ аз 1 -

²²⁸ Анищенко А.В. Налог на прибыль в обособленных подразделениях. /Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения", 2009, №5, -С.47.

²²⁹ Нисбати пардохтҳои гумрукӣ мақмоти гумрук ва андозҳои системаи васеи имтиёзоту режимиҳои гуногуноро татбиқ менамоянд (ниг.: НДС: налог на доходы или налог на потребление //Налоговая политика и практика, №4 (88), 2010, -С.32-35).

даромади умумест, ки он дар ҶТ ба даст овардааст ва бо муассисаи доимии он алоқаманд нест. (м. 142 КА ҶТ). Барои ҳисоббарориҳои ҶТ ба андозбандишаванда аз даромади умумии андозбандишаванда таъмини хароҷот, ки дар давраи ҳисобот ба даст омада бо гирифтани чунин даромад алоқаманд нестанд тарҳ карда мешавад. (м. 146 КА ҶТ). Аз соли 2005 ставкаи андоз аз ҶТ барои ҳамаи андозсупорандагон як буда 30% - ро ташкил медед. Аз соли 2009 дар робита бо бӯҳрони молиявӣ ставкаи он то 25% аз ҶТ ба андозҳои бонхаси муассисаҳои соҳаи алоқа нақлиёт ва хизматрасони ҳамаҷунин то 15% аз ҶТ ба андозсупорандагони дигар (истехсолкунандагони молу хизматҳо) коҳиш дода шуд. Бонки Миллии Тоҷикистон аз соли 2010 инҷониб ба бучет як қисми ҶТ тавозуниро, ки пас аз воридсозии пардохтҳои тибқи қонунгузори дар ихтиёраш боқӣ мемонд, пардохт мекунанд. (м. 145)²²⁶.

Аз манбаи пардохтҳои ставкаҳои гуногун (12% нисбати дивиденду ҶТ, 4% аз пардохтҳои сугурта, 4% аз даромади андоз ба хизматҳои телекоммуникатсионӣ ва нақлиётӣ, 6% аз даромадҳои иҷораи баҳри (фрахт) ва 15% аз даромадҳои дигар) гирифта мешавад (м. 161 - 164 КА ҶТ).

Муқаррароти маҳсус ба андозбандии байналмилалӣ марбут ба ахдномаҳои байналмилалӣ дар бораи истисноӣ андозбандии дуқарата ва пешгирӣ намудани саркашӣ аз супоридани андозҳо аз даромаду амвол (сармоя), ки яке аз ҷонибҳои ҶТ аст, бахшида шудааст (Боби 22). Вобаста ба меъёрҳои мушоидаҳои мазкур ва ташкили муассисаи доимии ғайрирезидент дар ҶТ расмиёти гуногуни назорати андозӣ муқаррар карда шудаанд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқарории инфиродӣ ба истисноӣ супорандагони андоз тибқи низомии содагардонидашуда, вазифадоранд, ки ҳар моҳ аз рӯи андоз аз ҶТ ба андоз аз даромади шахсони воқеӣ пешпардохт кунанд (м. 198 КА ҶТ). Бо мақсади дастгирии бучетҳои маҳаллӣ қорқорҳои қорқоро дар маҳалли ҷойгиршавии фадоранд, ки пешпардохтҳои қорқоро дар маҳалли ҷойгиршавии воҳиди асосӣ ва маҳалли ҷойгиршавии воҳиди алоҳида тақсими намоянд (м. 198 КА ҶТ).²²⁷ Бар ҳилофи ин, дар Россия ставкаи 20% - и андоз аз ҶТ чунин тақсими мешавад: 18% ба бучети минтақавӣ ва 2% ба бучети федералӣ. Ин боис мегардад, ки андоз аз ҶТ ба

²²⁶ Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г. №5, ст. 332.

²²⁷ Ҳамаи ҷо, 2008 г. №3, ст. 195.

июли соли 2009 амалан ба 1 млн сомонӣ (тақрибан 170 ҳазор доллар ИМА) баланд карда шуд. Чунки ҳадди пасти оид ба ААИ рушди биз-неси хуҷро ҷиддан бозмедошт. Ҳамзамон чунин ҳадди баланди ААИ дар шароити сатҳи паст рушди иқтисод ва сусти маъмурияти андоз ба саркашии умумии андозсупорандагон аз пардохтани ин андоз му-сондаг мекунад.

Объектҳои андозбандии ААИ амалиёти андозбандишаванда ва воридоти андозбандишаванда мебошад. Амалиёти андозбандишаван-да таҳвили молҳо иҷроӣ корҳо ва хизматрасониҳое мебошад, ки дар ҳудуди ҚТ иҷро шаванда эътироф гардидаанд. Воридоти андозбанди-шаванда молҳое ҳастанд, ки ба қаламрави ҚТ ворид карда шудаанд ё ворид карда мешавад (м. 206 КА ҚТ). Ба ҳилофи қонунгузори андоз кишварҳои дигар, фуруши амволи ғайриманкул, истеҳсоли молҳо хизматрасони ё иҷроӣ корҳо барои эҳтиёҷоти шахси ба объекти андоз-банди ААИ шомил карда нашудаанд.

Арзиши амалиёти андозбандишаванда дар асоси маблаге (ар-зише, аз ҷумла дар шакли асли (натуралӣ)), ки андозсупоранда аз мизоч ё аз ҳар шахси дигар мегирад ё ҳуқуқи гирифтано дорад, муайн мегардад. Барои қорхонаҳои савдои яклухт ва чакана қорхонаҳои маҳсулоттайёркуни соҳибқорони инфиродӣ, ки супо-рандаи ААИ мебошанд, дар сурати аз тарафи онҳо ҳарида шудани мол аз насупоридани ААИ ва таҳвили минбаъдаи чунин молҳо ар-зиши амалиёти андозбандишаванда баробари фарқи мусбати байни арзиши чунин молҳо ва нархи хариди онҳо муайян мегардад (м. 208 КА ҚТ). Арзиши воридоти андозбандишаванда арзиши гумрукии молҳост, ки мутобик мешавад инчунин ҷамъи маблағи боҷи гумрукӣ ва андозе, ки ҳангоми воридоти молҳо ба ҚТ бояд супори-да шавад (м. 210 КА ҚТ).

Қонунгузори як қатор имтиёзотро оид ба ААИ пешбини меку-над, ки самти иқтимоӣ ё истеҳсоли доранд (м. 211 КА ҚТ) ба ғайр аз ин дар мушохидаҳои байналмиллалӣ ва ҳар сол дар қонунгузори бучет озодкунии сохтмонҳои гуногун (масъалан НБО Роғун) таҳвили молҳои (ба мисли ғалла ва дорувори) аз ААИ пешбини мешавад.

Андозбандии содиқоти молҳо ба ААИ бо меъёри сифат анҷом дода мешавад ба ғайр аз содиқоти пахта наҳи пахта ресмони пахтагин алюминии аввалия сангҳои қиматбаҳо ва фулзоти қиматбаҳо маҳсулоти зарғари аз фулзоти қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо (м. 214 КА ҚТ).

ААИ бо ставкаи 18% - и гардиши андозбандишаванда ё 18% - и воридоти андозбандишаванда супорида мешавад (м. 224 КА ҚТ)²³⁰.

Пардохт ва ҳисобот оид ба ААИ ҳар моҳ то рузи 15 -уми моҳи пас аз ҳисоботи анҷом дода мешавад. Дар Россия шурӯъ аз семаҳои 2 соли 2008, андозсупорандагон имкон доранд на ҳамаи маблағи андозро дар як вақт, балки ба ҳиссаҳои баробар (сеякӣ) дар давоми давраи андозбандии пас аз давраи ҳисоботи (то рузи 20 - уми ҳар моҳи семаҳо)²³¹ супоранд ва ҳар семаҳо оид ба он ҳисобот ба он ҳисобат диҳанд²³¹.

Супорандагони аксизҳо шахсоне мебошанд, ки воридоту таҳвили молҳои зераксизро анҷом медиҳанд ё намудҳои зераксизни фаъолият (бизнеси бозиҳои қиморӣ, ташкил ва баргузориҳои лотерияҳо) - ро амалӣ мекунад (м. 240 КА ҚТ)²³².

Ҳисобкунии маблағи аксиз ба тариқи зарб задани арзиши молҳои зераксиз ба меъёри муқарар намудаи адвалорӣ ё бо роҳи зарб задани меъёри аксиз, ки бо воҳиди собит ифода шудааст (меъёри махсус ба воҳиди ченкунии мол, ба теъдоди даҳдори воҳиди молҳои зераксиз, анҷом дода бо роҳи зарб задани базаи андозӣ ба меъёри аксиз бо фоиз ифодаёфта ҳисоб карда мешавад.

Аз супоридани аксиз озод мебошад (м. 244 КА ҚТ) нушокиҳои спиртӣ, ки шахси воқеӣ барои истеҳсоли худӣ истеҳсол мекунад; во-рид намудани ду литр нушокии спиртӣ, ду баста (400 дона) сигор, маснуоти зарғари ба микдори 4 адад (бо арзиши на зиёда аз 150 нишондиҳанда барои ҳисобҳо аз тарафи шахси воқеӣ барои истеҳсо-ли худӣ молҳое, ки ба тариқи транзит тавассути қаламрави ҚТ интиқол дода мешаванд; воридоти муваққатии молҳо ба қаламрави ҚТ молҳое, ки барои резекспорти минбаъда ворид карда мешаванд; молҳои зераксиз, ки дар доираи кӯмаки башардӯстона ворид меша-вад, инчунин молҳои воридишаванда ба мақсади бартараф намудани оқибатҳои офатҳои табиӣ ва барои беподош додан ба мақомоти давлатӣ; содиқоти молҳои зераксиз.

Номгӯи молҳои зераксиз, ки дар Тоҷикистон муқаррар шуда-анд, ба таҷрибаи мамлакатҳои дигар яқсон аст (м. 247 КА ҚТ): 1)

²³⁰ Ахбори Мажлиси Оли Республикаи Таджикистан, 2009 г., №5, ст.332.

²³¹ Яковлева Н.В. Об изменениях налогового законодательства в части налога на добавленную стоимость в 2009 году. "Все для бухгалтера", 2009, №2. -С.33.

²³² Податочные виды деятельности также введены в Республике Казахстан и иных странах.

спирт, нӯшиҳои бепирт ва спиртдор; 2) тамокуи қоркардшуда, маҳсулоти саногии ивазкунандаи тамоку; 3) сӯзишвории минералӣ, нафт ва маҳсулоти қоркарди мол; 4) шина ва покришҳо; 5) автомобилҳои сабукрав ва ҳама гуна воситаҳои нақлиёти муҳаррикдор, ки барои кашонидани одамон пешбинӣ шудааст; 6) маҳсулоти заргарӣ аз тилло, платина ё нуқра.

Меъёри аксизҳо, ба ғайр аз меъёри аксиз барои лотерея, ки 1 фоиз аз базаи андозӣ муқаррар гардидааст, аз тарафи Ҳукумати ҚТ муқаррар карда мешавад.

Бо вучуди таваҷҷуҳи зиёд ба назорати пардохти аксизҳо, ҳиссаи ин андоз дар даромади умумии бучети давлат кам буда, 70% - и он аз ҳисоби воридот таъмин мегардад. Дидбонгоҳҳои андозии тавлидгариҳои доими ва шаклҳои дигари назорати андоз натиҷаи матлубро надода истодаанд гувоҳи ин то 0,6% паст фаромадани ҳиссаи андоз дар ҷамъи андозҳои дохили мебошад. Дар робита ба ин масъалаҳои маъмурикунонии андозии оид ба супоридани андозии мазкур бояд ҳалу фасл карда шавад.

Супорандагони андозии иҷтимоӣ (м. 259 КА ҚТ) шахсоне, ки ба шахсони воқеӣ музди қор медиҳад инчунин шахсони сугурташуда (соҳибкории инфиродӣ, шахсони воқеӣ - кормандони кироа ва аъзои хочагии дехқонӣ). Барои мақомоти андоз, ки аз соли 2007 ин андозро меситонанд, андозии мазкур аҳамияти калон дошта ҳиссаи он дар ҷамъи андозҳои дохилӣ 25 - 28% - ро ташкил медиҳад²³³.

Объекти андозбандии он музди меҳнатест, ки ба кормандони доимӣ ё муваққатии кироа пардохта мешавад. Барои соҳибкории инфиродӣ ва аъзои хочагии дехқонӣ (фермерӣ) объекти андозбандӣ даромади умумии онҳо мебошад (м. 260 КА ҚТ).

Аз супоридани андоз озод карда мешаванд (м. 261 КА ҚТ): 1) даромади кормандони хориҷии намоёндагоҳҳои дипломатӣ ва (ё) дипломатӣ; 2) пардохтҳо барои қорношоями муваққатӣ аз воситаҳои бучет, ки барои сугурта чуло шудаанд; 3) даромади кормандони мақомоти қудратӣ (м. 141 КА ҚТ); 4) даромади шахравандони хориҷӣ аз кироакорӣ дар доираи таъбиқи лонҳои максаднок.

Аз рӯи андозии иҷтимоие, ки ба бучет гузаронида мешавад, барои сугуртакунандагон меъёри 25 - фоизи ва барои сугурташудагон 1

- фоизи таъбиқ карда мешавад. Дар Россия меъёри регрессивии андозии иҷтимоӣ таъбиқ карда мешавад, ки вобаста ба ҳаҷми даромади эълонишаванда аз 20% то 2% тағйир меёбад²³⁴.

Андозаи андозии иҷтимоӣ барои соҳибкории инфиродӣ, ки дар асоси патент фаъолият мекунанд, инчунин барои хочагҳои дехқонӣ аз тарафи Ҳукумати ҚТ муқаррар карда мешавад. Меъёри андозии иҷтимоӣ барои соҳибкории инфиродӣ, ки дар асоси шахадатнома қор мекунанд баробари 0,2% - и даромади умумӣ вале на камтар аз андозаи андозии иҷтимоии патентчиён мебошад.

Чун қоида андозии иҷтимоӣ қор моҳ супурда мешавад. Патентчиён андозии иҷтимоиро бо пардохтани маблағ барои патент месупоранд. Аъзои хочагии дехқонӣ (фермерӣ) андозии иҷтимоиро қор семоҳа дар муҳлате, ки барои супоридани андозии ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти хочагии қишлоқ муқаррар шудааст, қор семоҳа месупоранд.

Меъёри баланди андозии иҷтимоӣ мавҷудияти нафақаҳои иҷтимоӣ, ки давлат замонати онҳоро додааст (ва бе дарназардошти пардохти андозии иҷтимоӣ дода мешаванд), ҳамчунин маҳлудиятҳои андозии ҳалди аксари нафақа (400 - сомонӣ дар як моҳ дар соли 2010) боиси он аст, ки пеш аз ҳама шахсони даромади калон дошта аз супоридани ин андоз саркаши мекунанд. Эҳтимол, ҷамъовариҳои пардохтҳои андозии иҷтимоӣ дар суратҳисоби маҳсули шахси воқеӣ ва аз ин ҳисоб додани нафақа пардохтҳои бемори ва дигар маблағҳои иҷтимоӣ бештар одилона мебуд. Ба ғайр аз ин бештар мебуд, ки пардохтҳои худӣ сугуртакунандагон зиёдтар қорда мешуданд (дар Гонконг меъёри андозии иҷтимоӣ барои қордиҳанда ва сугурташаванда 5% муқаррар қорда шудааст).

Андозии заминро шахсоне месупоранд, ки қитъаҳои замин барои истифодаи бемуҳлат, муҳлатнок ё истифодаи якумраи онҳо дода шудаанд (м. 264 КА ҚТ). Ҳаҷми андозии замин ба натиҷаҳои фаъолияти хочагидорӣ истифодабарандаи замин вобаста нест ва дар ташкили пардохтҳои собит барои воҳиди маҳсулоти замин дар як сол муқаррар қорда мешавад (м. 265 КА ҚТ).

Меъёри базавии андозии замин нисбат ба заминҳои шахру шаҳракҳо (м. 266 КА ҚТ) ва берун аз шаҳрҳо (м. 267 КА ҚТ) муқаррар қорда шудааст, зимнан меъёри миёнаи андозии замин дар

²³³ Доля этого налога в США составляет 18%, а в Германии 25% (См.: Кукусин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. - Дисс. ... д-ра юрид. наук, 2003. - С.101.)

²³⁴ Филиппа Ф.Н. Налог и налогообложение. М.: ГроссМедиа: Росбук: 2009 - С.299.

шаванда новобаста аз он ки онҳо ба харидорон тахвил (бор карда фиристода) шудаанд ё барои эҳтиёҷоти худӣ истифода гардидаанд алохида месупоранд.

Супорандагони роялти шахсоне мебошанд, ки маъданҳои фойданокро истихроҷ мекунанд аз ҷумла аз зухуроти минералии техногенӣ, новобаста аз он ки онҳо ба харидори тахвил (бор карда фиристода) шудаанд ё барои эҳтиёҷоти худӣ истифода гардидаанд (м. 290 КА ҚТ).

Объекти андозбандӣ аз рӯйи ҳама намунаҳои маъданҳои фойданок ҳаҷми истихроҷ ё ҳаҷми маҳсулотимолӣ аввалине мебошад, ки аз сарватҳои зеризаминии воқеан истихроҷгардида ҳосил карда шудаанд (м. 291 КА ҚТ). Маҳсулоти молӣ инҳо шуда метавонанд: а) худӣ маъданҳои фойданок; б) металлҳои қиматбаҳо ё металлҳои софӣ химиявӣ дар қум, маъданҳои концентратҳо; в) концентрати металлҳои химиявӣ дар қум, маъданҳои концентратҳо; г) сангҳои сиёҳ ранга нодир ва радиактивӣ ашёи хоми химиявӣ (куҳи; г) сангҳои қиматбаҳо, ашёи хоми сангҳои ороиши ва пневмоптикӣ, ки аз коркарди аввалия гузаштаанд; д) маъданҳои фойданоки дигар, аз ҷумла ашёи хоми минералии аз коркарди аввалия гузашта.

Аз супоридани роялти озод мебошанд: 1) шахсони воқеӣ аз рӯйи обҳои зеризаминӣ бо шартӣ ин ки ин обҳо барои истеҳсол ва эҳтиёҷоти технологи хангоми амалисозии фаволияти соҳибдорӣ истифода намешаванд; 2) ташилотҳои давлатие, ки обҳои зеризаминиро барои эҳтиёҷоти ҳаҷми худӣ истихроҷ мекунанд; 3) истифодабарандагони қабри замин хангоми боз пас кашидани обҳои зеризаминӣ барои нигоҳ доштани фишор.

Супорандагони андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард: 1) корхонаҳои резидент; 2) корхонаҳои хориҷӣ, ки дар ҚТ тавассути муассисаҳои доимии худ фаволият мекунанд; 3) соҳибкорони инфиродӣ, ба истисно соҳибкорони инфиродии дар асоси патент коркунанда ё шахсоне, ки тибқи низоми соддагардонидашуда андоз месупоранд.

Объекти андозбандӣ маблағи ҳамаи хараҷоти дар давраи ҳисоботи андоз дар ҳаҷми пулра анҷомдола мебошад (м. 297 КА ҚТ). Зимнан барои ҳисобкунии андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автотомобилгард ҳамаи хараҷот ба назар гирифта мешаванд, вале агар хараҷоти воқеан анҷомдодашуда аз 70% - и даромади умумии бештар набоянд, баъзи андоз баробари 70% - и даромади умумии мазкур қабул карда мешавад.

ноҳияҳои тобеи марказро Ҳукумати ҚТ бо пешниҳоди Кумитаи давлатии заминсозии ҚТ тасдиқ менамояд. Меъёрҳои андозии замин, инчунин андозии ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои соли ояндаи бучетӣ ба ставкаҳои дар соли ҷорӣ бучетӣ амалкунанда бо таносуби 0,7 банди фойзӣ ба ҳар банди фойзӣ таварум дар соли гузашта, индексатсия карда мешаванд.

Барои сабук намулдани гаронии андоз мукаррар карда шудааст, ки ҳамъи андозии замин барои соли ҷорӣ андозӣ бо 4 пардохт, дар муҳлати мукарраргардида супурда мешавад (м. 270 КА ҚТ).

Аз пардохти андозии замин озод мебошанд (м. 271 КА ҚТ) заминҳои ташилотҳои давлатӣ: заминҳои истифодаи умумӣ (роҳҳо, чорбоғҳо, қабристонҳо ва ғ.); заминҳои вайрон ва заминҳои, ки дар давраи азхудкунӣ қарор доранд; заминҳои зери пириҳо, яриҳо, дарёву қулҳо, заминҳои захираи озоди давлатӣ; қитъаҳои заминӣ наздиҳавлӣ ва сохтмони манзил, ки ба иштирокчиёни Ҷағти Бузургӣ Ватанӣ ва шахсони ба онҳо баробар карда шуда ҷудо гардидаанд қитъаҳои, заминӣ наздиҳавлӣ ва сохтмони манзил, ки барои муаллимонӣ деҳот ҷудо карда шудаанд қитъаҳои заминӣ наздиҳавлӣ, ки ба муҳҷирони аз дигар ноҳияҳо ҚТ ҷудо карда шудаанд заминҳои ташилотҳо агар на кам аз 50 фойзи кормандонашро маъёбон ташкил дола бошанд заминҳои чораҳои чарогоҳҳо алафзорҳо бешаҳо ва дигар заминҳои қаблан барои бунёди боғу тоқзорҳо истифодашуда — дар давоми 5 сол пас аз огози бунёди ин боғу тоқзорҳо.

Соли 2009 меъёри бештарини андозии замин барои 1 гектар заминӣ кишти обёршаванда дар ноҳияи Ҷиликул 122,0 сомонӣ ноҳияи Ҷалолиддини Руми - 121,77 сомонӣ дар ноҳияи Панҷ 120,16 сомониро (дар як сол) ташкил долаанд. Бинобар ин пардохти андоз набояд ба рафтори иқтисодии андозсупоранда таъсири калони манфи расонад.

Супорандагони андоз аз истифодабарандагони қабри замин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки амалиёро оид ба истифодабарии қабри замин ба шумули истихроҷи маъданҳои фойданок аз зухуроти техногенӣ минерали анҷом медиҳад (м. 273 КА ҚТ). Шахсони воқеёно ҳуқуқие, ки ба иҷрои қарордохҳо оид ба истифодабарии қабри замин машғуланд дар баробари супоридани андозии маҳсули истифодаи қабри замин супорандаи андозҳои дигари амалкунанда ҳам ҳастанд (м. 272 КА ҚТ).

Роялти пардохтест, ки аз тарафи истифодабарандагони қабри замин аз рӯйи ҳар як намули маъданҳои фойданоки истихроҷ-

Бо ин андоз инҳо андозбандӣ карда намешаванд (м. 298 КА ҚТ):
1) ташкилоти бучетӣ, мақомоти ҳокимияту идораи давлатӣ, аз ҷумла Бонки Миллии ҚТ ва муассисаҳои он;

2) итиҳоди ва ташкилоти динӣ, ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ, ба истиснои фаъолияти соҳибкории онҳо.

Меъёри андоз дар ҳаҷми 2% - и базаи андоз муқаррар карда мешавад. Меъёри андоз барои фаъолияти савдо, маҳсулотгайёркунӣ, таъминоти фуруш ба андозаи 0,5% - и базаи андоз муқаррар мегардад (м. 299 КА ҚТ).

Давраи андоз, муҳлати пардохт ва тартиби пешниҳоди эълומия мисли ААИ мебошанд (м.301. КҚ ҚТ).²³⁵

Супорандагони андози тибқи низомии соддагардонидашуда супурдашаванда корхонаҳо инчунин соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома коркунандае мебошанд, ки даромади умумияшон дар соли тақвимӣ бе дарназардошти ААИ ва андоз аз фуруши чакана аз ҳудуди чоркарагае, ки барои мақсадҳои бақайдгирӣ ба ҳайси супорандаи ААИ муқаррар шудааст, беш нест (м.302 КА ҚТ).²³⁶ Назар ба қонунгузории андозии мамлакатҳои дигар, дар Тоҷикистон барои мақсадҳои соддагардонии андозбандӣ маҳдудиятҳои оид ба супоридани ин андоз ба истиснои маҳдудиятҳои оид ба даромади умуми вучуд надоранд.²³⁷ Андозии мақсуд соддагардонидашудаи андоз аз ғоида мебошад, ки барои субъектҳои бизнеси хурд муқаррар гардида аст.

Объекти андозбандии он даромади умумиест, ки дар асоси ҳазинави ҳисоб карда мешавад. Даромади умуми бояд бо ҳуҷҷатҳои марбутаи воридоти, ки бо тартиби муқарраргардида ба расмият дароварда шудаанд тасдиқ карда мешавад (м. 303 КА ҚТ).

Андозсупороне, ки бо андозии тибқи низомии соддагардонидашуда андозбандӣ мешаванд супорандаи андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқи ва

²³⁵ Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, ки андоз барои хароҷот, аз ҷумла хароҷоти пардохти андозҳои дигар мебошад, дар кишварҳои дигари ИДМ назир надорад. Асоси ягонаи ҷоринамоии он талаботи фискалии, инчунин зарурати истифодаи манбаи нави андоз аст (манбаи қариб ҳама андозҳои дигари Тоҷикистон даромади умумиест).

²³⁶ Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г., №5, ст.332.

²³⁷ Дар китоби дарсии Россия (Филина Ф.Н. Налог и налогообложение. М.: ГроссМедиа: Росбукх: 2009 -С.311-324) омадааст, ки ташкилотҳо наместавонанд низомии соддагардонидашуда бо маҳдудиятҳои марбути даромади умумӣ, микдори кормандон ва намуҳои алоҳидаи фаъолият татбиқ наоянд.

андозии ҳадди ақал аз даромад андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз арзиши иловашудае, ки бояд зими воридоти моҳро пардохта шаванд инчунин нисбат ба даромад соҳибкорони инфиродӣ.²³⁸

Имтёзоге, ки нисбати супорандагони андоз аз ғоидаи пешбинишудаанд барои супорандагони андозе ки тибқи низомии соддагардонидашуда пардохта мешавад татбиқ мегардад.

Меъёри (ставкаи) андоз ба андозаи 4% аз объекти андозбандии муқаррар карда мешавад, зимнан барои қисмати даромаде, ки аз ҳадди муқарраршуда барои мақсадҳои бақайдгирӣ ба ҳайси супорандаи ААИ зиёд аст меъёри андоз аз ҳаҷми 5% аз объекти андозбандии муқаррар карда мешавад (м. 303 КА ҚТ).

Супорандагони андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ шахсоне мебошанд, ки барояшон замин ягонаи воситаи истеҳсолот аст ва дигар фаъолияти ғайрикишоварзиро амалӣ намеkunанд (м. 306 КА ҚТ). Ин андоз шакли имтёзноки андозии замин буда фақат барои андозбандии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ татбиқ карда мешавад.

Дар сурати амали намудани фаъолияти ғайри кишоварзӣ истеҳсолкунандагони кишоварзӣ бо тартиби умумӣ мавриди андозбандии қарор дода мешавад ва муҳосибаи ҷудогонаи даромаду хароҷотро барои фаъолияти кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ ба роҳ мемонанд.

Объекти андозбандӣ масоҳати заминҳои истиҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад (м. 307 КА ҚТ). Ҷамъи маблағи андозии ягона аз натиҷаҳои фаъолияти хоҷагии истеҳсолкунандаи кишоварзӣ вобаста нест.

Дар қисмати фаъолияти бо андозии ягонаи андозбандишаванда (фаъолияти кишоварзӣ), истеҳсолкунандагони кишоварзӣ аз пардохти андозҳои зерин озод карда мешаванд:

а) андоз аз арзиши иловашуда; б) андоз аз истифодабарандагони воситаҳои нақлиёт; в) андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқи; г) андозии ҳадди ақал аз даромад; д) андозии замин; е) андозе, ки тибқи низомии соддагардонидашуда пардохта мешавад. Ба ғайр аз ин даромади аъзои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) - и шахси ҳуқуқи набула, ки вобаста ба фаъолияти кишоварзӣ бо андозии ягона андозбандишаванда бадастомадааст аз андоз аз даромад озод карда мешавад.

Нисбати заминҳои кишти обёршиаванда, ки воқеан барои парвариши пахта истифода бурда мешаванд, барои истеҳсолкунандагони кишоварзӣ меёри андозаи ягона дар ҳаҷми нисфи меёр барои супорандагони дигари андозаи ягона муқаррар карда мешавад.

Аъзои ҳоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки шахси ҳуқуқӣ намебошад, мавриди сугуртакунонии иҷтимоӣ қарор гирифта, дар ҳаҷми муқаррарнамудаи Ҳукумати ҚТ андозаи иҷтимоӣ месупорад.

Соли 2009 меёри бештари андозаи ягона барои як гектар замин киштишуда дар ноҳияи Чиликул 183,65 сомониро дар як сол ташкил меод.²³⁹ Бояд гуфт, ки бо дарназардошти шумораи зиёди имтиёзҳои андозӣ ва меёри наҷддон баланд, чунин тартиби андозбандӣ ҳеле нарма аст, аз ҷумла барои шахсоне, ки ба амалигардонии навъҳои сердаромади фаъолият - мурғпарварӣ ва чорводорӣ машғул мебошанд. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, аҳолии аксарияти истеҳсолкунандагони кишоварзӣ вазнин боқӣ мемонад.

Супорандагони андоз аз фуруши нахи пахта ва алюминияи аввалӣ шаҳсоне мебошанд, ки молҳои асосии содироти истеҳсоли Тоҷикистон - нахи пахта ва алюминияи аввалиро таҳвил мекунанд (Боби 43 КА ҚТ).

Бо вучуди он ки андоз аз фуруш ном дорад, барои ихтисор намудани саркашӣ аз пардохти он, ба сифати объекти андозбандӣ ҳама гунна таҳвили молҳои андозбандишаванда баррасӣ мегардад (м. 312 КА ҚТ).

Меёрҳои андоз аз фуруш барои ҳисобкунии маблағи андоз бо ғоизҳои нархи бержавии молҳои андозбандишаванда ба андозаи зайл муайян карда мешаванд: 1) барои нахти пахта - 10; 2) барои алюминийи аввалия - 3% (м. 314). Меёри андоз аз фуруш аз с. 1996 ин ҷо ғоиз нисбат ба фуруши нахи пахта аз 25% ба 10%, нисбат ба алюминийи аввалия - аз 10% ба 3% паст карда шудааст.

Супорандагони андозаи ҳадди ақал аз даромад инҳоянд: 1) қорхонаҳои резидент; 2) қорхонаҳои хориҷе, ки фаъолияти соҳибқароро тавассути муассисаҳои доимии худ амали менамояд; 3) соҳибқарони инфиродӣ (м. 318 КА ҚТ). Андоз аз 1-январии с. 2005 ба сифати алтернативаи андоз аз ғоиз нисбати андозсупороне, ҷорӣ карда шудааст, ки бинобар ташкили сусти баҳисобгирии муҳосибӣ ҳароҷоташон баланд аст.

²³⁹ Меёрҳои андозаи замин ва андозаи ягона барои ноҳияҳои мухталиф бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.04.2009 №269 тасдиқ шудаанд.

Объекти андозбанди даромади умумиест, ки дар давраи ҳисоботӣ ба даст омадааст (бояд ба даст ояд).

Меёри андозаи ҳадди ақал аз даромад баробар ба 1% - и объекти андозбандӣ мебошад. Давраи андоз соли тақвимиест (м. 321 КА ҚТ).

Кодекси андоз муқаррар намуда, ки маблағи ҳисобшудаи андоз аз ғоизҳои шахсони ҳуқуқӣ ё андоз аз даромади шахсони воқеӣ - соҳибқарони инфиродӣ барои давраи ҳисоботи андозӣ ба ҳисоби маблағи андозаи ҳадди ақал аз даромад ба ҳисоб гирифта мешавад (м. 323 КА ҚТ). Агар маблағи андоз аз ғоиза ё андоз аз даромад нисбат ба маблағи андозаи ҳадди ақал камтар бошад андоз аз ғоиза ё андоз аз даромад супорида намешавад. Агар маблағи андоз аз ғоиза ё андоз аз даромад бештар аз маблағи андозаи ҳадди ақал аз даромад бояд ба андозаи зиёдии маблағи андоз аз ғоиза ё андоз аз даромад бар маблағи андозаи ҳадди ақал аз даромад бояд пардохт карда шавад. Дар ҳар сурат андозаи ҳадди ақал аз даромад бояд ба пулрағӣ ба бучет пардохта шавад.

Супорандагони роялти барои об, андозаи нави с. 2009 ҷоришуда, шахсони ҳуқуқиро соҳибқарони инфиродие зътироф карда мешаванд, ки обро барои истеҳсоли нерӯи барқ истифода мебаранд (м. 363)²⁴⁰.

Объекти андозбандии роялти барои об истифодаи объектҳои обӣ бо мақсади истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои барқии обӣ зътироф мешавад. Базаи андоз ҳамчун микдори дар давраи ҳисоботӣ истеҳсолшудаи нерӯи барқ бе дарназардошти талаф ҳангоми интиқоли минбаъдаи он муайян карда мешавад (м. 364 - 365 КА ҚТ)²⁴¹.

Истифодаи объектҳои обӣ барои мақсадҳои истеҳсоли нерӯи барқ ҳангоми аз 1000 киловатт/соат бештар набудани иқтидори объектҳои истеҳсолкунанда аз пардохти роялти барои об озод карда мешавад (м. 366 КА ҚТ).

Меёри роялти барои об ҳангоми истифодаи объектҳои обӣ бо мақсади истеҳсоли нерӯи барқ ба андозаи 0,06 нишондиҳанда барои

²⁴⁰ Аҳбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2009 г., №3, с. 86.

²⁴¹ Дар амалии андозбандии Россия, ки он ҷо андозаи маҳсули об истифода мешавад, объектҳои ҳама гуна истифодабарии обҳои рӯйманин мешавад (инг. Ялбулганов А.А. Правовое регулирование природоресурсных платежей. - Москва-Курск: Курск. гос. ун-т, 2009. - С. 56). Дар Тоҷикистон пардохт барои об дар шакли роялти барои қабри замин (барои обҳои зеризаминӣ) ва роялти барои об (истифодаи обҳои рӯйманин) барои истеҳсоли нерӯи барқ) ситонида мешавад.

хисобҳо барои ҳар 1000 киловатт/соати нуруи барқи истеҳсолшуда ба ҳолати охири давраи андоз муқаррар карда мешавад (м. 367 КА ҚТ).

Ба гайр аз андозҳои умумичумхуриявӣ, дар қонунҳои алоҳида бачи давлатӣ, бачи ғумрукӣ ва дигар пардохтҳои ғумрукӣ тибқи қонунгузории дахлдор муқаррар карда шудаанд.

Андозҳои маҳаллӣ (андоз аз амволи ғайриманкул, андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт ва андоз аз фуруши чакана) манбаъҳои бучетҳои маҳаллӣ буда аз тарафи Маҷлисиҳои вакилони халқ дар маҳалҳо муқаррар карда мешаванд (фасли 17 КА ҚТ).

Мақомоти маҳаллӣ ҳокимият ҳақ доранд меъёри андозро барои категорияҳои ғуногуни андозсупорон ё объектҳои андозбанди муқаррар наоянд аз ҳайати андозсупорандагон категорияҳои алоҳидаи шахсонро хориҷ кунанд ва (ё) унсурҳои алоҳидаҳо аз базаи андозбанди хориҷ наоянд (м. 324 КА ҚТ).

Андозҳои маҳаллӣ ба манбаъҳои танзимшавандаи бучети давлатӣ мансуб нестанд ва бевосита ба бучетҳои шаҳру ноҳияҳои дахлдор гузаронида мешаванд.

Супорандагони андоз аз молу мулки ғайриманкул соҳибони молу мулки ғайриманкул ё шахсоне мебошанд, ки аз ин молу мулк истифода мебаранд.

Объекти андозбандӣ иморатҳо, хонаҳои истиқоматӣ, биноҳо, бустонсаройҳо, гаражҳо ва дигар биноҳои иморатҳо мебошанд (м. 326 КА ҚТ). Барои ҳисобкунии базаи андоз аз молу мулки ғайриманкул масоҳати замини ишғолнамудаи он (бо назардошти ошёнаҳо) истифода бурда мешавад. Андозаи молу мулки ғайриманкул дар асоси ҳуҷжатҳои дахлдори техникӣ ё дигар ҳуҷжатҳои ин молу мулк ё дар асоси андозагирии мақомоти андоз муайян карда мешаванд.

Бо андози мазкур инҳо андозбандӣ наметарданд: 1) молу мулки ғайриманкуле, ки молиякити ташкилоти бучетист ё дар баланси он қарор дорад; 2) молу мулки ғайриманкул дар намууди хонаи истиқомати ё дигар биноҳои иморатҳо шахсони аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳифзшаванда; 3) биноҳои истифодаи умумӣ ва дигар иморатҳо.

Меъёрҳои андоз аз молу мулки ғайриманкул ба андозаи мухтасари меъёри андози замин вобаста ба таиноти молу мулки ғайриманкул муқаррар метарданд (м. 330 КА ҚТ): 1) хангоми истифодабарӣ ба сифати биноҳои истиқомати – ба андозаи аз 10 - то 20 - қарата; 2) хангоми истифодабарӣ барои иҷрои ғайрифаъолияти савдо ташкили нуктаи хӯроқи омма ва хизматрасонии маишии аҳолии ба андозаи аз

20 то 50 – қарата; 3) хангоми истифодабарӣ барои мақсадҳои дигар – ба андозаи аз 15 то 40 - қарата.

Дар қиёс бо кишварҳои дигар, дар Тоҷикистон базаи андозбандӣ на арзиши молу мулки ғайриманкул мебошад, зеро муқарраркунии нархҳои бозории молу мулки ғайриманкул, ки ба қайдгирии он бо Қонуни ҚТ аз 16.01.2008 №833 «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқ ба он» муайян шудааст, то ҳол амалӣ нагардидааст²⁴².

Чамъи маблағи андоз аз молу мулки ғайриманкул танҳо барои объектҳои сохтмонаншон хотимаёфта, ки воқеан истифода бурда мешаванд, муайян метардад ҳатто агар онҳо ба қайди дахлдори давлати гузашта нашуда бошанд ва ҳуҷжатҳои техникӣ онҳо ба расмият надароварда бошанд.

Супорандагони андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт шахсоне мебошанд, ки соҳибони воситаи нақлиёти қобили қайди давлатӣ ҳастанд (м. 331 КА ҚТ).

Аз андозбандӣ озод карда мешаванд: 1) мошини механизмҳои тасмачархдор; 2) қомбайнҳои муҳаррикдори ғалладаравӣ ва маҳсул, аз ҷумла қомбайнҳои пахтачинӣ; 3) автобусҳо ва троллейбусҳо, ки қорхонаҳои нақлиёти автомобилҳои истифодаи умум барои мусофирқашонӣ дар шаҳрҳои истифода мебаранд; 4) мотоциклаҳо ва автомобилҳои ба маъёбон тааллуқдоштаи бо даст идора шаванда.

Барои ҳисоби базаи андоз иқтидори муқаррарии воситаи нақлиёт, ки бо воҳидҳои қувваи асп ифода меёбад, истифода бурда мешавад. Меъёрҳои андоз аз 2,5% то 13,75% нишондиҳанда барои ҳисобҳо барои 1 қувваи асп вобаста ба навъи воситаи нақлиёт муқаррар карда шудаанд.

Супорандагони андоз аз фуруши чакана соҳибқорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқие мебошанд, ки фуруши чаканаи молҳои амалӣ мекунанд (Боби 48 КА ҚТ).

²⁴² Дар Испания, Италия ва Швейтсария барои объекти дуҷум ва баъдии амволи ғайриманкул ҳаҷми андози эҳтимолий дар мавриди иҷорадиҳии онҳо муқаррар шудааст, ки ин объекти андозбандии даромад мебошад. Аксарияти кишварҳои арзиши амволиро чун манбаи андоз қабул кардаанд, вале дар ҚАҚ, Нидерланд ва Хитой он бар масоҳати замин асос ёфтааст (Ниг.: Медведова О.В. Налог на недвижимость: возможные варианты //Налоговая политика и практика, №4 (88), 2010. -С.64-67).

Объекти андозбандӣ фуруши чаканаи молҳо, аз ҷумла фуруши маҳсулоти хӯроки омма дар ҳудуди шаҳр (ноҳия) ба шумор меравад (м. 338 КА ҚТ).

Базаи андоз арзиши фуруши чаканаи молҳо мебошад. Зимнан арзиши фуруши чаканаи молҳо дар асоси ҳазина (касса) тибқи нархҳои озод (бозорӣ) муайян мегардад (м. 339 КА ҚТ)²⁴³.

Меъёри андоз дар ҳаҷми 3% аз нархи озод (бозорӣ) мукаррар гардида, чаканаи мол нархи озод (бозорӣ) - е мебошад, ки ба маблағи андоз ҷамъ карда шудааст (м. 340 КА ҚТ).

Арзиши молҳои ба таври чакана фурухташударо андозеупоранда мустақилона дар асоси нишондоди мошинҳои назоратно ҳазинавии дорои хотираи фискалӣ, дигар ҷуҷтагҳои баҳисобгирӣ ё навиштаҷоти дафтари фуруш, аз ҷумла бо истифода аз технологияҳои компютерӣ муайян менамояд, он аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ мукаррар мегардад ва дар эълумияи ҳар моҳи андоз аз фуруши чакана дарҷ карда мешавад (м. 342).

Ба ғайр аз андозҳои нобаршуда, Кодекси андоз истифодаи низомҳои зерини маҳсули имтиёзноки андозиро пешбинӣ мекунад:

- барои фармоишгар ва пудратчи генералии НБО - и сохташудаистода (Боби 49 КА ҚТ) имтиёзҳо оид ба озодкунӣ аз ААИ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, андоз аз амволи ғайриманкул, андоз иҷтимоӣ аз шахсони воқеии ғайрирезидент дода шудаанд. Ба ғайр аз он, таҳвилпарони мол (қору хизматрасонӣ) барои НБО аз ААИ, андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард андоз иҷтимоӣ озод мебошанд.

- барои корхонаҳои навъе, ки коркади ғураи наҳи пахтаро то маҳсулоти тайёр анҷом медиҳанд, ба муҳлати то 12 сол озодкунӣ аз ААИ ба бочи гумрукӣ хангоми воридот, аз андоз аз ғоида, андоз иҷтимоӣ аз ҳадди ақал, андоз аз молу мулки ғайриманкул ва андоз иҷтимоӣ мукаррар гардидааст (Боби 5 КА ҚТ).

- хангоми коркарди молҳое, ки Ҳукумати ҚТ муайян менамояд дар каламави гумрукии ҚТ андоз аз коркарди мол мукаррар гардидааст (Боби 51 КА ҚТ).

²⁴³ То қабули Қонуни ҚТ аз 3.12.2009 №571 «Дар бораи ворид намуани тағйири иловаҳо ба Кодекси андозии ҚТ» андозаи меъёри андозро ҳар Маҷлиси маҳаллии намояндагони халқ мутсакилона ба андозаи то 3% мукаррар мекард.

- хангоми истифодабарии шартҳои созишнома дар бораи тақсими маҳсулот режими маҳсул мукаррар гардидааст, ки барои муҳлати созишнома (то 25 сол) озод намудан аз ААИ, андоз аз ғоидаи корхонаҳо, андоз иҷтимоӣ аз ҳадди ақал аз даромад, бочи давлатӣ, андоз аз фуруши чаканаи пешбини мекунад (Боби 52 КА ҚТ).

Илова ба андозҳои зикршуда, Кодекси андоз сулурдани пардохтҳои дигари ҷумхуриявӣ ва маҳаллиро пешбини намууда, ки бо Қонуни ҚТ аз 29.07.2006 №197 «Дар бораи дигар пардохтҳои хатми ба бучет» мукаррар карда шудаанд.

Барои таъмини иҷрои талаботи қонунгузории андоз мақомоти андоз метавонанд чораҳои дорои хусусияти маъмуриро татбиқ намојанд, ки онҳо мукаррарнамудани ҷаримаҳои маъмуриро мутобики моддаи 599 – 618 – 620 ва 623 Кодекси ҳукуквайронкунии маъмурии ҚТ аз 31.12.2009 №455²⁴⁴ (минбаъд -КХМ) пешбинӣ мекунанд.

Барои ҳукуквайронкунии маъмурии қонунгузории андоз меъёроҳои мазкур КХМ татбиқи ҷаримаҳои маъмури ба андозаи муғлак бо истифодаи нишондиҳандаҳо барои ҳисобҳо ё бо % нисбат ба андозҳои носулурдаро пешбини мекунанд ба маблағи ҳадди аксари ҷунин ҷаримаҳо бо 20% - и маблағи ААИ ё то 30 нишондиҳанда барои ҳисобҳо мерасад.

Ҷавобгарии ҷиноятии марбути андозҳо бо моддаҳои 292 ва 293 Кодекси ҷиноятии ҚТ мукаррар гардидааст. Соли 2010 ба қонунгузори ҷинояти тағйирот ворид шуд. Мутобики он шахсоне, ки қарзи андоз, иловапулӣ ва ҷаримаҳоро ҷуброн намуданд, аз ҷавобгарии ҷинояти озод карда мешаванд. Аз тарафи дигар ҷазоҳои саҳтгари ҷиноятӣ барои насупоридани андозҳо мукаррар карда шудаанд.

²⁴⁴ Ежендельник «Боджу хиродж» от 27.01.2009 №5 (630).

БОБИ 3. Масъалаҳои таъкили қонунгузории андози Қумхурии Тоҷикистон

3.1. Истифодабарии таҷрибаи хориҷӣ дар қонунгузории андози Қумхурии Тоҷикистон

Навъи муҳимтарин ғайриқонунӣ ҳар давлат тавре, ки маълум аст, таъкилиҳи (сафарбарқунӣ) - и даромадҳои давлатӣ мебошад. Бинобар ин омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ тавассути таҷрибаи таърихӣ андозбандӣ дар ҳудуди Тоҷикистон натавонанд барои арзиши низоми фароҳамшудаи андоз ва қонунгузории андоз, балки барои мӯйян намунаи самтҳои эҳтимоли таъкили минбаъдаи онҳо бо назардошти сиёсати амалшаванда ва банақшагирифтаи иқтисоди ва ҳукукии давлат имкон медиҳад.

Даромади давлати захираҳои молиявӣ (пулӣ) - е мебошад, ки аз сарчашмаҳои гуногун ба ихтиёри давлат ворид мегарданд ва давлат онҳоро барои иҷрои вазифаҳои ба зима гирифтаи истифода мебарад. Даромади давлатӣ аз ҳисоби даромадҳои андози ва ғайриандозӣ таъкили меёбад.

«Андозҳо пардохти мо ба ивази маданиятнокии ҷомеа мебошад» - мегуфт Оливер Уэнделл Холмс. Ӯ пеш аз ҳама дар назар дошт, ки бисёре аз вазифаҳои давлат аҳамияти бузург дорад, пас барои иҷрои онҳо андозҳо лозим мебошанд.²⁴⁵

Аз нигоҳи таърихӣ андоз шакли аввалин ва ягонаи ҷамъсозии воситаҳои пулӣ аз тарафи давлат нест. Ҷорикунӣ ва истифодабарии низоми андозҳо ҳамчун манбаи асосии даромадҳои давлатӣ сатҳи баъланӣ рушди шури ҳукукӣ, иқтисод ва низоми назоратро дар кишвар дар назар дорад.²⁴⁶

Андозбандӣ метавонад ба рушди иқтисодӣ ва ҳам ба пастравии он мусоидат кунад. Зимни баррасидани масъалаи андозҳо ҳамчун муҷозоти соҳибдорон аз ҷониби давлат Ханс - Герман Хопе чунин мефармояд: «Сэй мулоҳизакорона тавсифи падидаҳо дар фасли «Дар бораи истеъмоли дорой» ҷойгир намунааст. Вай беҳаго андозбандиро ҳамчун ҳама ба ҷазо барои ғайриқонунӣ ба ғайриқонунӣ истеъмоли мо-

ликият раванашуда муаррифи мекунад. Ҳамин тавр он (андозбандӣ) ногузир бояд боиси сӯст гардидани ҷараёни таъкилиҳи бойиғарӣ (дорой) - и дар молиявӣ хусуси таҷассумиёфта ва пастравии сатҳи зист гардад».²⁴⁷

Дар даврони ибтидоии рушди давлат сарчашмаи асосии даромадҳои давлатӣ (бе назардошти ғайриқонунӣ ҳанг) даромадҳои ғайриандозӣ аз истифода, фуруш ва дигар додугирифтӣ муздноки (молиявӣ давлатӣ) буд. Инҳо на даромадҳои ҳукукӣ оммавӣ, балки даромадҳои хусусии ҳукукӣ ва хусусӣ буданд. Баробари афзониши ҳиссаи андозҳо дар даромадҳои давлат доменҳо тадриҷан аҳамияти худро аз даст доданд.²⁴⁸

Манбаи дигари муҳими даромади бӯҷет иқтисодӣ, яъне бартариҳои даромадҳои давлат (намудҳои ғайриқонунӣ, ки фақат давлат ба онҳо ҳукуки истиснӣ дорад) буданд. Барои таъкилиҳи иқтисодӣ (реғалияҳо) соҳаҳои истеҳсолот, навиҳои муайяни ғайриқонунӣ аз муомилоти шаҳрвандӣ, аз соҳаи ғайриқонунӣ аҳоли гирифта шуда ба соҳибияти истисноии давлат мебароварданд.

Хеле пештар аз ҷорӣ гардидани андозҳо ва рушди андозбандӣ усулҳои зиёди гирифтани даромад аз домену иқтисодӣ вучуд доштанд.

Иқтисоди ҳукукӣ бо тариқи мукаррарқонунӣ хироч барои ҳукуки гузаштан аз қаламрави кишвар амали мегардид ва сармашки бӯҷҳои ҳукукии ҳозира буд. Иқтисоди судӣ ба амалқонунӣ адолати судӣ ва ситонидани ҷарима, бӯҷ ва даромадҳо аз мусоидираи амвол иртибот дорад. Иқтисоди сикка ҳамчун аломати истиқлоли давлат бо барориши давлати воситаҳои пулӣ ва гирифтани даромад аз он алоқаманд аст. Саноят ҳам қомилан иқтисодӣ эълон гардида, уҳдадорӣ бақайдгирии давлати қорҳонаҳои таъсисшаванда бо пардохти бӯҷҳои дахлдор мукаррар қарда шудааст.

Бо мурури замон мавқеи якҷаҳуқумронии давлат дар саноат ва дигар навиҳои ғайриқонунӣ иқтисодӣ боиси сӯст гаштани суръати рушди муносибатҳои иқтисодӣ гардид. Давлат тадриҷан аз роҳбарии бе-воситаи ғайриқонунӣ истеҳсоли даст қашид. Бо гузашти вақт танҳо он иқтисодӣ боқи монданд, ки аҳамияти ҷамъияти доштанд ё иштироки

²⁴⁷ Ханс-Герман Хопе Экономика и социологическая теория налогообложения. - Отечественные записки. 2002. № 4-5.

²⁴⁸ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. - М.: Юрист, 2000. - С.81.

ташабуҷи хусусӣ дар онҳо аз имкон берун доништа мешуд. Зимнан мақсадҳои фискалии онҳо бояд наҷандон муҳим мебуданд. Дар ҷараёни рушди иқтисоди бозорӣ ҷойи иқтаҳоро монополияи фискалии давлат ва андозҳо мегирифтанд.²⁴⁹

Ақнун ба ҷойи иқтаъ беш аз пеш бочҳо истифода бурда мешаванд: чун қонда, мақсад аз онҳо на бадастовариҳои даромади давлатӣ, на иҷрои вазифаи фискалии андоз, балки фақат ҷабронкунии ҳарачоти муассасаи давлатӣ, ё иҷрои вазифаи иқтисодӣ ва иҷтимоии андоз мебошад (масалан, муҳофизати саноати маҳаллӣ аз хориҷӣ, дастгирии содиқунандагони ватанӣ ва ғайраҳо).

Дар ҳоли ҳозир намулҳои зерини иқтоъ (реғалия) — хо аҳамияти бештар доранд: иқтоъи саноатӣ (пардохтҳо барои бақайдгирии давлатӣ, додани иҷозатнома, литсензия, даромад аз истеҳсоли инҳисорӣ); судӣ (бочҳои судӣ, пардохтҳо барои иҷрои ҳукми суд, даромад аз ҷарима ва мусодираи амвол); пулӣ (даромадҳо аз барориши пул); гумрукӣ (пардохтҳои гумрукӣ, даромадҳо аз ҷаримаи мусодира барои вайронкунии қондаҳои гумрукӣ); иқтоъи молу мулки бесоҳиб (даромад аз ганҷҳо ва молу мулки бесоҳиб).

Ба таркиби даромадҳои ғайриандозӣ даромадҳо аз истифодабарии молу мулке дохил мешаванд, ки дар моликияти давлатӣ ё коммуналӣ қарор доранд, аз ҷумла: маблағҳое, ки дар шакли иҷорапулӣ ё музд, дигар барои соҳибияту истифодаи муваққатии моликияти давлатӣ ё коммунали бадаст меоянд; маблағи фоизҳо аз бақияи воситаҳои бучетӣ дар сураатхисоби ташкилотҳои қарзӣ; даромадҳо дар шакли дивиденд аз саҳмияҳои давлат; даромадҳои дигар аз истифодабарии моликияти ё коммуналӣ.

Ҳамчунин ба даромадҳои давлатӣ маблағҳои аз фурӯш ё дигар доду гирифти муздноки амволи дар моликияти давлатӣ ё коммуналӣ қарордошта дохил мешаванд, аз ҷумла: маблағҳо ва фурӯши саҳмияҳои давлатӣ; маблағҳо аз хусусигардонии моликияти давлатӣ; даромадҳои дигар.

Бо истифода аз иқтоъҳо (реғалияҳо) давлат метавонад мустақилона ин ё он соҳаи истеҳсолотро истифода барад ё маҳсулотро бо наҷиҳои гарони инҳисорӣ фурӯшад (масалан истеҳсоли фурӯши силоҳ ва доруворихо маводи муҳаддир дошта).Навъи дигари гирифтани даро-

²⁴⁹ Толкушин А.В. Налоги и налогообложение: Энциклопедический словарь. - М.: Юристъ, 2000. - С.391.

мад - ситонидани хироч барои ҳукуки истифодабарии иқтаъ (масалан, хирочҳои иҷозати барои ҳукуки шикор, истихроҷи маъдан, истифодабарии манбаҳои зеризаминии об) васеъ истифода бурда мешаванд. Инчунин даромадҳо аз расонидани хизматҳои муздноқ аз ҷониби мақомоти ифодакунии давлатӣ, додани шиносномаҳо, таъмиҳҳои аксизӣ, ҷаримаҳо, мусодира, ҷабронкунииҳо ва дигар пардохтҳои маҷбурӣ дар натиҷаи таъбири ҷораҳои ҷавобгарӣ тибқи қонунгузори амалқунанда, ҳамчунин даромадҳо дар шакли кумаки молиявӣ аз бучети ҷумҳуриявӣ ва ё вилоти хеле сарчашмаҳои даромади бучет мебошанд.

Даромадҳои ғайриандозӣ аз даромадҳои андозии бучет тафовутӣ қидди доранд. Тартиби муқаррарсозӣ, ҳисобқунӣ ва ситонидани онҳо бо маҷӯи ҳуҷҷатҳои меъёрий танзим қарда мешаванд. Масалан, тартиби ба бучет ворид шудани воситаҳо аз хусусигардонии моликияти давлатро қонунгузори дар бораи хусусигардонӣ, тартиби ситонидани ҷаримаҳоро бошад қонун муайян меқунанд. Даромадҳои ғайриандозӣ хусусияти хатмӣ ва ғайрихатмӣ доранд ба таври ихтиёрӣ ё маҷбурӣ ситонида шаванд, бисёре аз аломатҳои андоз дар онҳо қидда намешаванд.

Чун қойда бисёре аз даромадҳои ғайриандозӣ ба бучетҳои давлатдор ба ҷураги ҳамроҳ қарда мешаванд.

Аз замони истифодабарии мақсадноки андозҳо дар мамулики мутараккии Ғарб ҳамчун шакли асосии ташаққули даромадҳои бучети давлат қанӯз 200 сол ҳам нагузашта аст. Дар дунёи қадим андозҳо ҳамчун аломати озод набудани инсон хизмат меқарданд. Чунин муносибат ба андозҳо дар Аврупо то ибтидои садаи 20, дар Тоҷикистон бошад, то инқилоб боқӣ монда буд.²⁵⁰

Роли аз ду даҳсола боз Тоҷикистон аз принсипи пешбурди давлатии ҳоҷагии халқ, ки ҳангоми он давлат ва мақомоти он бевосита фаъолияти молиявиро ҳоҷагии тамоми субъектҳои ҳоҷагидориро идора меқарданд ба ҳамин восита барои иҷрои вазифаҳои худ маблағ қамъ меоварданд даст қашид. Дар он шароит манбаи асосии таъмили фаъолияти давлат пардохтҳои шаҳравандон ташкилот ба ҳазинаи

²⁵⁰ Тютюрюков Н.Н. Налоговые системы зарубежных стран: Европа и США. - М., 2002; Петти У. Трактат о налогах и сборах. // Антология экономической классики. В 2-х т. - М.: Экон., 1993, т.1.; Буагильбер П. Рассуждения о природе богатства, денег и налогов. - Горький: ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1973; Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. // Антология экономической классики. В 2-х т. - М.: Эксмо, 2007.

НАҚШАИ 1

Муносибатҳои ҳукукии андозӣ – муносибатҳои ҳукукии андоз, ки дар соҳаи молиёти олишавӣ пайдор гардида, бо меъёрҳои ҳукукии андоз танзим када мешаванд.

АЛОМАТҲО
Ҳусусияти оммавӣ - ҳукукӣ – иштироки ҳатмии мақомоти давлатӣ (махаллӣ) ё субъектҳои, ки ваколати мақомоти давлатӣ (махаллӣ) ба онҳо вогузошта шудааст.
Чун қоида, ҳусусияти молумулкӣ дошта, ба шакли пул гардонда мешаванд.
Тибқи нишондоди қонун ба миён меоянд, на бо ташаббуси ширкаткунандагон
Асосан муносибатҳои ҳокимиятӣ мебошанд - ҳосияти субординатсионии муносибатҳои ҳукукӣ - андозӣ
Ҳалли баҳсҳои ҳукукии – андозӣ бо тартиби маъмурӣ ё судӣ сурат мегирад
Дар сурати вайронкунии меъёрҳои ҳукукии андоз ҷавобгарӣ бевосита дар назди давлат фаро мерасад (на дар назди тарафи дуоми муносибатҳои ҳукукӣ).

Андоз пардохти пулӣ аст, чунки асосан дар шакли пул супорида мешавад. Ҳамзамон барои намуҳои алоҳидаи андоз (масалан, андоз аз истифодабарандагони қазри замин) шакли натуралии супурдани андоз ҳам истисно намудааст. Аммо пардохти натурали имкониятҳои давлатро ҷиҳати истифодабарии маблағҳои андоз маҳдуд менамоянд.

Андоз пардохти ҳатмист, яъне супоридани андоз барои шахсоне, ки қонун ба онҳо мефармояд ҳатмӣ мебошад. Зимнан давлат аз ҳукукии худ барои ба даст овардани маблағи пулӣ аз андозҳо даст кашида наметавонад. Аввалан барои имтиёзҳои инфиродии андозӣ иҷозат дода намешаванд дуоми мақомоти маъсули назорати иҷрои уҳдадорӣ андоз аз тарафи андозсупоранда вазифадоранд, ки оид ба иҷрои ин уҳдадорӣ тадбирҳои амали намоянд.

Ҳукукии андоз муқарраркунии Парламент, розигии одамонро барои супоридани андоз ифода мекунад. Аммо ситондани андоз, ки бо парламент мувофиқа мешавад, маънои мувофиқа бо ҳар узви ҷомеаи налорад. Ин ҳосияти асосии ҳукукии андоз - яктарафа муқаррар шудани онро муайян мекунад.

умумӣ – андоз - воситаи универсалии кулаи ҷамъоварии даромади давлат гардид.

Шахсоне, ки манбаи доимии даромад дошта, ин даромадро тахти пуштибонии ҳимояти давлат мегиранд, бояд як қисми даромади худро ба он диҳанд. Ҳамин тариқ ҷунин пардохтҳо як навъ додани музд ба давлат барои хизматҳои расонидаш (барои имкони расонидани ин хизматҳо ба қадри талабот) мебошанд.²⁵¹

Даромади давлат аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмӣ (андозҳо) ва даромадҳо аз дигар ғайрипардохт ташаккул меёбанд. Вобаста ба ин пардохти ҳатмиро дар ҳукукии андоз ҳамчун тарзи бо қонун муқарраршудаи аз шахсони ҳукукию воқеӣ дар шакли пул гирифтани қисмати даромад (фонда, молу мулк), ки дар натиҷаи ғайрипардохт соҳибдорӣ ва аз манбаҳои дигар ба даст омадааст, муайян намуданд мумкин аст.

Аз рӯйи маҷмӯи аломатҳои назарияи ҳукукии андоз тарифи зерини маҷмӯи «андозҳо» ва аломатҳои муносибати ҳукукии андозиро ташаккул медиҳад. (Нақшаи 1)²⁵²

Андозҳо - ин пардохтҳои ҳатмӣ, бемузд ва бебозгашти аз ҷониби мақомоти қонунгузори намоиятагии давлат тавассути саналҳои қонунгузори муқаррар шудае мебошанд, ки аз як қисми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, иборатанд, ки аз тарафи давлат дар шахси мақомоти ваколотдори он аз шахсони ҳукукию воқеӣ гирифта бо тариқи ҳамроҳхунӣ ба бучети (умумичумхуриявӣ ё маҳаллӣ)-и давлат ё фонди давлатӣ ба даромади давлат гардонда шуда, бо нерӯи маҷбуркунии давлатӣ таъмин карда мешаванд.

Ташреҳи маҷмӯи андоз аз дидгоҳи табиати ҳукукӣ ва техникаи ҳукукии он ба хулосаҳои зерин меорад.²⁵³

Андоз – пардохт, яъне ҳаракати маблағ аз шахсе ба шахси дигар мебошад. Ин ҳосияти андозҳо барои ноилшавӣ ба мақсади гузоштаи давлат хангоми ҷорикунӣ андоз яъне бозтақсимкунии маблағҳои пулӣ, ки бо роҳи он давлат соҳиби маблағи иловагӣ метардад имконият медиҳад. Дар ин ҳолат андоз ҳамчун тарзи бозтақсимкунии маблағҳо дар давлат баромад мекунад.

²⁵¹ Порохов Е. Основы налогового права. -/Основы государства и права Республики Казахстан. -Алматы: Жеті жарғы, 1997. -С.288.

²⁵² Схема разработана на основе схемы 2.7 из Финансового право: альбом схем. /Под ред. проф. А.Н.Козырина. -М., 2007.

²⁵³ См.: Исмаилов Ш.М., Джабаров Р.Т. Курс налогового права: Учебное пособие. -Душанбе: Изд. «Конунит», 2002. -С.18-21.

Аз баски андоз бо мақсади таъмини талабот барои ҷамъият судманд ситонида мешавад, он пардохти инфиродии бемузд аст.

Супоридани андоз боиси уҳдадоршавии давлат ба иҷроӣ амалӣ ба манфиати андозсупорандаи мушаххас намегардад. Дар муносибатҳои андозии байни давлат нақшаи маъмули муносибатҳои шарикони тижоратии муомилоти музднок амал намекунад. Барои таъмини манфиатҳои ҷамъиятӣ давлат маҷбур аст аз принсипи музднокии муносибатҳои давлатӣ даст кашада, супоридани андозро барои тамоми шахсони воқеию ҳуқуқӣ, инчунин бемузд будани онро эълон намояд. Ба ивази андозӣ супурдаш андозсупор метавонад аз давлат танҳо иҷроӣ вазифаву амалҳои қонунаи қабулнашудаашро талаб кунад, ки бо муносибатҳои андозӣ алоқаи ғайри мустақим доранд (зимнан, яке аз принсипҳои андозӣ Олмон мувофиқати ҳаҷми хизматҳои давлатиест, ки ба субъектҳои хусусӣ расонда мешавад²⁵⁴).

Иҷроӣ ин вазифаҳои андоз дар ҷорӣшави муносибатҳои дигарӣ байни давлат ва шахси инфиродӣ, (ғуруҳи шахсон) амалӣ мегардад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахрванд ҳуқуқашонро ба ҳаёт, ҳимояи ҷаҳонӣ ва судӣ, ба дахлноқдорӣ манзил, махфияти муқотиба, иштирок дар ҳаёти сӣсӣ, инчунин ҳуқуқ ва озодиҳои дигарро қафолат додааст.

Дар ҷорӣшави вазифаҳои иҷтимоии давлат ба шахрвандон барои ёриҳои тиббӣ, таъмини иҷтимоӣ дар пиронсолӣ, дар ҳолати беморӣ, маъжӯбӣ, аз даст додани қобилияти қорӣ, аз даст додани сарпараст ҳуқуқ додааст. Шахрвандон ба таҳсилоти миёнаи умумӣ миёнаи ройгон, инчунин мувофиқи қобилият ва дар асоси озмун ба таҳсилоти миёнаи махсус ва олӣ ҳуқуқ доранд.

Паи табики ҳуқуқҳои иҷтимоии мазкур тамоми шахрвандон, дар навабати аввал онҳое, ки барои истифодаи хизматҳои пулакӣ сохторҳои давлатии ғайридавлатӣ маблағи қорӣ надоранд, ба кумаки давлат муроҷиат мекунанд. Мумкин аст, ки андозсупорандаи мушаххас дар натиҷаи супоридани андозҳо ба давлат, барои худ манфиату қаноате надишта бошад.

Андоз бо шартӣ бебозгаштӣ ситонда мешавад. Андозсупоранда, маблағи уҳдадорӣ андозҳояшро пардохта, абадан аз он маблағ маҳрум мегардад ва баргардонданаширо талаб карда наметавонад. Дав-

²⁵⁴ Черник Д.Г., Починок А.П., Морозов В.П. Основы налоговой системы. - М., 1998. - С.122.

ин ҳам уҳдадор нест, ки маблағҳои андозӣ ситонидашро ба пардохтар баргардонад. Мутобики қонунозории андоз баргардонидани андоз танҳо дар сурати зиёдаи супурдани он ё ҳамчун имтиёз имкон дорад ва ин ҳилофи принсипи бебозгаштӣ нест, зеро ин ҳолатҳоро давлат ба таври яктарафа муайян ва онҳо дар маҷмӯъ ба ҳосияти андоз таъсиргузар нестанд.

Азбаски андоз ҳаракати яктарафаи маблағ мебошад принсипҳои муқобили принсипҳои муқобили шахрванд ҳастанд, механизми таъмини табики андозбандӣ дар ҳолати зарурӣ ин маҷбуркунии аст.

Дар аксарияти ҳолатҳо табики қораҳои маҷбуркунии барои супоридани андоз ҳолати надорад, чунки андозсупор иштиёран ва мустақилона ба хотири иҷроӣ қонун андозро месупорад. Аммо дар сурати сарпечӣ кардани андозсупоранда аз қоидаҳои муқарраршудаи андозбандӣ, мақомоти давлат метавонанд барои иҷроӣ уҳдадорӣ андозсупорӣ ба маҷбуркунии ӯ даст зананд ва нисбати вай муқозоти андозии пешбинишавандаи қонунро тағбиқ намоянд.

Мафҳуми андозро ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ аз рӯйи ченакҳои дигар ҳам шахр додан мумкин аст.

Андоз пардохтест, ки чун қоида, тибқи принсипҳои андозбандӣ муқарар карда мешавад.

Андоз бо мақсади ба даст овардани даромад муқаррар карда мешавад. Таъсиррасонӣ ба рафтори андозсупоранда ба хотири гирифтани ягон натиҷаи муҳими иҷтимоӣ мақсади асосии андоз буда наметавонад. Ҳар андоз нақшаи танзимкунадоро метавонад иҷро кунад. Бештар аз ҳама барои ин усули муқарраркунии имтиёзоти ғуноғуни андозӣ ё сахтгирӣ истифода бурда мешаванд.

Андоз аз қобилияти пардохтии шахс бармеояд ва берун аз уҳдадорӣ андозӣ барои ӯ озоди амал медиҳад. Андоз субъектро ба ҳосил кардани пул, қоидаи водор намекунад, балки он танҳо даъвогарӣ ба қисми пули вай аст.

Андоз қисме аз маҷмӯи махсусоти дохилиест, ки дар кишвар дар доираи муайян ба вуҷуд оварда шудааст. Аз дидгоҳи иқтисодӣ андоз қисми даромади (қоидаи) ашхоси воқеию ҳуқуқи аз фуруши махсусоти, иҷроӣ қорҳо ва расондани хизматҳо мебошад, ки ба манфиати давлат ситонида мешавад.

Андоз пардохтест, ки ба бучети давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) ё фонди давлатӣ ҷамъ шуда, даромади давлатро ташкил мекунад.

Андоз пардохтест, хангоми ситонидану супурдани он моликияти хусусӣ ҳамеша ба давлатӣ табдил меёбад. Зимни супоридани андоз ҳукуки моликияти андозсупоранда ба маблағи пули ҳамчун андоз пардохташуда қатъ гардида, ҳукуки моликияти давлат ба ин маблағҳо ба миён меояд. Ҳукуки моликияти маблағҳои андозин пардохтшуда ба давлат барои истифодабарӣ, ихтиёрдорӣ ва соҳиби маблағҳои ба бучети давлат ё фонди давлати бе иштироки бегона ва ягон ҳел маҳдудият имкон медиҳад (ба ғайр аз маҳдудиятҳое, ки қонун муқаррар намулдааст). Супорандаи андоз соҳибмӯлк аст, на шаҳрванд. Ҳамин тавр, супоридани андоз уҳдадорин иҷтимоии шаҳрвандон аст, ки аз ҳукуки моликияти хусусӣ бармеояд. Ба воситаи андоз моликияти ба ҷомеа хизмат мекунад.

Ситонидани андоз ҳукуки истисноии давлат аст. Ҳеч каси дигар ҳукук надорад, ки барои шахсони ҳукуқӣ ва воқеӣ уҳдадорин супоридани андозро муқаррар намояд ва ҳеч кас ҳам ҳақ надорад ба иродаи давлат зимни муқарраркунии андозҳо таъсир расонад. Ин нишонаҳо дар ин ифода меёбанд, ки: а) муқарраркунии андоз дар заминаи санади яктарафаи изҳоротии давлат бо истифодаи ҳокимияти сиёсӣ аз ҷониби он сураг мегирад; б) ҳукуки муқаррар намудани андозҳо ва муайян кардани таркиби ситонидани онҳоро фақат мақоми олии қонунгузор ва мақоми намоёндагии маҳалло дорад; в) ҳукуки назорат аз болои сари вақт ва пурра супоридани андозҳо, инчунин ҳукуки маҷбуран ситонидани андозҳо, инчунин ҳукуки маҷбуран ситонидани онҳоро фақат мақомоти андоз ва дигар мақомоти маҳсуси барои ин мақсадҳо таъсисшуда дорад, ки ин иҷрои воқеии иродаи давлатро хангоми ситонидани андозҳо таъмин менамояд.

Андоз ба ҳайси воситаи мутағайбозии муносибатҳои молиявии андозсупоранда ва давлат баромад мекунад. Ба яке аз тарафҳо — ба андозсупоранда — он ҳаҷми уҳдадорӣ, ба тарафи дигар — мақомоти давлатии андоз — ҳадди рафтори раворо нишон медиҳад. Ҳусусияти маҷбурии андоз барои ҳамчун воситаи ғимояи моликияти хусусӣ аз даъвои ғайриқонунии мақомоти давлатӣ барраси намудани он, ҳамчун воситаи ниғаҳдорин мувозинати ҳукуку манфиатҳои қонунии шаҳрвандону итиҳодияҳои онон ҳалал эҷод намекунад.

Андоз ҳамчун механизм ҳукуқӣ одаган мақсади бевоситаи ҷамъоварии маблағ барои рӯйпӯшкунии хароҷоти давлатро надо-

рад. Ин хароҷотҳо мумкин аст қаблан ба нақша гирифта шаванд, аммо маблағи эҳтимолияи хароҷот ба андозбандӣ таъсир намерасонад. Ҳаҷми андозҳои ҷамъоваришаванда аз қоидаҳои вобаста аст, ки дар тавсифи андоз муқаррар шудаанд, на дар бучет, ва умуман маҳдуд нест.

Дар асоси гуфтаҳои боло таърифи зерини мафҳуми «андозро» — ро пешниҳод метавон кард:

«Андоз пардохти ҳатмӣ, инфиродӣ, бебозгашт ва беподоши нулест, ки аз ташкилот ва шахсони воқеӣ дар шакли гирифтани моликияти онҳо бо мақсади таъмини хароҷоти ҳокимияти оммавӣ ситонидани шуда, ба фондҳои маҳсуси бучетӣ ва ғайрибучетӣ ворид мешавад.

Ба назари мо, мафҳум аз лиҳози ҳукуқӣ нисбат ба мафҳуме, ки дар амалияи андоз Тоҷикистон амал мекунад, пурраву асосноктар аст: «Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудани хамин Кодекс ба бучет ҳисоб рафта, хусусияти бебозгашт ва беподош дорад»²⁵⁵.

Мафҳуми ҷазоҳои андозиро бо мафҳуми андоз омехтан набо- яд. Ҷазоҳои андозӣ нисбат ба андозсупорандагоне, ки андозхоро сари вақт ва ба пуррагӣ пардохт мекунад, татбиқ намегарданд. Ҷазоҳои андозиро мақомоти ваколатдори давлатӣ ба сифати ҷазо барои ҳукуквайронкунии андоз татбиқ мекунад, ҳам ин ки худ и андоз ҳосияти ҷазоӣ надорад.

Андозҳо ба нафъи давлат барои тамвили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ворид мешаванд. Бо хамин онҳо аз пардохтҳои ба андоз монанд, ки ба манфиати шахсони ҳукуқии муассисаи маъмури набуда ситонидани мешаванд, фарқ мекунаанд. Ин пардохтҳои андозӣ парадискалитет номида мешаванд. Намудҳо ва ҳаҷми парадискалитетҳо татбиқи санадҳои ҳукуматаӣ муқаррар карда ме- шаванд (масалан, пардохтҳо барои суғуртаи амалҳои алоҳида ё мо- лу мулк, пардохти ҳаққи хизматрасонии таъминкунандагони нерӯи барқ, газӣ табиӣ, оби ошомиданӣ, гармӣ, аъзоҳаққи аъзои иттифокҳои касаба ва ҳоказо).

Асоси танзими ҳукуқии низоми андоз Тоҷикистони соҳибистиклопо принципҳои муайян ташкил медиҳанд.

Принсипи ҳукуқӣ асоси роҳбарикунандааст, ки чун қоида, дар қонун ё санади метёрии зерқонуни сабт мегардад. Ҳамин тавр

²⁵⁵ Налоговый кодекс Республики Таджикистан, Душанбе, 2008. - С.281-282.

принсипҳои сохти ҳуқуқии низоми андоз заминаҳои асосгузоре мебошанд, ки аломатҳои умумӣ ва махсуси ҳуқуқи (Қонунгузори) андозро мустаҳкам менамоянд.

Низомии принсипҳои андозбандӣ принсипҳои ҳукуки,

Дар илми ҳуқуқ боз принципҳои умумиҳуқуқӣ (умумисоҳавӣ) ва махсусе (соҳавӣ)-ро фарқ мекунанд.

Принсипҳои умумихукукӣ (умумисоҳавӣ) дар ҳама соҳаҳои ҳукуки — гражданиӣ, маъмуриӣ, меҳнат, молиявӣ, ҷиноӣ ва диғарҳо дарҷ ёфтаанд. Ба шумори онҳо принсипҳои қонуният, инқори амали бозгашти қонун риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва диғар принсипҳои мансуб ҳастанд.²⁵⁶

Принсипҳои соҳавӣ (маҳсус) принсипҳои ҳоси танҳо як соҳаи ҳуқуқ мебошанд. Барои ҳуқуқи андоз чунин принсипҳо ҳосе ҳастанд:

- үмүмт ва баробарии андозбандӣ;

- фазои ягонаи иктисодӣ, таъмини интиқоми озодонаи мол,
кор, хизмат ва маблағҳои молиявӣ дар қаламрави Ҷумҳурии
Тоҷикистон;

- уҳдадории супоридани андоз шахсоне, ки даромад ба-
даст меоранд;

-муносибати ягона ҷиҳати муайянкунии ҳукуку уҳдадорихон
андозсупорандагон ва мақомоти андоз;

- назорат дар соҳаи молия ва дигарҳо.

Акнун ба баррасии баъзе аз принсипҳои мазкур мепардозем.

Тавре маълум аст, принсипи қонуният барои тамоми соҳаҳои ҳуқуқ, минҷумла ҳуқуқи молиявӣ ва қисми таркибию ҳоси он — ҳуқуқи андоз ҳос мебошад. Қонуниятро ҳамчун талаби иҷрои ҳатмии муқаррароти қонун ва санадҳои бо қонунҳои мақомоти асос доштаи ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷрокунанда аз ҷониби мақомҳои худидора, шахсони мансабдор, шахравандон ва иттиҳодияҳои онҳо муайян кардан мумкин аст.

²⁵⁶ Брызгалин А.В. Налоговое право Российской Федерации. Общие положения // Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Под ред. М.В. Карасевой. - М., 2002. - С.329.; Химичева Н.И. Налоговое право: Учебник - М., 1997. - С.43-44.; Грачева Е.Ю., Соколова Э.Д. Финансовое право: Учебное пособие. - М., 2001. - С.129.

Ба ибораи дигар, қонуният иҷрои ҳатмии талаботи қонун аз та-²⁵⁷

Принципи конуниятро ҳамчунин барои таърифи базаи андоз ис-
тифода бурдан мумкин аст: мавриди андозбандӣ даромдаде (фоидае)
барор мегирад, ки бо асосҳои қонуни ба даст оварда шудааст, ё даро-
маде субъекте, ки бо тартиби муқарар намуидаи қонун аз қоидаи
қонунии гузаштааст.²⁵⁸

Принсипи инкори кувави бозгашти конун дар он ифода меёбад, ки конунҳое, ки андохои навро қорӣ менамоянд, ё ваъзи нестисодии шахравндро бадтар мекунад, кувави бозгашт надоранд.

Дар амал ин чунин маъно дорад, ки андози ба тозагӣ қабулшуда, ва ҳам конуни наве, ки ваъзи андозсупоранда ё намояндаи онро бадтар мекунад, ба муносибатҳои ҳуқуқие, ки қабл аз қабули он ба таълим омада пазант, паҳл доранд.

Санадҳои конунгузории андоз, ки ҷавобгарио барои байронкунии омадаанд, дахл доранд.

Принципи баробарии химоя ҳукуку манфиатҳои андозупонҳо соқит мекунад, қувваи ӯзоғаш ҳамадодост.

107 Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. -Душанбе: Издательство «Конуният», 1998. -С.82; Запольский С.В. Налогообложение как предмет правового регулирования. //Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды НИИ советского законодательства, 1987, №38. -С.91; Годме П.М. Финансовое право, -М., 1978; Томазов В.В. Местные налоги: правовое регулирование. -/Под ред. С.Г. Панинцевой. -М 2002. -С.69.

ред С.Г.Пепеляева. -М., 2002. -С.69.
Н.В. Ахрем на основе положений Конституции России выделяет также конституционные принципы налогообложения, которые содержат: 1) принцип налогового федерализма; 2) принцип законности при установлении и введении регионального налога; 3) принцип учета основных прав человека и гражданина; 4) принцип обеспечения равенства граждан при осуществлении налогообложения (См.: Ахрем Н.В. Конституционные принципы налоговой деятельности субъектов Российской Федерации //Ученые записки юр.ф-та Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов, 2009, вып.15 (25), С.5-13.)

6. 1776 А. Смит шахр дода, баъдан намояндагони назарияи иқтисодии классик инкишоф доданд.²⁵⁹

Ба принсипҳои иқтисодии инҳо мансубанд:

- принсипи мустиқлият ва озодии хоҷагӣ. Чунин маъно дорад, ки ба сифати субъекти андозбандӣ шахсан ва мустиқилона шахраванде баромад мекунад, ки молу мулки муайян дораду дар натиҷаи ғайолияти муайяни хоҷагидорӣ даромад ба даст меорад;

- мутобикии принсипи адолат ҳар узви ҷомеа бояд ба воситаи сурӯдани андозҳо дар тамвили хароҷоти давлати ба андозаи даромаду имконияти худ ширкат варзад. Зимнан ҷамъи андозҳои ситонидашаванда бояд вобаста ба андозаи даромадҳои андозсупоранда муайян карда шавад касе, ки аз давлат неъматҳои бештар ба даст меорад, бояд маблағи бештари андозҳоро пардохт намояд;

- принсипи мувофиқат мувозинати манфиатҳои андозсупоранда ва давлатро пешбини мекунад. Мутобикии ин принсипи манбаи (базаи) андоз аз таъйири меъёрҳои андоз, даромадҳои бучет аз сарбории андозӣ вобаста мебошанд. Даромадҳои давлатӣ аз ҳисоби муқарраркунии андоз то лаҳзаи муайян меафзоянд, вале минбаъд афзоиши меъёр боиси камшавии даромади бучет мегардад;

- принсипи муқаррар мӯйян муқаррар мекунад, ки уҳдадорӣ андозсупоранда оид ба пардохт кардани андоз дар муҳлати муайян ва ба ҳаҷми муқарраршуда бояд ба маблағи андоз, тарзу санаи пардохти онро донистани он ҳамроҳ бошанд ва барои муддати дароз дар қонунҳо дарҷ гарданд. Ҳамчунин яке аз зухуроти ин принсипи соддагии ҳисобу пардохти андоз, камшавии микдори андозҳо ва шаклҳои ҳисоботи андозӣ мебошанд;

- принсипи қулай будан барои андозсупоранда маънои пардохт намудани андозҳоро дар муҳлати барояш қулай дар назар дорад (масалан, барои тавлидгари маҳсулоти кишоварзӣ – пас аз анҷоми истеҳсоли фуруши маҳсулоти худ). Ба ғайр аз он, ки андозсупоранда

²⁵⁹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. -М., 1962. -С.488-611; Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. -М.: Прогресс, 1979; Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. /Избранные произведения. -М.: Прогресс, 1990; Самуэльсон П.С. Экономика. т.1-2. М. 1994; Макконнелл К.Р., Брюс С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. т.1-2. Пер. с англ. -М., Республика. 1992; Налоги: Учебн. пособие. -/Под ред.Д.Г.Черника. -М.: Финансы и статистика, 1997. -С.51-53; Джабаров Р.Г. О реализации научных принципов налогообложения в республике. -/Вестник педагогического университета. Серия филология и обществоведение. -Душанбе, 2000, №6. -С.14-22.

муносибатҳои андозӣ барои ҳимояи ҳукуку манфиатҳои қонунин худ бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳукук дорад. Дар навбати худ андозсупорандагон ҳақ доранд, ки дар сурати норозӣ будан бо қарорҳои мақомоти андоз ба суд (суди иқтисодӣ) муроҷиат намоянд.

Принсипи ошкорбаёнӣ чунин маъно дорад, ки санадҳои меъёрини ҳукукӣ бояд нашр карда шавад. Агар санадҳои меъёрини ҳукукӣ, ки ба ҳукук, озодӣ ва уҳдадорӣҳои инсон дахл доранд, барои иттилоии умум нашр нашаванд, таъбиқ карданашон мумкин аст.

Принсипи нақшаи будан аз он иборат аст, ки ҷамъовариҳои андоз, инчунин тақсиму истифодабарии маблағи андоз мутобики нақшаҳои молиявии давлат (бучетҳо) анҷом дода мешавад.

Принсипи имтиёзнокии андозбандӣ маънои онро дорад, ки қонунҳои андоз мумкин аст фарогири меъёрҳои бошанд, ки барои гуруҳҳои алоҳида ва ё муайяни андозсупорандагон (шахсони ҳукукӣ, воқеӣ) иҷрои уҳдадорӣи андозро сабук мекунанд. Масалан, дар молиҳои алоҳидаи Кодекси андози қабули соли 2004, ки андозҳои мушаххасро муаррифӣ мекунанд, барои андозсупорандагон имтиёзоти гуногун муқаррар гардидаанд: музди кори халди акали андозбандӣ камшаванда, озодкунии категорияҳои алоҳидаи андозсупорандагон аз пардохти андозҳо, аз манбаи андоз баровардани унсурҳои муайяни объекти андоз ва имтиёзоти дигар.

Ҳамин тариқ, имтиёзӣ унсурӣ бо қонун муқарраршудаи тавсифи андоз аст, ки ҳавасмандии молиявии ғайолияти соҳибқории андозсупорандагонро тавассути сабуқсозии бори андоз таъмин мекунанд.

Принсипи резидентӣ маҳаллӣ муваққатии зисти муваққатини андозсупорандаро мефаҳманд. Аз ин нишона чунин бар меояд, ки дар адабиёти ҳукукӣ тамоми андозсупоронро ба ду гуруҳ тақсим мекунанд: ононе, ки маҳаллӣ муайяни зист (ҷойгиршавӣ) дар давлати муайян доранд (резидентҳо) ва онҳое, ки дар давлат ҷойи зисти доимӣ надоранд (ғайирезидентҳо). Мазмуни ин принсип аз он иборат аст, ки резидентҳо ва ғайирезидентҳо (шахсони ҳукукӣ ва воқеӣ) мутобики қонунгузорӣ шартҳои гуногуни андозбандӣ доранд. Ҳар яке аз принсипҳои зикршудаи андозбандӣ асоснокии иқтисодии худро дорад.

Дар баробари принсипҳои ҳукукӣ, ҳангоми муқарра Намудани андозҳо принсипҳои умумиқабулгардидаи иқтисодӣ низ истифода бурда мешаванд. Принсипҳои иқтисодии андозбандиро нахустин бор

ба ҷунин раванди андозситоние ҳақ дорад, ки ғайриқонунии ҳоҷагиширо ҳалладору маҳдуд насозад.²⁶⁰

Мизонҳои муносири андозбандӣ, ки бар таҳқиқоти амиқтар асос ёфтаанд, ҳамчунин принсипҳои адолат ё баробарӣ, самаранокиро шомил мекунанд. Андозҳои самаранок ҳамон андозҳои ҳастанд, ки оқибати ноҳуши камтаре барои раванди тақсими захираҳои доранд. Адолат ҳамчун принсипи ахлоқӣ адолати уфуқӣ (шахсонӣ дар вазъи баробар қарордошта бояд аз тарафи қонунонҳои андозӣ як ҳел дида шаванд) ва амудӣ (шахсоне, ки дар вазъи баробар нестанд, набояд як ҳел дида шавандаро) дорад, ки он бар пардохтазири андозсупоранда ё манфиатхое, ки ӯ аз давлат мегирад, асос ёфтааст. Низомии андозбандӣ прогрессивӣ аст, агар баъди пардохт намулдани андоз нобаробарии вазъи иқтисодӣ коҳиш ёбад. Мизонҳои андозҳои андоз – самаранокӣ – ба хисороти давлат дохил дорад, ки дар натиҷаи саркашӣ намулдани шахсон аз супоридани андоз ба миён меоянд.²⁶¹

Принсипҳои тақсими андоз муқаррароте мебошад, ки мутобиқи онҳо сохт, рушди низомии андоз ва идоракунии он амалӣ карда шаванд.

Принсипи ягонагии низомии андоз маънои ягонагии усули муқарраракунӣ, тағйирдиҳӣ ва бекоркунии андозҳои умумидавлатиро маҳаллӣ, манъи ҳамроҳкунии масоили андозбандӣ ба қонунгузори ғайриандозиро дорад.

Принсипи конституционии пуррагии қаламрав муқаррар намулдани андозҳои маҳаллиро, ки интиқоли андозӣ молу маблағҳои молиявиро маҳдуд мекунанд, инчунин муқаррар намулдани андозҳои маҳаллиро, ки барои пур кардани буҷети як ноҳия аз хисоби ноҳияи дигар имкон медиҳанд, раво набинад.

Принсипи номгӯӣ тамомшудаи (тамоми) андозҳои маҳаллӣ маҳдуд намулдани қорисозии андозҳои иловагӣ аз тарафи мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, инчунин манъи баландкунии меъёри андозҳои маҳаллиро муқаррар менамояд.

Принсипи муқаррарнамоии мақомоти ваколатдори назоратӣ онд ба масъалаҳои андозбанди манъ кардани санҷишҳои андоз аз

²⁶⁰ Основы налогового права. -Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.91.

²⁶¹ Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. -М.: Дело ЛТД. -С.380-383.

қисми мақомоти давлатиеро талаб мекунанд, ки барои ин ваколати мақомоти надоранд. Зимни таҳқиқи таърихи ҳокимияти Е. Гайдар ҷунин менависад: «Фаронса манархияи мутамаркази дорои дастгоҳи қисми бюрократӣ буд. Дар минтақаи ноҳияҳои амалдорони аз тарафи марказ таъингардида ҳокимияти пурзӯр доштанд. Онҳо ҳатто маблағҳои андакоро, ки барои эҳтиёҷоти маҳал равона карда мешуданд, назорат мекарданд. Асоси низомии андозиро андозии мустаким тақсими меҳод, яъне пардохте, ки дар заминаи тақсими минтақавӣ ва пуштибонии якдигарӣ ситонида мешуд. Ҷунин низомии муқаррароти мутамарказии андозиро талаб менамуд.²⁶²

Принсипи серпуморагии андозҳои аз зарурати бозтақсимкунии қисми андоз дар байни андозсупорон, ҳамдигарпуркунии андозҳои бармеояд (қохиёбии пардохтҳои як андоз боиси афзоиши даромади аз андозҳои дигар мешавад).

Принсипи босуботи низомии андоз маънои бетағйирии онро дар давоми муддати тӯлонӣ дорад. Принсипи мазкур дархӯри манфиатҳои тамоми субъектҳои муносибатҳои андозӣ мебошад.

Дар байни принсипҳои зикршудаи андозбандӣ ба эҳтимолияти бегуноҳии андозсупоранда (ҳар шубҳа, ихтилоф ва норавшани бартарафнашавандаи санадҳои қонунгузори андоз ба ғайри андозсупоранда шахр дода мешаванд), инчунин ба ҳақмундари таърифи тамоми унсурҳои таъсифи андоз, ки мувофиқати меъёри ҳукуки андозро ба муносибатҳои муқарраршавандаи андозӣ таъмин мекунанд, бояд диққати асосӣ дода шаванд (ин принсипҳо то андозае дар қонунгузори миллии андоз инъикос ёфтаанд). Низомии андозии қисми муқаррароти Ғарб ва давлатҳои ИҚШС – и собиқ ҳам дар асоси ҳамин принсипҳо ташаккул дода шуданд.²⁶³

Олимони ҳукукинони қайд мекунанд, ки аксарияти принсипҳои бунёдӣ, аз ҷумла адолат, муайянӣ ва қонуниятии андозбандӣ,

²⁶² Гайдар Е.Т. Власть и собственность: Смуты и институты. Государство и эволюция. -СПб.: Норма, 2009. -С.37.

²⁶³ Налоговое право России: учебник. /отв.ред.Ю.А.Крохина. -М.: Норма, 2008. -С.57-69; Основы налогового права: Учебно-методическое пособие. /Под ред.С.Г.Пепеляева. -М., 1995. -С.24-31; Финансовое право: Учебник /ред.Н.И.Химичевой. -М., 2000. -С.230; Жданов А.А. Финансовое право: Учебное пособие. -М., 1995. -С.82; Демин А.В. Актуальные вопросы налогового права: Учебное пособие. -Красноярск, 2001. -С.21-31.

барои бештари мамлакатҳо муштараканд ё, ба ҳар ҳол ғояи шабеҳи андозӣ доранд.²⁶⁴

Рушди иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон вобаста ба гузаштани иқтисодиёт ба ҳолати сифати нав ҳали масъалаи барпокунии чунин низоми андозро, ки барои ташкил ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии байни ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат шароит фароҳам меоварад, ба мадди аввал мегузорад. Суръати рушди иқтисодии мамлакат аз мазмуни чунин муқаррароти андозӣ, аз ҳосияти ҳавасмадкунӣ ё паҳшукунии фаъолияти соҳибкорӣ ва ташаббуси соҳибкории онҳо вобастагии калон дорад.

Дар қонунгузорӣ ворид намудани принципҳои мазкури андозбандӣ метавонад таъсириро ба қонунгузории андоз ва соддагии шаклҳои андозро бештар таъмин сохта, ҳифзи ҳуқуқии андозсупорандагонро қавитар ва мутобиқ ба ин, афзоиши анънаи пардохтани саривақтӣ ил пурраи андозхоро, мувофиқ ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳуқуқи андозии мамлакатамонро таъмин намояд.²⁶⁵

3.2. Самтҳои дурнамоии тақмили Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки барои ҳама низомиҳои андозҳои кишварҳои мутараққӣ аломатҳои зерин хос мебошад:

- ҳустуҷӯи роҳҳои афзоиши даромадҳои андозии давлат;
- таҳияи чунин шаклҳои сиёсати андозӣ, ки барои ташаққул ил тақвияти фаъолияти иқтисод мусоидат хоҳад кард;
- дар ташаққули низоми андозбандӣ ба назар гирифтани соддагии ҳисоби ин ё он андозҳо, имконоти ҷамъовари самараноки онҳо, нигоҳ доштани субъекти андозбандӣ;

²⁶⁴ Демин А.В. К вопросу об общих принципах налогообложения // Журнал российского права. 2002. N 4. -С. 55; Смирнов Д.А. Классификация принципов налогового права: постановка проблемы // Финансовое право. 2006. №4.; Алле М. Общие принципы налоговой системы гуманистического и прогрессивного общества // За реформу налоговой системы. Переосмысливая общепризнанные истины /Пер. с франц. Т.А. Карлова; Под ред. И.А. Егорова. М., 2001. С.17-23; Телеев А.А., Парыгина В.А. Налоговое право: Учебник. М., 2004. -С. 134; Налог и налоговое право: Учебное пособие /Под ред. А.В. Брызгалина. М., 1998. -С. 66.

²⁶⁵ Толкушин А.В. Налог и налогообложение: Энциклопедический словарь. -М.: Юристъ, 2000. -С.376-378.

- сомондихии низомиҳои андоз дар заминаи принципҳои умумии назарияи иқтисодӣ оид ба баробарӣ, адолат ва босамарии андозбандӣ.²⁶⁶

Бо дарназардошти ин барои Тоҷикистон, ки дар ин ҷо принципҳои бозорӣ хоҷагидорӣ ва идораи давлатӣ беш аз пеш амингар шуда истодаанд, самтҳои рушди қонунгузории андоз муайян карда шудаанд.

Таҳлили ҳуқуқии қонунгузории амалкунандаи андоз гувоҳ аст, ки меъёрҳои муқарраршуда на ҳамеша мувофиқи ҳамдигар (яъне барқарорӣ меъёрҳо вучуд доранд) ва мувофиқи меъёрҳои умумии қонунгузорӣ мебошанд. Таҳлили чунин номувофиқҳо барои ҷудо намудани ғуруҳҳои асосии зайли онҳо имкон медиҳад, ки онҳоро мавриди таҷдиди назар ва (ё) тақмил қарор додан мумкин аст:

1. Мутобиқи м. 1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амалҳои меъёрии ҳуқуқӣ», «кодекс» қонуни ягона ва мурағташуда аст, ки тавассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳаҷми нурри, бевосита ва муназзам ба танзим дароварда мешавад.

Ҳамин тавр, он муносибатҳои ҳуқуқии соҳаи ҷамъиятӣ, ки танзими ҳуқуқнашон ба тартиб оварда шудааст, муносибатҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардида ва тағйирпазиранд, бояд кодификасия карда шаванд. Яъне, бо назардошти 7 маротиба тағйир ёфтани Кодекси нахустини андоз ва 10 илҳои ба кодекс дуҷуми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда, ҳулоса метавон кард, ки муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол муташаккилу мурағтаб нагаштанд, зеро ки бо дигаргун гаштан аз низоми фармондихии маъмурии идорақунӣ ба муносибатҳои озоди иқтисодӣ, онҳо ҳам тағйир дода мешаванд.

Таҳқиқи қонунгузории андозии кишварҳои мутараққӣ бозоронӣ гувоҳӣ медиҳад, ки он пеш аз ҳама дар шакли санадҳои алоҳидаи қонунӣ (ҷуноне, ки соли 1999 дар Тоҷикистон буд) мурағтаб карда шудааст, маъмурикунии андоз босамарона таъбиқ шуда, дар Қонунгузории андоз тағйирӣ ҷиддӣ дида намешавад (ба истиснои ҳолатҳои махсус, масалан тағйирдихии меъёру муқаррароти алоҳидаи қонунгузории андоз дар робита бо бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ). Аз ин метавон ба ҳулоса омад, ки эҳтимолан, кодификасияи қонунгузории андозии Тоҷикистон бармаҳал анҷом дода шудааст.

²⁶⁶ Кукуни И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. -Дисс. ... д-ра юрид.наук, 2003. -С.97.

Ҷиҳати мусбӣи кодификатсияи қонунгузории андози Тоҷикстон ин ҳангоми тавсифу амалисозии тамоми шаклҳои андоз истифода шудани тамоми асосҳои ягонаи муқаррар, тағйир ва бекор намудани андозҳо, амалигардонии маъмурикунонии андоз, муқаррарномаи қоидаҳои баҳри ҳама андозҳо умуман қашидан ба ҷавобгарӣ ва ғайраҳо бошад. Ҳамин тавр, агарчӣ кодификатсияи қонунгузории андоз дар кишвари мо каме барвақтар амалӣ шуда бошад ҳам, дар маҷмӯъ қабули Кодекси андоз вобаста ба қоидаҳои ягонаи тавсифи андозҳо, дастрасии меъёрҳои ҳукуки андоз барои ҳама субъектҳои хоҷагидор, маҳдудкунии теъдоди санадҳои қонунии фарогирӣ масонли андозбандӣ нақши муҳимро бозидааст.

2. Инчунин ҳауъз ҳам принципи тадбиқи бевоситаи меъёрҳои қонунгузории андоз, ки марбути қисми маҳсуси Кодекси андоз мебошанд, амал намекунад, чунки тартиби ҳисобкуноно пардохтани андозҳои муқарраршударо санадҳои меъёрии ҳукукии алоҳида – санадҳои зерқонунӣ, Ҳукумати Тоҷикистон, дастурҳои мақомоти давлатӣ муайян мекунанд.

Бинобар ин тақмили қонунгузории андоз бояд на бо роҳи рушди эҷоди меъёрҳои зерқонунӣ, балки бо роҳи тақмили ҳуди қонунҳои андоз, барпокунии механизми бартарафсозии нуқсонҳои қонунгузорӣ равад, ки барои муайян намудани варианти дурусти рафтор будани нашри дастур, дар асоси ҳуди қонун, имкон медиҳанд.

Албатта, андозбандӣ тамоман бе санадҳои зерқонунӣ амалӣ шуда наметавонад. Ва ин якчанд сабаб дорад. Аввалан, баъзе аз маъсалаҳои андозбандӣ ҳалли фавриро талаб менамоянд, ки расмиёти қонунгузорӣ онро таъмин намекунад. Масалан, ҷорикунии бочҳои гумрукӣ мавсимӣ дар муддати кӯтоҳ аҳамият дорад. Дуюм, ҳалли як қатор маъсалаҳои хусусияти техникӣ доштаро ба идораҳои маҳсус супоридан бехтар аст, на ин ки қонун бо онҳо мураккаб гардонидида шавад. Дар сатҳи қонунгузорӣ ба тасвиб расонидани шаклҳои эълонияҳои андоз, ҳисобномаҳо, албатта то дараҷае нодуруст мебошад. Сеюм, азбаски андозбандӣ вазифаи танзимкунонда ҳам дорад, барои таъмини фарғият ҳалли баъзе маъсалаҳоро ба сатҳияти мақомоти маъсули сиёсати иҷтимоно иқтисодии ин ё он соҳа додан мумкин аст.

3. Принципи муназамӣ, низомнокии (системави) танзими муносибатҳои андозӣ аз тарафи Кодекси андоз, пурра амалӣ нашуда истодааст, чунки муқарраркунии дигар пардохтҳои ҳатмӣ бочҳои дан-

асти гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ, инчунин таъини ҷавобгарӣ барои вайронкунии қонунгузории андоз бо қонунҳои алоҳида пешбинӣ карда мешавад.

Дар катори Кодекси андоз, маъсалаҳои андозбандӣ бо андозҳои алоҳида бо қонунҳо «Дар бораи бочӣ давлатӣ»,²⁶⁷ «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет»²⁶⁸ ва Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁶⁹ танзим карда мешаванд.

Маъсалаҳои алоҳидаи андозҳо дар Кодекси ҳукуквайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон²⁷⁰, Кодекси ҷиноятии ҚТ²⁷¹, қонунҳо «Дар бораи муфлисшавӣ»,²⁷² «Дар бораи сугуртаи давлатии иқтисодӣ»,²⁷³ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁷⁴, «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁷⁵ аз 18 февралӣ с. 2004 № 1068, ахдномаву созишномаҳои байналмилалӣ мутобики қонун «Дар бораи ахдномаи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабулшуда²⁷⁶ инъикос ёфтаанд. Ба Кодекси андоз ворид намудани дигар андозу меъёрҳои бевосита бо андозбандӣ алоқа дошта, барқароркунии муҷозоти андозӣ барои вайронкунии қоидаҳои андозӣ (чӣ тавре, ки дар таҳрири пешини Кодекси андоз буд) имкон меёрад, то самаранокии назорати андозӣ афзуда, дастрасӣ ба қоидаҳои андоз барои тамоми шахсони манфиатдор осон гардад ва инқисори баҳсҳо бо андозсупорон камтар шавад.

4. Дар байни принципҳои асосии андозбандӣ диққати маҳсус ба принципи эҳтимолияти бегуноҳии андозбандӣ (тамоми шубҳа, ихтилоф ва нофаҳмоноҳои қонунгузорӣ оид ба андозу хироҷҳо ба фойдаи андозсупоранда (хироҷсупоранда) тафсир карда мешаванд), инчунин ҳатмӣ будани муайянкунии ҳама унсурҳои тавсифи андоз, ки мувофиқати меъёрҳои андозро бо муносибатҳои муқарраршавандаи ҳукукии андоз таъмин мекунанд, бояд диққати маҳсус дода шавад (принсипҳои дигар бо дараҷаи муайян дар қонунгузории миллии андоз инъикоси худро ёфтаанд).

²⁶⁷ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №2, м. 51.

²⁶⁸ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2006, № 7, м. 345.

²⁶⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, к. 2, м. 704.

²⁷⁰ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008, № 12, к. 1, м. 990.

²⁷¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 9, м. 68, 69.

²⁷² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №12, м. 674.

²⁷³ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1997, № 23-24, м. 350.

²⁷⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №11, м. 714.

²⁷⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №12, м. 348.

²⁷⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №12, м. 348.

Ҷорикунии чунин принципҳо дар қонунгузории Тоҷикистон метавонад таъсирнокии қонунгузории андоз ва содагии шаклҳои истифодашавандаи андозро баланд намуна, ҳифзи ҳукукии андозсупорандагонро қавитар созад ва мувофиқи ин андозҳои пардохтани саривақтӣ ва пурии андозхоро фароҳам орад.

5. Дар муқарраркунии мафҳумҳои асосии қонунгузории андоз хусусан КА ҚТ қабули соли 2004 муаммоҳо ҷой доранд.

1) Моддаи 5 Кодекси андоз мафҳуми андозро чунин муайян кардааст: «Андоз пардохти ҳатмии муқарранамудай Кодекси мазкур ба бучет ба ҳисоб рафта, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад».²⁷⁶

Дар Федератсияи Руссия зери мафҳуми андоз пардохти ҳатмӣ, инфиродии бебозгаште фаҳмида мешавад, ки аз ташкилотҳо ва шахсонӣ воқеъ дар шакли ситонидаи маблағҳои пулии тибқи ҳукуки моликият, вақолати хочагӣ ё идораи амалӣ ба онҳо тааллуқдошта, бо мақсади таъмини молиявии фаъолияти давлат ва (ё) ташкилотҳои мунитсипали ситонида мешавад.²⁷⁷

Дар Қазоқистон андозҳо ҳамчун пардохтҳои аз тарафи давлат дар асоси қонун ва бо тартиби яқарафа муқарраргардидае фаҳмида мешаванд, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти бебозгашт ва беподош доранд.²⁷⁸

Бо назардошти нопуррагии мафҳуми «андоз», ки дар Тоҷикистон амал намуна, на тартиби муқарракунӣ, на шакли ситонидан, на самти истифодаи маблағҳои пулии ҷамъоваришударо муайян мекунад, метавон гуфт, ки дар қонунгузории андозӣ Тоҷикистон мафҳуми аниқу пурратари «андоз» - ро, ки дар фасли 3.1. васоити таълимии мазкур оварда шудааст, истифода бурдан аз ҷиҳати ҳукуқӣ имконпазир мебошад.

2) Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба намули возеҳ ҳамина субъектҳо, объектҳо ва мундариҷаи муносибатҳои ҳукуки андозиро муайян намекунад.

²⁷⁶ Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №12, қисми 1, моддаи 688, моддаи 689; соли 2005, №12, моддаи 629; соли 2006, № 7, моддаи 341; №12, моддаи 543; соли 2007, №3, моддаи 172; №7, моддаи 668; соли 2008, № 3, моддаи 195; №6, моддаи 455; соли 2009, №3, моддаи 86; № 5, мод.332; №12, мод. 277 Кодекси андозии Федератсияи Россия. Қисми 1, м.8 (ба забони русӣ).

²⁷⁸ Кодекси Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи андозҳо ва дигар пардохтҳо ба бучет» (Кодекси андоз (ба забони русӣ). Қисми 1, м.10.

Мувофиқи назарияи ҳукуки андоз, тибқи қонунгузории андозӣ муносибарамон субъектҳои (ширкатунадагони) муносибатҳои ҳукуки андоз инҳо буда метавонанд:

- андозсупорандагон, аз ҷумла намоёндагони онҳо (субъектҳои андозбандӣ);

- мақомоти ҳокимияти идоракунии давлатӣ мувофиқи салоҳияти муайяннамудай Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунгузории конститутсионӣ ва ҷамъоварандагони андоз;

- шахсонӣ воқеъ ва ҳукуқӣ, вазифадоранд ба маъмурияти андоз маълумоти заруриро пешниҳод намоёнд;

- бонҳо ва дигар муассисаҳои кредитӣ, ки пардохтҳои андозро қабул ва ба бучет ворид мекунанд;

- агентҳои андоз.

Ҳамаи ин субъектҳо барандагони ҳукуку уқладорҳои ҳукуқӣ дар муносибатҳои мазкур буда, бинобар ҳамина субъекти ҳукуки андоз мебошад.

Барои ҳар низоми ҳукуки андоз бояд номгӯи мушаххаси ширкат-қунадагони муносибатҳои ҳукуки андоз муайян карда шавад.

Чунончӣ, низомиҳои марбут ба ташаққули таъмини амали низоми андозӣ кишвар, дар ин соҳа фаъолияти субъектҳои зеринро танзим мекунанд:

а) Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои муқаррарнамоӣ, тағйирдиҳӣ ва бекоркунии андозҳои умумидавлатӣ, муайян намудани принципҳои сомондиҳии амали низоми андозӣ кишвар, тартиби муқарраркунӣ, тағйирдиҳӣ ва бекор намудани андозҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ, муайян намудани объектҳои андозбандӣ, иҷроии уқладорҳои андозӣ, чораҳои ҷавобгарӣ, барои ҳукукварронкунии андозӣ, шикоят аз амали (беамалии) мақомоти андоз ва шахсонӣ мансабдори онҳо тасвиби ақдиномаву созишномаҳои байналмиллалӣ дар соҳаи андозбандӣ);

б) Маҷлисиҳои вақилоии ҳалқии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо (онд ба ташаққули тағйир ва бекоркунии андозҳои маҳаллӣ);

в) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои ташаққули ва тағйир низоми вазорату қуматаҳои давлатӣ, ки ташаққулдиҳии амали низоми андозро таъмин мекунанд, муқаррар намудани ҳалли ақали музди кор, бахшиши андозӣ);

г) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (онд ба масъалаҳои ташаққули низоми андоз – таҳияи пешниҳодҳо онд ба андозу пардохтҳо, ба

сифати ташаббуси қонунгузорӣ ба Парламент ирсол кардани лоиҳаи қонунҳо дар соҳаи андозбандӣ, тасдиқи меъёрҳои андоз, таъмини мувофиқии иқтисодии тағйирот дар соҳаи андозҳо, қарорҳои дигар);

д) Вазорати молия, Қумитаи андоз, Вазорати рушди иқтисод ва савдо, дигар мақомоти давлатӣ (оид ба масоили таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани таклифоти мувофиқашуда оид ба сиёсати андозӣ);

е) Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон (оид ба масъалаҳои созишномаҳои байналмиллалӣ маблағи аъёри андозсупорон, ба бучет ё фонди давлатӣ интиқол додани андозҳо);

ж) сомонҳои байналмиллалӣ (оид ба масъалаҳои созишномаҳои байналмиллалӣ оид ба андозбандӣ, қонунгузории моделӣ, муносибат бо мақомоти назораткунандаи кишварҳои дигар);

з) Хадамоти гумрук, дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ (сонидадани пардохтҳои ҳатмие, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ғайриқисмати иқтисодии берунӣ пешбинӣ карда шудаанд);

и) Қумитаи андоз (масъалаҳои ташкил ва ҷамъоварии андозҳо, назорати субъектҳои андозбандӣ).

3) Кодекси андоз барои муайяннамоии шахси ҳуқуқӣ – андозсупоранда, ҳамчун ташкилоти тижоратӣ, мафҳуми «қорхона» – ро истифода бурдааст, ки дар ҳуқуқи граждани ҳамчун маҷмӯи молу мулк баррасӣ мешавад. Дар м. 19 Кодекси андоз чунин муқаррар шудааст: «Қорхонаҳо (ташкилоти тижоратӣ) ташкилотҳои зерин мебошанд, ки ғайриқисмати соҳибкориро амалӣ менамоянд ё барои иҷрои чунин ғайриқисмати таъсис дода шудаанд: 1) шахсони ҳуқуқӣ воҳидҳои мустақили мутобики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсисдодаи онҳо, ки тавозуни мустақил доранд; 2) корпоратсия, ширкат, қорхонаҳо ва дигар ташкилоти амсоли инҳо, ки мутобики қонунгузории давлати хориҷӣ таъсис дода шудаанд».

Шаклҳои ташкили ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ рафату ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ, кооперативҳои истеҳсоли маҳсулотӣ, аз ҷумла қорхонаҳои фаръӣ, ташкилоти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, фондҳои хайриявӣ ва дигар фондҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодиҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо) шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, аломатҳои шахси ҳуқуқӣ инҳо мебошанд:

- ягонагии ташкилӣ;
- мустақилияти молумулкӣ;

- аз номи худ баромад намудан дар муомилоти граждани;

- ҷавобгарии мустақилонаи молумулкӣ;

- тавозун ё сметаи мустақил.

Ҳамин тавр, дар қонунгузории миллии андоз ба сифати аломати шахси ҳуқуқӣ фақат яке аз аломатҳои зикршуда ба инобат гирифта шудааст, ки ин кофӣ нест.

4) Мувофиқи назарияи умумикабулшуда²⁷⁹, объекти андозбандӣ он фактҳо (амалҳо, ҳодисаҳо, ҳолатҳо) – и ҳуқуқие мебошанд, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ пайдоиш, тағйир ё қатъшавии ҳуқуқи уҳдадорихои андозро бо онҳо вобаста медонанд.

Ба ҷумлаи чунин фактҳо (амалҳо, ҳодисаҳо, ҳолатҳо), ки бо пайдоиш, тағйир ва қатъшавии ҳуқуқи уҳдадорихои андозӣ вобастаанд, инҳоро нисбат додан мумкин аст:

- фуруши мол, қор ва хизматрасониҳо;
- воридоти мол ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- соҳибияти амвол, гирифтани даромад ва ғ.

Тавсифи ҳар гуна андоз (пардохт) бояд фарогири ҳолатҳои (объекти андозбандӣ) бошад, ки дар сурати мавҷудияташон нисбати шахси мушаххас аз лаҳзаи муайян уҳдадории муқаррарнамудаи қонун оид ба супоридани андоз пайдо мешавад.

Масалан моддаи 134 Кодекси андоз муқаррар кардааст, ки объекти андозбандӣ бо андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои резидентҳои даромади андозбандишавандаи онҳост, ки ҳамчун фарқи байни даромад дар соли тақвими тарҳи хароҷоти пешбинишуда барои ин давра муайян карда мешавад. Ин таърифи субъекти андозбандӣ барои шахси амалкунандаи ғайриқисмати тижоратӣ ба ҳайси соҳибкор мустақилона пардохткунандаи андоз дуруст мебуд. Аммо барои қорамандони қироя, ки тарҳхунӣ аз даромадашон раво нест, ин таърифи объекти андозбандӣ мумкин аст, нодуруст ояд.

5) Мутобики м. 12 Кодекси андоз даврани андоз муҳлатест, ки дар давоми (бо баохир расидани) он манбаи андоз муайян ва маблағи андоз ҳисоб карда мешавад (яъне сол, семоҳа, моҳ, даҳа ё дигар даврани). Даврани андоз мумкин аст аз як ё якчанд даврани ҳисоботӣ (семоҳаҳо, моҳҳо, даҳаҳо ва дигар даврани ҳисоботӣ) иборат бошад, ки ба анҷом ёфтани онҳо пешпардохтҳо супориданида.

²⁷⁹ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.49-55.

Аз рӯи усули мукарраркунӣ меёриҳои андоз махсус (соби́т) ва фоида мешаванд. Чунончӣ меёри андозӣ замин махсус (соби́т) буда, ба андозаи собит нисбат ба воҳиди андозбандӣ (бо сомонӣ ба 1 гектар ё 1 метри мураббаъ) мукаррар карда шудааст.

Дар м. 144 Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон меёри андоз аз фоидаи шахсони ҳуқуқӣ мукаррар гардидааст, ки мувофиқи Қонун аз 19.05.09 №525 (пас аз нашр аз 28 майи с. 2009 эътибор пайдо намудааст) тағйир дода шудааст. Акнун андозаи меёри он 15% - ро ташкил медиҳад, ба истисноӣ корхонаҳои соҳаи нақлиёти алоқа, хизматрасонӣ ва бонкҳо, ки барояшон меёри пешнаи 25% - и андоз бокӣ мондааст. Принципи соҳавии мукаррарнамоии меёри андоз ба нофахмоиҳо дар байни категорияҳои гуногуни андозсупорандагон боис мегардад. Ба ғайр аз ин, тағйир меёри андоз то анҷоми давраи андоз ба он оварда мерасонад, ки соли 2009 корхонаҳои истеҳсолии истифодабарандаи меёри 15% - и маҷбур ба пешниҳодкунӣ ду эълонияи андоз аз фоидаи шуданд, - яке барои меёри 25% (барои 5 моҳ) ва яке барои меёри 15% (барои давраи боқимондаи сол).

7) Чун қоида, қонунгузорӣ уҳдадорӣ ҳисоб кардани маблағи андозро ба зиммаи андозсупоранда (ё намоёндаи он ва агенти андоз) гузоштааст. Дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ, дар навбати аввал нисбати андозсупорандагон - шахсони ҳуқуқӣ уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андоз мумкин аст ба зиммаи мақоми андоз мансуб бошад.

Чунончӣ, дар м. 269 - 270 Кодекси андоз уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андоз аз шахсони воқеӣ ситонидашавандаи замин мақомоти андозӣ маҳалли ҷойгишавии китъаи замин вогузошта мукаррар карда шудааст. Шахсони воқеӣ андозӣ заминро мутобики огоҳномаи мақоми андоз месупоранд. Лекин, ҳамзамон, шахсони воқеӣ сари вақт огоҳномаи мақоми андозро нагирифта уҳдадор карда шудаанд, ки мустақилона дар ин ҳусус ба мақоми андоз хабар дода, андозро супоранд. Ҳамин тавр, уҳдадорӣ мақоми андоз, бо тартиби мукаррарнамуда уҳдадорӣро иҷро накардани он бар дӯши андозсупоранда таҳмил мешавад (яъне тақрори уҳдадорӣ ҳисобкунӣ андозро ба амал меояд).

8) Дар қисми 3 м. 6 Кодекси андоз мукаррар шуда, ки маблағ аз андозаҳои умумидавлатӣ байни бучети Ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ мутобики қонунгузорӣ бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим карда мешавад.

Ҳамин тавр, давраи андоз²⁸⁰ муҳлатест, ки дар давоми он раванди ташаккули манбаи андоз хотима ёфта, андозаи ниҳони уҳдадорӣ андоз пардохткунанда муайян карда мешавад.

Нисбати андозӣ замин Кодекси андоз (м. 270) муайян намунадааст, ки маблағи он на дертар аз 15 феврал, 15 май, 15 август ва 15 ноябри соли ҷорӣ бо ҷамъбасти зиёдшаванда аз аввали сол мутаносибан ба андозаи на камтар аз 25 фоиз, 50 фоиз, 75 фоиз ва 100 фоизи маблағи солона супорида мешавад. Аммо муайян намунадааст, ки оё андозсупоранда дар як вақт, бидуни тақсим, тамоми ҷамъи маблағро супорида метавонад ё не.

Ба андешаи мо, барои унсурӣ андоз - «давраи андоз» дар ҳолатҳои алоҳида, ки қонунгузорӣ амалкунанда мушаххас накардааст, бояд меёриҳои зайл қабул карда шаванд.

Агар корхона пас аз огози соли тақвимӣ таъсис ёфта бошад, барои мақсадҳои андозӣ замин давраи якуми андоз давраи аз рӯи таъсисёбии он то охири ҳамаи сол мебошад. Зимнан рӯзи таъсиси корхона рӯзи бақайдгирии давлатии он эътироф мешавад.

Агар корхона то анҷоми соли тақвимӣ барҳам дода (аз нав ташкил шуда) бошад, давраи охирии андоз барои мақсадҳои андозӣ замин давраи аз огози ин сол то рӯзи анҷоми барҳамдихӣ (азнавташкिल्кунӣ) мебошад.

Нисбат ба он андозҳое, ки барои онҳо давраи андоз ҳамаҷун семоҳа ё моҳи тақвимӣ мукаррар карда мешавад, дар ҳолатҳои таъсис, барҳамдихӣ, азнавташкिल्кунӣ корхона, тағйирдихӣ давраҳои алоҳидаи андоз дар мувофиқа бо мақоми андозӣ маҳалли бақайдгирии андозсупоранда амалӣ карда мешавад.

Агар амволи ғайриманкул - объекти андозбандӣ бо андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул, - пас аз огози соли тақвимӣ харидорӣ, фурӯхта (интиқол ё нобуд карда) шуда бошад, барои ин молу мулк давраи андоз дар ҳамаи соли тақвимӣ ҳамаҷун давраи вақти дар моликияти андозсупоранда қарор доштани молу мулк муайян карда мешавад.

6) Мутобики м. 11 Кодекси андозӣ мамлакат меёри андоз²⁸¹ микдори андозӣ ситонидашаванда нисбат ба воҳиди андозбандӣ мебошад.

²⁸⁰ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.56-57.

²⁸¹ См.: Основы налогового права /Под ред. С.Г. Пепеляева. -М.: Инвест Фонд, 1995. -С.59-64.

Аммо тибқи тағйироти қонунгузории андоз, ки бо Қонуни ҚТ аз 20 март с. 2008 № 376 қабул гардидаанд, дар м. 88 ва 198 (1) Кодекси андоз ба зиммаи андозсупоранда ухдадории супоридани қисми андоз аз даромади шахси воқеӣ (ҳамчун агенти андоз), андо-зи иҷтимоӣ, андоз аз фоида ва андозии ҳадди ақал аз даромад ба бучетҳои маҳаллӣ ҷойгиршавии воҳидҳои мустақили он вогузошта шудааст.

Ҳамин тарик, ба ғайр аз тақсими маблағи андозҳо мутобики қо-нунгузории бучетӣ (супоридани қисматҳои он ба бучети ҷумҳуриявӣ ва бучетҳои маҳаллӣ), андозсупоранда ухдадор аст инчунин маблағи на кам аз чор андозро ба бучетҳои маҳаллӣ супорида, ухдадории мақомоти танзимгари бучети давлатиро иҷро намояд. Ба ғайр аз ин, ба зиммаи андозсупорандагони мазкур ухдадории онҳоро дар қисми маъмурикунонии андозӣ чандин маротиба зиёд мекунад.

Талаботи шабеҳи ин бо муқаррароти дигари Кодекси андоз нис-бат ба андозҳои маҳаллӣ, андозии замин ва андозии ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ муқаррар карда шудаанд.

9) Муаммоҳои мантиқию ҳуқуқие ҳастанд, ки бо ҳатоғиҳои со-хтори кодекси амалкунандаи андоз иртибот доранд.

Яке аз камбулҳои Кодекси андозии қабули соли 2004 ба номгуӣи умумии андозҳо шомил намудани андозҳои хилофи ҳамдигар мебо-шад, хусусан, андозҳои, ки дар қонунгузории кишварҳои дигар ҳамчун режимҳои маҳсуси андозӣ муқаррар шудаанд.

Манзури мо андоз аз фоида ва андозии ҳадди ақал аз даромад ме-бошад, ки ба ҷойи онҳо, тибқи фасли 13 Кодекси андоз, субъектҳои соҳибкории хурд андозро, ки тибқи низоми соддагардониди супорида мешавад, пардохт мекунанд. Ҳамчунин хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) метавонанд андозии ҳадди ақал аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти ки-шоварзиро (фасли 14) супоранд.

Барои соддагии асоснокии мантиқии қонунгузории андоз айнӣ мудида мебуд, ки андозии ягона аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва андозе, ки тибқи низоми соддагардонидашуда пардохта мешавад, аз номгуӣи умумии андозҳо гирифта ба фасли 18 «Режим-ҳои маҳсуси андозӣ» шомил карда мешуданд.

Ба ҳамин фасли Кодекси андоз ба ҳайси режимҳои маҳсуси андозӣ, андозии мустақил аз маҳсулоти қоркардро гузаронидан мумкин аст, ки онро дар ҳоли ҳозир як қорхонаи истифодабарандаи низоми гумрукии «Қоркард дар қаламрави гумрукӣ» месупоранд.

Тибқи тағйироти Кодекси андоз аз 26.03.2009, барои режимҳои маҳсуси андоз андозии мустақим – роялти барои об (Боби 53) дохил карда шудааст. Аммо нуқсони мантиқӣ ин аст, ки ин андоз дар Фасли «Режимҳои маҳсуси андозӣ» ҷойгир карда шудааст, дар ҳоле, ки он бояд аз доираи ин режимҳо бароварда шавад.

10) Бо мақсади таъмини рушди устувори қорхонаҳо ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодии кишвар, пешниҳодҳо оид ба ислоҳоти андозҳо ва андозбандӣ дар Тоҷикистон, ки ҳамчунин рақобатнопазирӣ низоми миллии андоз ва маъмурикунонии андозро тибқин карда метавонанд, қобили тавачҷӯх мебошанд.

Барои ин мақсадҳо тадбирҳо оид ба ҳамохангсозии андозҳо ва муқаррароти алоҳидаи қонунгузории андоз, ки дар ҷорҷӯбаи Иттиҳоди Аврусиё амалӣ мешаванд, тадбирҳо оиди соддагардонии маъмурикунонии андозӣ, ки ҳам тавассути тақмили қонунгузорӣ ва қорҳои фаҳмодалдӣ дар байни андозсупорандагон ва ҳам ба воситаи автоматикунунии равандҳои бахисобгирию назорати андозӣ амалӣ метарсанд, мусоидат карда метавонанд.

11) Вазиҳои фаҳмондалдӣҳои меъёрҳои қонунгузории андоз ба-рои оммаи васеи аҳоли, ки ба супоридани саривактӣ ва пурраи андо-зҳо аз ҷониби андозсупорандагони бовиҷдон метавонанд мусоидат на-мояд, қобили тавачҷӯхӣ ҷиддӣ мебошад. Мушкилии қонунгузории андоз ва фаҳмиши нопурра ё духӯраи он тарафи андозсупорандагону ҳам мақомоти андоз усулҳои саркашӣ аз супоридани андозро ба бор оварда, хавфи фасодро дар байни қормандони мақомоти андоз меаф-зояд, хавасмандии фаъолияти соҳибқоронро бар асоси андозҳо тағйир медихад.

Чунин падидаҳо, ки дар солҳои 80 – уми асри XX дар кишварҳои мутаракқӣ ҷой доштанд, боиси тағйир ёфтани сиёсати андозии иқтисодӣ гардидаанд²⁸². Аз афти қор, чунин тағйироти сиёсати андо-зи қонунгузории андозро дар Тоҷикистон ҳам дар муҳлати миёна гу-заронидан ба миён омад ва дар асоси омӯзиши таҷрибаи дигар давлат-ҳо, ки ислоҳоти андозиро бо мувафаккият гузаронида ба натиҷаҳои на-заррас ноил гардидаанд, бо мақсади кам кардани шумораи андозҳо тибқи таҷрибаи байналмилалӣ бо роҳи аз Кодекси андози соли 2004 хориҷ намудан ва дар низоми муттаҳид қардани андозҳои бо ҳам алоқаманд, номгуӣи андозҳо аз 21 адад ба 10 адад расонида шуд.

²⁸² Куқсин И.Н. Налоговая политика России: теоретический и историко-правовой анализ. -Дисс. ... д-ра юрид.наук, 2003. -С.107.

Аз ҷумла бочҳои гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ бо назардошти қонунгузории соҳа ва бо мақсади танзим ғаштани онҳо аз Кодекси андоз хориҷ карда шуд. Бо назардошти дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бочи давлатӣ» ба танзим дароварда шудани бочҳо ва дар Қонун «Дар бораи дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет» танзим шудани дигар пардохтҳо аз номгуӣ андозҳо бочи давлатӣ, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ҷумҳуриявӣ ва пардохтҳои дигари ҳатмӣ маҳаллӣ хориҷ карда шуд.

Дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, яъне кодекси амалкунанда низомҳои алоҳидаи андоз иешбинӣ гардида, андозӣ соддакардашуда ба низомӣ соддакардашудаи андоз барои субъектҳои соҳибкорӣ хурд, андозӣ ягона ба низомӣ соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дохил кунонида шуда, андозӣ замин бо андоз аз молу мулки ғайриманкул, андоз аз қоркарди мол бо андоз аз фуруши наҳи пахта ва алюминийӣ аввалия, роялти барои об бо андоз аз истифодабарандагони қабри замин дар низомҳои алоҳида муттаҳид карда шуданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар низомҳо муттаҳид намудани андозҳо дар бисёр давлатҳо, аз ҷумла дар давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (Россия – 4 низом, Қазоқистон – 2 низом, Қирғизистон – 6 низом, Беларус – 8 низом ва ғайраҳо) ҷой дорад.

Асоси ҳуқуқиро барои кам кардани шумораи андозҳо, содда ва оммафаҳм гардонидани он супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон замина гузошт.

Сардори давлат зимни дастуру супоришоти худ таъкид намуда буданд, ки Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо забони ҳаддалимкон содда ва фаҳмо таҳия гардад, нисбат ба Кодекси андозӣ соли 2004 шумораи камтари андозҳоро дар бар гирад, меъёрҳои андозҳо пасттар карда шавад, қонуни амалаш ҳаддалимкон мустақим бошад, ки ҳархела тавзеҳ, гардидаи моддаҳоро истисно наояд ва ба андозсупорандагон хангоми иҷрои уҳдадорихоӣ андознашон мусоидат кунад. Ҳамзамон, аз ҷониби Сардори давлат барои ба рафти таҳия ва муҳокимаи лоиҳаи Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав ҷалб намудани доираи харҷӣ васеи мутахассисону коршиносон, соҳибкорон, ассотсиатсияҳои дастгирии соҳибкорӣ ва дигар андозсупорандагон супориш дода шуда буд.

Дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2011 аз ҷониби Комиссияи ҳукуматӣ, ки ба он наомяндогони ҳамаи назарату идораҳо, инчунин наомяндогони ассотсиатсияҳои дастгирии соҳибкорӣ шомил шуда буданд, таҳия гардида, тибқи дастуру супоришҳои Паёми Сардори давлат аз 20 апрели соли 2012 ва мукаррароти Протоколи машварати васеи қорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 майи соли 2012 (№10/12.1-8) аз тарафи Ғуруҳи қорӣ ҳукуматӣ мукамал гардонид шуд.

Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав бо қарори Ҳукуматӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, №399 маъқул доништа шуд.

Бо мақсади иҷрои супориши Сардори давлат маъмурикунонии андоз дар Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав содда, ҳаҷми умумии матни он ва меъёрҳои аз як модда ба моддаи дигар ва ба дигар санадҳои ҳуқуқӣ ҳаволакунонда (нисбат ба Кодекси андозӣ соли 2004) ҳаддалимкон кам карда шуд:

- шумораи умумии моддаҳо аз 359 адад то 329 адад кам карда шуд;
- шумораи истинодҳо аз 384 адад то 176 адад кам карда шуд;
- андоз аз фуруши чакана ва андозӣ ҳадди ақал аз даромадҳо аз қонунгузори андоз тамоман хориҷ гардид.

Сарфи назар аз кам шудани номгуӣ андозҳо ва пешбинӣ гардидаи низомҳои андоз, ягон андозсупоранда, новобаста аз он ки ба қадом намуди ғайриқонунӣ соҳибкорӣ машғул аст, супорандаи ҳамаи намудҳои андоз ё низомҳои андозӣ буда наметавонад ва бо назардошти уҳдадорихоӣ андозӣ ба миён омада, ба ҳисоби миёна танҳо аз 4 то 6 намууди андозро пардохт менамояд.

Ба андозҳои умумидавлатӣ дохил мешаванд:

- 1) андоз аз даромад;
- 2) андоз аз ғойида;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андозӣ иҷтимоӣ;
- 6) андоз барои истифодаи захираҳои табиӣ;
- 7) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- 8) андоз аз фуруши наҳи пахта ва алюминийӣ аввалия;

Ба андозҳои маҳаллӣ дохил мешаванд:

- 1) андоз аз воситаҳои нақлиёт;

2) андозҳо аз молу мулки ғайриманкул.

Ба низомҳои маҳсуси андозбандӣ инҳо дохил мешаванд:

1) низомии андозбандии шахсони воқеие, ки Ҷамоияти соҳибқиро тибқи патент ё шаҳодатнома амалӣ менамоянд;

2) низомии соддакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибқироии хурд;

3) низомии соддакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (андози ягона);

4) низомии маҳсуси андозбандӣ барои субъектҳои тижорати бози. Дар низомии маҳсуси андозбандӣ, тартиби маҳсуси андозбандӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон, тарзу усули соддакардашудаи ҳисоб ва пардохт кардани намудҳои алоҳидаи андозҳо, пешниҳоди ҳисоботи андозро пешбинӣ менамояд.

Ба низомҳои имтиёзҳои андозбандӣ инҳо дохил мешаванд:

1) Андозбандии соҳтмони неругоҳи барқии обӣ;

2) Хусусияти андозбандии корхонаҳои нафтагире, ки ба силсилаи пурраи коркарди наҳи пахта ба маҳсулоти ӯро (аз калобаи пахта то маҳсулоти пахтагии дӯзандагӣ) машғул мебошанд;

3) Андозбандӣ аз рӯи созишномаҳо оид ба тақсими маҳсулот;

4) Асосҳои андозбандии Ҷамоияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ.

Дар низомии имтиёзҳои андозбандӣ тартиби маҳсуси андозбандӣ муқарар шудааст, ки афзалиятҳои иловагии андозӣ – имтиёзҳои андозро пешбинӣ менамояд.

Тибқи супориши Ҷамоияти Сардори давлат шумораи заломиаҳои андоз то 41 Ҷоиз, шумораи ҳисоботҳои андоз то 86 Ҷоиз ва шумораи умумии пардохтҳои андоз то 43 Ҷоиз кам карда шуд.

Аз ин бар меояд, ки аз Ҷоизҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳибқироӣ, алаҳқусе ба рушд ва дастгирии соҳибқироии истеҳсоли диккати маҳсус зоҳир карда мешавад.

Дар асоси, дастуру супоришҳои Сардори давлат барои соҳаи истеҳсоли дар Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав илова ба имтиёзоти амалкунанда, имтиёзоти иловагӣ пешбинӣ карда шуд, зеро имтиёзҳо омилҳои таъмини рушди соҳибқироӣ, истеҳсолот ва ҷалби сармоягузори мебошанд.

Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав пас аз он ки тибқи тартиби муқарраршуда қабул карда шуд, аз 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор дорад.

Хулоса

Таълиқи таълиқҳои асосҳои ҳуқуқии қонунгузори андоз ва мақомоти андоз дар Тоҷикистон, ки давраи то замони ҳозираро дар бар мегирад, гувоҳӣ аз он медиҳад, ки таърихи ҳуқуқии андозии кишварро мо бо роҳи рағбон буда, ҷиҳатҳои мусбатро барои тақмили ҳуқуқии андозии муосир самаранок истифода бурдани мумкин аст. Мувофиқи мақсади таълиқҳои таълиқот, мо баъзе хулосаву натиҷаҳои таълиқоти бароварда, инчунин барои рушди қонунгузори андозии Тоҷикистон як қатор тақлифҳои пешниҳод намудаем.

Аз таълиқоти иҷрошуда чунин хулоса бар меояд, ки андозбандӣ аз давраҳои қадимтарин ҳамаҷун яке аз манбаъҳои даромади давлат дар Ҷамоияти он нақши муҳим мебошад. Баҳри тақлиқи ҷамъовариҳои андоз мақомоти маҳсулоти ин вазиға таъсис дода мешуданд (масалан, соҳтмони дар империяи Ҷамоияти), ҳамаҷун хироч, ҳаҷми андозии соҳтмони аз ҳар ҳама муайян мегардид. Идоракунии мустаҳаками давлатӣ ва андозҳои нисбатан босубот ба рушди иқтисод мусоидат мекунанд. Дар давраи истилои Осиёи миёна аз тарафи арабҳо (а. VII – VIII), истилогарон андозҳо то дараҷаи муайян ҳамаҷун пардохти қисми давлатӣ барои амалҳои ҳифозии он медонистанд, яъне ҳамаҷун он замонаҳо, қабл аз кишварҳои аврупоӣ, давлатҳои Осиёи Миёна таълиқоти андозҳо муайян ва онҳо дар тақлиқи идоракунии таълиқ намуданд.

Хусусияти муайянкунандаи низомии идоракунии давлатҳои Осиёи Миёна таълиқоти андозҳо муайян ва онҳо дар тақлиқи идоракунии таълиқ намуданд.

Хусусияти муайянкунандаи низомии идоракунии давлатҳои Осиёи Миёна дар аҳди Сомониён (а. X) мавҷудияти се девон – девонҳои молиявӣ, харбӣ ва идораи қорҳои ҷамъиятӣ буд, ки онҳо асосгузори қонунгузори илмӣ қайд намудаанд. Ҷамоияти таърихи ҳазор сол пеш дар давлати мо ба ҷамъовариҳои андозҳои мақомоти маҳсуси давлатӣ машғул буд, ки вақолати (маншури) иҷрои ин амалро амир ба он дода буд.

Маънаҳои таърихи гувоҳанд, ки ҳама пешгар аз Ҷамоияти аврупоӣ А. Смит ва Д. Рикардо, ки алҳол дар соҳаи андозбандӣ асари илмӣ мутафаккири тоҷик Насируддин Тӯсей дар воситаи таълими баррасишаванда зарурати назорати даромадҳои бучет таъсия дода, аввалин маротиба принсипҳои андозбандиро асоснок кардааст. Прин-

сипи якум – даромадҳои аҳолиро эҳтиёт бояд кард ва аз ҳар кас ба андозаи имконоту даромади умумияш андоз бояд ситонид. Принсипи думо объективӣ ва саривактӣ будани андозбандӣ мебошад. Ба андешаи вай вақти супоридани ҳар андоз бояд муайян бошад супоридани он барои андозсупоранда вазнинӣ наорад. Андозсупоранда бояд ба кадрӣ имконоти ҳеш имкони супоридани андозҳоро дошта бошад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дини мубини Ислон ҳар мусулмонро, ба истиснои камбағалон, уҳдадор мекунад, ки қисмате аз боигарии худро ба сифати андози маҳсус – закот супорад. Он чун қоида бо санадҳои расман қабулшудаи меъёрии ҳукукии давлатҳои исломӣ муқаррар карда шудааст ва ба даромади бучети давлатӣ ворид намешавад. Чунин талабот дар ҷаҳор ояги (зайли) Куръон омадааст: Тақводорӣ на ин аст, ки шумо рӯи хешро сӯи машрику мағриб мутаваҷҷеҳ кунед. Балки тақводор он аст, ки ба Худо, ба рӯзи охират, ба ғарибтагон, ба Китоб, ба пайambarон имон овардааст, онест, ки сармоияи хешро, бо вучуди онро дӯст доштанаш, ба ҳешовандон, ятимон фақирон, мусофирон ва муҳтоҷон бахшидааст, барои озодкунии бандাগон харҷ намудааст, намоз гузоштааст, закот додааст, ба аҳди бастааш вафо кардааст, дар муҳтоҷӣ, хангоми беморӣ ва вақти ҷанг сабрро пеша кардааст. Чунинанд ононе, ки порсоянд. Ва худотарс онҳо ҳастанд. (Куръон, 2. 177). Дар Куръон категорияи шаҳсоне муайян, шудаанд, ки ҳукуки гирифтани маблағ аз закотро доранд: Садақа фақат барои фақирон, ғадоеъ, ҳақирон – баҳри онҳоест, ки надоранд, барои озодкунии бандагон, қарздорон, дар роҳи Аллоҳ ва барои мусофирон аст – Чунин аст ҳукуми Аллоҳ. Аллоҳ донову ҳақим аст!» (9:60). Ҳамин тавр, илова ба қафолатҳои давлатии иҷтимоӣ шаҳравандони муҳтоҷи давлатҳои исломӣ ба андозаи муайян дар ҷаҳорҷӯбаи меъёроҳои динӣ ҳам аз дастгирии иҷтимоӣ бархурдоранд.

Дар даврони тошӯравии рушди қонунгузории андоз номгӯии андозҳои ситонидашаванда васеъу гуногун буд. Ушр як шакли закот буда, вобаста ба масоҳати замини истифодашаванда ҳисоб ва бо маҳсулоти кишоварзӣ пардохт карда мешуд. Андози асосии даврони тошӯравии тоҷикон ҳумс – андоз аз молу мулк ба андозаи панҷаки даромад мебошад. Барои ғайримусулмонон супоридани ҷиза ҳатмӣ буд. Маблағи ҷиза барои сармоягузориҳои давлатии иншооти истифодаи умум сарф мешуд. Андози дигари асосии таърихи тошӯравии ҳаққи тоҷик хироҷ буд. Сатҳи баланди уҳдадориҳои андоз боиси муфлисшавии оммаи меҳнаткашон мешуд, ки дар ҳар давра бар зидди тар-

ғиботи мавҷуда қиём мекарданд. Қобили қайд аст, ки дар солҳои аввали даврони шӯравии рушди қонунгузории андоз, дар ҶХШБ ва ҶМШС Тоҷикистон, дар шароити ноустувории вазъи сиёсӣ, ситонидани андозҳои зикршуда идома дошт.

Бояд гуфт, ки дар даврони шӯравии рушди қонунгузории андоз, нақли андозҳо ҳамчун воситаҳои молиявии танзим ҳеле камтар шуд. Дар давраи ибтидоӣ таъсири ИҶШС сиёсати андозӣ бояд ду ҳадафро амалӣ мекард: яке – мақсади молиявӣ – бештар ситонидани андозҳо барои эҳёи иқтисоди ҷангзада; дигаре – мақсади иҷтимоии сиёсӣ – суёт намудани мавқеи буржуазия дар шаҳру деҳот, ба дӯши кишроҳои дорон ҷомеа таҳмил намудани бештари ғаронии андозбандӣ намудан, қамқамон ба ҳадди камтарин расонидани пардохтҳои андозии синфи коргару деҳқони фақир ва қормандони кироӣ.

Дар натиҷа, дар солҳои 70 – уми асри 20 дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ИҶШС қонунгузории андоз ба намуле ташаққул ёфт, ки то лаҳзаи сукути ИҶШС, яъне то с. 1991 боқӣ монда буд. Андозҳо нақши ҷамъоварандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) – ро бозид, ҳамчун механизмҳои сирф фискалии бозтақсимкунии даромади қорхонаҳои давлатӣ амал мекарданд. Ба ҷои андоз нақши танзимгари рушди истеҳсолот, ҷамоҳангсозии анғезиши самтҳои асосии навсозии техникӣ онро мақомоти давлатии тарҳрезӣ ва таъминоти давлатии тарҳрезӣ ва таъминоти иҷро мекарданд, онҳо нақшҳои барои иҷроиши ҳатмин ҳоҷати халқро таҳия ва амалӣ менамуданд.

Дар солҳои 90 – ум, бо мустақил шудани кишварамон ва тақдир ёфтани андозҳо ба аломати асосии ғирдоварии даромади бучети давлат, таърият яқбора дигаргун шуд. Бар ҳилофи кишварҳои дигари шӯравии собиқ, дар Тоҷикистон вазифаҳо онд ба ташаққули таҳкими қонунгузории андоз ҳамчун ососи таъмини молиявии талаботи давлат, дар шароити мушкилтарини ҷамъиятио сиёсӣ ва иҷтимоии иқтисодие ҳаллу фасл мешуданд, ки бо бешуботии сиёсӣ ва сар задани ҷанги шаҳравандӣ алоқаманд буданд. Дар солҳои аввали давлатдориҳои миллий дар Тоҷикистон бо сабаби шароити мураккаби сиёсӣ иқтисодӣ, қонунгузории андоз бар меъёрҳои пешини собиқ ИҶШС асос ёфта буд.

Бо вучуди ин, раванди соли 1991, оғоз шудан ташаққули қонунгузории миллии кишвар, минҷумла қонунгузории андоз, ба таъмини мувофиқат бо талаботи истиклоли давлатӣ ва модели иҷтимоии иқтисоди бозории ҷавобгӯи мановеи миллий нигаронида шуда буд. Ра-

ванди тақмили қонунгузории андоз бо назардошти хусусиятҳои иқтисодии иқтисодӣ то қунун давом дорад ва инро қабули санадҳои нави қонунгузории андоз ва тақмили қонунҳои қабулшуда тасдиқ мекунанд.

Дар маҷмӯъ, раванди истиқрору рушди қонунгузории андозӣ Тоҷикистонро вобаста ба хусусияти вазифаҳои ҳалшаванда шартан ба ду марҳила тақсим кардан мумкин аст. Дар марҳилаи якум – соли 1992 – 1998 сиёсати давлатӣ ҷавон ба эҷоди асосҳои ҳукукии ибтидоии андозбандӣ равона шуда буд. Дар ин марҳила тибқи қонун қорӣ намудани андозҳои нави ҳоси иқтисодӣ бозорӣ оғоз гардида, заминаи қонунгузории фаъолияти мақомоти андоз фароҳам карда ва сохтори мустакими идоракунии давлатии фаъолияти андозӣ бунёд шуд. Марҳилаи дувум – ҳозираи истиқрору рушди қонунгузории андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кодификасиияи нахустини санадҳои қонунӣ дар соҳаи андозбандӣ ва аз 1 январи соли 1999 мавриди амал қарор додани Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз ёфт.

Таҳлили меъёрҳои амалкунандаи андозбандӣ барои муайян намудани масъалаҳои мавҷуда ва дар қорҷубаи ҳамин тадқиқот таҳия намудани тавсияҳои мушаххас оид ба тақмили қонунгузории андозӣ Тоҷикистон имконияти хуб фароҳам овард, ки ин, аз ҷумла имкон медиҳад то меъёру мафҳумҳои духӯра дақиқ ва ё хорич карда шаванд. Бахусус, бо назардошти принципҳои ғарбии андозбандӣ бо мақсади тақмили қонунгузории андозӣ Тоҷикистон тақлиф дорем, ки мафҳуми зайл истифода бурда шавад: андоз пардохти ҳатмӣ, бебозгашт ва беподоши пулӣ ба ҳисоб рафта, аз тарафи мақомоти қонунгузору намоияндагии ҳокимияти давлатӣ тавассути наشري санадҳои қонунгузорӣ муқаррар шуда, як қисми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ки мунтазам аз тарафи давлат дар шахси мақомоти ваколатдори он аз шахсони ҳукукӣ ва воқеӣ ситонида, бо тариқи интиқол ба бучети давлатӣ (бучети Ҷумҳуриявӣ ё маҳаллӣ) ё фонди давлатӣ ба даромади давлат гардониди ва бо нерӯи маҷбурукунии давлатӣ таъмин карда мешавад. Ин имкон медиҳад то андозҳо аз дигар пардохтҳо, аз ҷумла пардохтҳои, ки сохтори давлатӣ меситонанд (пардохт барои об, нерӯи барқ ва ғ.) фарқ карда шаванд.

Вобаста ба мафҳуми пешниҳодгардидаи андоз, дар қонунгузорӣ муқаррар бояд кард, ки ситонидани андоз ҳукуки истисноӣ давлат аст. Ҳеч каси дигар ҳақ надорад, ки барои шахсони ҳукукино воқеӣ уҳдадорин супоридани андозҳоро муқаррар намояд ва ҳеҷ кас ҳақ

надорад ба иродаи давлат ҳангоми ситонидани андозҳо таъсир расонад. Ин аломатҳо дар он ифода меёбанд, ки: а) муқарраркунии андозҳо дар асоси санади яктарафаи райъи давлат (бо баровардани санади давлатӣ қонунгузорӣ) бо истифода аз ҳокимияти сиёсии давлат амалӣ мешавад; б) ҳукуки муқаррарнамоии андозҳо ва муайянкунии тариқи ситониданашонро танҳо мақоми олии қонунгузор ва мақомоти ҳокимияти намоияндагӣ дар маҳалҳо доранд; в) ҳукуки амалисозии назорати саривақтӣ ва пурра супоридани андозҳо, инчунин ҳукуки маҷбурии ситонидани онҳоро фақат мақомоти андоз ва дигар мақомоти маҳусан барои ин мақсад таъсисдодашуда доранд, ки ин иҷрои воқеъии райъи давлатро зимни ситонидани андозҳо таъмин менамояд.

Ҳангоми тақмил додани меъёрҳои қонунгузории андоз инчунин дар назар бояд дошт, ки принципҳои соҳавӣ (маҳсус) принципҳои ҳоси соҳаи мушаххаси ҳукук мебошанд. Барои ҳукуки андоз ин принципҳои: оммавияту баробарии андозбандӣ; фоизи ягонаи иқтисодӣ; таъмини интиқоли мол, қор, хизматрасонӣ ва маблағҳои молиявӣ; уҳдадорини шахсони ҳукукино воқеии ғойдагиранда ҷиҳати супоридани андозҳо; муносибати яқсела ба муайянкунии ҳукуку уҳдадорихои андозсупорандагону мақомоти андоз; назорати молиявӣ ва ғ. Ин нитанҳо барои таъмини андозбандии одилона, балки барои баланд бардоштани худандозбандии субъектҳои ҳоҷагидор имкон медиҳад.

Ҳамчунин, дар ин ҷода татбиқи амалии принципҳои иқтисодии андозбандӣ дар қонунгузории андозӣ Тоҷикистон мусондаг карда мешавад, яъне принципҳои, ки нахустин бор, соли 1776 аз ҷониби А. Смит пешниҳод гардиданд: принципҳои вобастагӣ ва озодии ҳоҷагӣ; таъмин маъно дорад, ки субъекти андозбандӣ шаҳрванди шахсан мустакими дорой молу мулки муайяни дар натиҷаи фаъолияти мустакимонаи ҳоҷагидорӣ бадастомада мебошад; мутобиқи принципини адолат ҳар аъзои ҷомеа мувофиқи даромаду имконоти ҳеш дар таъминли хароҷоти давлат ширкат варзад. Зимнан ҷамъи андозҳои ситониданашаванда бояд вобаста ба андозаи даромадҳои пардохттар муайян карда шавад; онҳо, ки аз давлат неъмату сарвати бештар мегиранд, бояд ба маблағи бештар андоз супоранд; принципҳои мувофиқати ҳаҷми мавзунияти мановфеи андозсупоранда ва бучети давлатиро пешбиний мекунанд. Ин принцип хусусияти вобастагии манбаи андозро ба тағйирёбии меъёри андоз, инчунин вобастагии даромади бучетро сарбории андозӣ ифода менамояд. Маблағҳои даромади

бўечт зимни болоравии меъёри андоз то вақти муайян меафзоианд, аммо бо мурури замон болоравии меъёро боиси камшавии даромадҳо мегардад; принсипи муайяний мукаррар мекунад, ки уҳдадорини андозсупоранда оид ба супоридани андоз дар муҳлати муайян ва ба андозаи мукарраршуда бояд бо ҳукуки ӯ оиди донишдони маблағи андоз, тарзу санаи пардохт ҳамроҳ бошад. Ин ҳукуки андозсупоранда ба қонун пешбинӣ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, андозсупоранда ҳақ дорад аз раванди андозситонӣ бархурдор бошад, ки фаъолияти хочагиашро ҳалалдору маҳдуд насозад, андозҳо ҳам бояд дар вақт ва бо тарзе ситонида шавад, ки барои супоранда мувофиқ мебошад. Зухуроти ин принцип ҳамчунин содагии ҳисобкунио супоридани андоз аст; принсипи сарфаҷӯйӣ бар талаботи ихтисори хароҷоти андозситонӣ асос ёфтааст ва моҳияташ ин аст, ки маблағҳои андоз бояд аз хароҷоти хизматрасонии он борҳо зиёд бошанд.

Тахлили қонунгузории амалкунанда, ки дар таҳияи воситаи таълимии мазкур доир карда шуд, ҳамчунин барои муайян намудани баъзе иштибоҳоти меъёру мукаррароти амалкунанда имкон дод. Чунончӣ, Кодекси андоз, ҳамчун ҳуҷҷати асосии мукарракунандаи ҳукук оид ба андозбандӣ, қонуни ягонаву мураттабшудааст, ки таваассути он соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ танзим карда мешавад. Чун қоида ҳамон соҳаҳои муносибатҳои ҷамъияти бояд кодификатсия карда шаванд, ки танзими ҳукуқияшон ба тартиб оварда шуда, муносибатҳои ҳукуқӣ дар он пойдор ва тағйирнопазир мебошанд.

Яъне агар ба назар гирем, ки Кодекси якуми андоз 8 маротиба тағйир ёфта, Кодексҳои солҳои 2004 ва 2012 зиёда аз 10 бори дигар ислоҳ шудаанд, пас гуфта метавон, ки муносибатҳои ҳукуқи андоз дар Тоҷикистон то ҳол пойдору мураттаб нестанд, чунки баробари дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодии марбут бо гузариш аз низомии амрдиҳии маъмурии идоракунии ба муносибатҳои озода бозорӣ тағйир ёфта меяванд.

Ин метавонад барои ворид намудани ислоҳҳои нав ба қонунгузори андозии Тоҷикистон замина гардад, аз ҷумла ислоҳу иловаҳои дақиқкунандаи муносибатҳои ҳукуқи андоз ва он ислоҳҳо, ки соҳори Кодекси амалкунандаи андозро тақмил медиҳанд. Ҳамаи ин дар ниҳояти қор (дар натиҷа) имкон медиҳад, ки бо назардошти таҷрибаи таърихӣ дар кишвари мо низомии ҳукуқи андозии барои субъектҳои андозбандӣ оддӣ, қулай ва фаҳмо барпо карда шавад.

Намудҳои андозу уҳдадорихое, ки дар Амوراتи Бухоро дар давраи асри XIX то соли 1920 месупориданд

1) **Закоат** – андози исломӣ, ки аз соҳибони чорво, пули нақд, ҷавохирот, фоидаи тиҷоратӣ ба андозаи 2,5%-и арзиши ашёи андозбандишаванда меситониданд.

Андозаи закоат барои чорвои калони шохдорро шарият чунин мукаррар намудааст: барои 30 сар гов – як сар ғуноҷини дусола, барои 40 сар гов – сесола, барои 60 сар гов – се ғуноҷини дусола. Минбаъд ҳисоб аз 30 то 40 сар бурда мешавад. Аз чорвои хурди шохдор андозаи зерини закоат муайян гардидааст: барои 40 сар ғусфанд ё буз – як сар ғусфанд (ё буз); барои 121 сар ғусфанд – ду сар ғусфанд; барои 201 сар ғусфанд – се сар, барои 301 сар – чор сар, барои 400 сар ғусфанд ва бештар аз он – аз ҳар 100 сар як сар ғусфанд ё буз ситонида мешавад. Закоат аз тиҷорат бо шарт ситонида мешавад, ки аз 40 танга 200 танга даромад ба даст ояд: он гоҳ соҳиби тиҷорат аз ҳар 20 танга як танга закоат диҳад;

2) **Закоати ҷақана** – аз онҳое, ки дар хочагиашон на кам аз 40 сар ғусфанд доштанд, ба андозаи ним танга аз ҳар сар ғусфанд ситонида мешуд;

3) **Закоати илоти** – андоз аз чорвои аҳолии кӯчӣ (бодиянишин);

4) **Хироч** – андозии давлатии замин дар мамлакатҳои Шарқи Наҳинку Миёна, ки дар асрҳои миёна ва давраи нав ситонида мешуд. Наҳинку Миёна, ки дар асрҳои Сосониён қорӣ карда шудааст. Дар Хило-қустин маротиба аз тарафи Сосониён қорӣ карда шудааст. Дар Хило-қустин Араб дар аввалҳо аз аҳолии мутеъшудаи ғайримусулмон, баъдан аз мусулмонон ҳам меситониданд. Дар Империяи Усмонӣ дар охири асри 18 бо ҷиза омехта шуд (1/10 то 1/3 ҳиссаи ҳосил вобаста ба шароити маҳал);

5) **Хирочи муаззаф** – андози ҳатмие, ки андозааш барои майдони мушаххаси кишт, сарфи назар аз кишт шудан ё нашудани он, мукаррар карда мешуд. Ин андоз дар як сол ду маротиба – баҳорону тирамоҳ ба таври натуралий, баъзан бо пул, ситонида мешуд;

6) **Хирочи мукосама** (андозе, ки бо тариқи тақсим гирифта мешуд) – андози замин, ки аз ҳосили воқеан ғулошгашуда ба андозаи 1,5%-и ҳосил ситонида мешуд;

7) **Хирочи таноб** – хироч аз боғ, зироатҳои ползӣ, юнучка, пахта, тоқзор ва ҳоказо. Аз ҳар таноби кишти юнучка 2 танга, боғи мева –

12 танга, тоқзор – 18 танга ситонида мешуд. Пас аз омадани русҳо му-
таносибан 1 сӯму 20 тин, 2 сӯм ва 2 сӯму 40 тин меситониданд;

8) **Ушр** – андоз аз маҳсулоти кишоварзӣ (1/10 ҳиссаи ҳосили
ғалла);

9) **Ҳумс** – (аз ганҷҳои ёфтанида, музди қор, аз маъданҳо, аз молу
мулки бо роҳи қонунӣ бадастомада, аз ғанимати ҷанг, замини харидаи
қофир – андоз барои парвариши ятимону заифон, муолиҷаи беморон);

10) **Кафсан** – дарға – ба ғайри қонунӣ намоияндаи бек, ки ғалларо
муҳр мезаду пуррагии онро то пардохтани тамоми андозҳо назорат
менамуд;

11) **Пардохтҳои гумрукӣ** – боч – барои гузаронидани рамаҳо аз
пулу дигар мавзӯҳои муҳим ситонида мешуд, масалан, барои гузаш-
тан аз Пули Сангин (наздикии Норақ). Боч ба андозаи ду танга (30
тин) барои ҳар шутур, 1 танга барои асп, 0,5 танга барои ҳар ситонида
мешуд. Бочгирхона (гумрук) ба шахсони хусусӣ ба иҷора дода шуда,
онҳо маблағро ба девонбегихо месупориданд;

12) **Ҷизя** – (арабӣ) – андоз сарикасӣ, ки аз аҳолии ғайри-
мусулмони динҳои тавҳидӣ кишварҳои Шарқи мусулмонӣ ситонида
мешуд (андози сарикасӣ аз зиммиён). Метёри ҷизя аз хиндувон дар як
сол аз ҳар нафар 12 тангара ташкил мебуд. Вале баъзан ҳокимони Бу-
хоро ин анъанаро вайрон карда, аз ҳар нафар 48 тангаи меситониданд;

13) **Садақа** – андоз ба ғайри қонунӣ;

14) **Мол ва ҷиҳоз** – андоз ба ғайри қонунӣ ҳоким, ки 10%-и ҳосилро
ташкил мебуд, аммо дар амал то ба 30% расонида мешуд;

15) **Ҳасона** – андоз аз чарогоҳҳо;

16) **Андоз аз осибҳо** – аз ҳар осиб 20 то 100 танга дар як сол, аз
ҳар ҷувоз – арзиши як бағман биринҷ;

17) **Дуднулӣ** – шакли қадимтарини андоз аз молу мулк; андоз
воқеӣ. Маблағи андоз вобаста ба миқдори оташдону дудмонҳои ҳавлӣ
ҳисоб карда мешуд. Дар Осийи Миёна то ибтидои асри XX ситонида
мешуд;

18) **Мирдори хона** – андоз аз амволи ғайриманкул, ҳар кишлоқ
бояд 12 пора мағоз мебуд;

19) **Қарачилик** – андоз барои ҳифзи тартибот ва барои таъмини
маоши полиси шахрӣ;

20) **Арабпулӣ** – андоз аз арабҳо (зоҳиран, андоз аз шаҳрвандони
хориҷӣ);

21) **Мерганпулӣ** – андоз барои ҳукуки шикор;

22) **Аворизот** – андози ғайриқонунӣ ҳарбӣ;

23) **Андози сарихонагӣ** – андоз ба ивази иҷрои ухдадории ҳарбӣ;

24) **Никоҳона** – андоз барои иҷозати издивоҷ (аз 2 то 15 танга);

25) **Тарақа** – андоз барои тақсими мерос (аз 10 то 20 танга);

26) **Айлоқона** – андоз аз чарогоҳҳо (як сар чорво аз рама);

27) **Мадади лашкар** – андоз барои мулофия;

28) **Ҳашар ва бегории қалъа** – андоз барои сохтмони таъмири
қалъаҳо;

29) **Ҷигирпулӣ** – андоз аз чархи обкашӣ;

30) **Танобона** – андоз пулӣ аз боғу тоқзор;

31) **Меҳпулӣ** – андоз аз масолиҳи сохтмон;

32) **Обпулӣ** – андоз барои истифодаи об;

33) **Танобпулӣ** – андози кишоварзӣ аз ҳар таноби замин (як та-
ноб – 64x64 кадам);

34) **Подшопулӣ** – шоҳона – андози подшоҳӣ;

35) **Саруна** – хангоми ба деҳа омадани мир ё бек, қозӣ ва
депонбегӣ, ҳар ҳаҷагии деҳқонӣ ухдадор буд ба онҳо 2-3 танга ҳадя
қиллад. Азбаски онҳо ба ҳар як кишлоқ рафта наметавонистанд, мир
Абдулмуъмин барои ҳар ҳаҷагии деҳқонӣ 10-20 танга андози доимӣ
муқаррар намурад;

36) **Котибона** – андоз барои музди кори котибони миру ам-
лоқдор;

37) **Сафелбарӣ** – андози нахустин аз истеҳсолоти кишоварзӣ, ки
дар миёнаи тобистон (бо наҳд, ҷав ва гандум) ситонида мешуд;

38) **Қабулбарӣ** – андоз дуюм аз истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар
омори тирамоҳ (бо ҷуворимаққа, ҷавдор, шолӣ) ситонида мешуд;

39) **Ҷуфти гов** – андоз аз соҳибони ҷуфти барзагов. Як «ҷуфти
гов» баробари 48 – 50 таноб замин буда, воҳиди ченаки ин намууди ан-
доз ба шумор мерафт. Аз ҳар ҷуфти гов, баҳорон, дар оғози қорҳои
сахроӣ ду танга меситониданд;

40) **Амал** – пас аз ушр, ҳам бо чорво ва ҳам бо пул ситонида ме-
шуд. Аз ҳар ҳаҷагӣ ҳар сол як сар «ғусфанди амалӣ» меситониданд;

41) **Аминнона** – андози муваққатӣ, ки амири Бухоро Насруллоҳ
ба муносибати ҷанг бо Россия қарор намулда, андозааш 1,5%-и нархи
молу ашёро ташкил мебуд, даллолона – намууди маҳсули хироҷи
тиҷоратӣ, боч – хироҷ аз молҳои ба бозори маҳаллӣ овардашуда;

42) **Андози намак** – 1 кадоқ нуқра аз 40 чинӣ;

- 43) **Пардохтҳои мурӯсилоғӣ.** Баъдтар андози сарикасӣ (қонҷур) ба андозаи аз 1 то 11 динар аз аҳолии муқимӣ, қалан – андози замин, тамға – андози қосибӣ қорӣ карда шуданд;
- 44) Андоз аз мурдашӯён – тибқи одат мурдашӯён сару либос тухфа мегирифтанд, аммо уҳдадор буданд 10%-и маблағи бадастовар-дашонро ба давлат супоранд;
- 45) **Равғани зард** – андоз дар намули равғани зард;
- 46) **Ихроҷот** – андоз аз хароҷот;
- 47) **Тавочирот** – андози иборат аз пардохтҳои, ки аломати маҳсус надоштанд;
- 48) **Пешкаш** – андозе, ки ба феодал ва мансабдорони давлатӣ дар шақли тухфаву ҳадяҳо супорида мешуд;
- 49) **Муҳлатона** – андозе, ки барои будубоши барзиёди мансабдо-рони ба маҳалҳо омада аз шахсоне ситонида мешуд, ки дар таъхири андозгундорӣ айбдор буданд;
- 50) **Наврӯзӣ** – андоз-туҳфаи хатмӣ, ки ба мансабдор ё феодал дар рӯзи якуми соли нав – Наврӯз пешкаш карда мешуд;
- 51) **Бехпулӣ** – андоз аз тоқзорон;
- 52) **Қовунпулӣ** – андоз аз киштзорони обҷакорӣ;
- 53) **Бедапулӣ** – андоз аз киштзори юнучка;
- 54) **Қорбоғпулӣ** – андоз аз боғи мева;
- 55) **Аҷносупулӣ** – андоз аз обҷакорию сабзавоткорӣ;
- 56) **Ускунапулӣ** – андоз аз дарахтшинонию пайвандкунӣ;
- 57) **Санҷигпулӣ** – андоз аз дарахтони санҷиг;
- 58) **Сардарахтӣ** – андоз аз дарахтони мевадор;
- 59) **Баргпулӣ** – андоз аз пилапарварӣ;
- 60) **Қўшпулӣ** – андоз аз қўфти гов;
- 61) **Яксаранпулӣ** – андоз аз як гови қўфӣ;
- 62) **Ҳавлипулӣ** – андоз аз ҳавлӣ;
- 63) **Қуналға** – андоз ба фоидаи амалдорони ба маҳал омада;
- 64) **Ғузапулӣ** – андоз аз пахта;
- 65) **Ҳуқуқи девонӣ** – уҳдадориҳои андозии раият нисбат ба давлат;
- 66) **Фарсахпулӣ** – андози роҳ, барои гузаштан бо роҳҳои ҷамъиятӣ;
- 67) **Миробона** – хирочи ҷамъиятӣ ба фоидаи мудири обёрни маҳаллӣ – мироб;

- 68) **Миразори тиллокаш** – хироч аз бақашидани тиллос, ки тил-люкорон истихроҷ менамуданд;
- 69) **Кафсана** – хироч ба фоидаи андозситонон;
- 70) **Доруғалӣ** – хироч ба фоидаи доруға;
- 71) **Зобитона** – хироч ба фоидаи ҳокимон;
- 72) **Мухассилона** – хироч ба фоидаи қормандони молия;
- 73) **Мушрифона** – андоз ба фоидаи андозситонон;
- 74) **Мирҳизора** – андоз ба фоидаи ҳокимон;
- 75) **Бозёфтҳо ва мерос ба фоидаи давлат** – манбаи даромади давлат (барои истифодабарандагони зақот);
- 76) **Дастурхон** – туҳфаи амир ба ҳоким;
- 77) **Қўпрукона** – боҷи қўпрук;
- 78) **Тўқсона** – хирочи солона, ки ба Бухоро фиристода мешуд;
- 79) **Қўил** – хирочи ғавқуллодаи пулакии харбӣ, андози сарикасӣ;
- 80) **Қаваспӣ** – ҷамъовариҳои ҷав барои саисхонаҳои хон;
- 81) **Ҳуққул аворича** – хироч ба фоидаи мурағтибони дафтари хазина – аворича (китобҳои андоз, ки дар онҳо андозҳои аз ҳар объект ситонидашуда қайд мегардиданд);
- 82) **Янтоқпулӣ** – ҷамъовариҳои хору ҳаси шутур барои сўзишворӣ;
- 83) **Шарбатчинпулӣ** – пардохт ба фоидаи мудири шарбатхонаи дарбори амир;
- 84) **Қўнобегӣ** – пардохт ба фоидаи сарқўнонон, барои ҷарони-дани қорво;
- 85) **Қироқӣ** – пардохт барои равшаннамони кўчаҳо;
- 86) **Хатғона** – хироч барои хатғатўӣ;
- 87) **Тарозупулӣ** – хироч барои тарозу;
- 88) **Пойи қой** – пардохт барои қойи савдо дар бозор;
- 89) **Обқувозпулӣ** – пардохт барои истифодаи қувоз;
- 90) **Бақияпулӣ** – хирочи обёрӣ;
- 91) **Муҳрона** – хироч барои гузоштани муҳр, як навъ пардохти нотариалӣ;
- 92) **Моли ғаллот** – пардохти саризаминӣ, ки ба таъри нагурали ситонида мешуд;
- 93) **Меваи мирӣ** – ҷамъовариҳои мева барои бек;
- 94) **Роҳдорӣ** – боҷи роҳ, хироч барои нигоҳубину таъмири роҳҳо;
- 95) **Бўҳча** – хирочи якбора аз амалдорон (бек, қозӣ, амлоқдор, раисон) барои ҷаброни хароҷоти амир;
- 96) **Андози оҳанӣ** – ҷамъовариҳои маснуоти оҳанин;

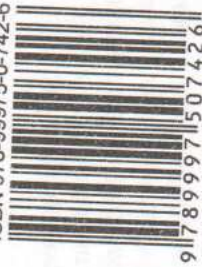
- 97) **Кемапулӣ** – боҷ барои шино кардан тавассути дарё бо қайқ;
- 98) **Ҳашар** – кори бегорӣ; касоне, ки дар он инштирок карда наметавонистанд, ба ҷои он пул меоданд;
- 99) **Улавиғирӣ** – хирочи нақлиётӣ, онҳое, ки имкони ҳамлу нақл надоштанд, пул меоданд;
- 100) **Ҳаққулло (ҳаққи ҳудо, ба маънои ҳақ ӯ ҳиссаи якум)** – пеш аз пардохтани андоз, ҳаққи оҳангар, сартарош ва ғ. аз ҳосили ғундошта аввалҳо «ҳаққуллох»-ро ҷудо мекарданд;
- 101) **Ҷўбулӣ** – барои хар дарахти буридашудаи боғ, ба андозаи аз ҳашт се ҳиссаи арзиши он ситонида мешуд. Мақсад аз он ҳифзи дарахтони мевадиханда буд;
- 102) **Аробанулӣ** – андоз аз соҳибони ароба;
- 103) **Сабзанулӣ** – 4 танга барои кабудизоркунӣ ӯ сабзаи ҳосили нав дар баҳорон;
- 104) **Ғалланулӣ** – пуле, ки ба амалдорону афсарони низомӣ дода мешуд;
- 105) **Нимхўрдбоғ** – 2 танга аз майдони киште, ки ба 8 пуд тухмин киштшаванда мувофиқ меомал;
- 106) **Арбобона** – андоз ба ғойдаи арбобон;
- 107) **Поиговона** – андоз аз поча ӯ суми чорво – 4 танга;
- 108) **Ноҳақона** – 12 танга ба ғойдаи амалдорони маъмурият;
- 109) **Қопчўра** – андоз аз кўчманчиён (1% аз рама);
- 110) **Тарғу** – андоз аз тичорат (30%-и арзиши мол);
- 111) **Яргу** – ҷаримаи пулӣ.

**ТАЪРИХИ ҲУҚУҚИ АНДОЗ
ДАР ТОҶИКИСТОН**
(нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XXI)

Воситаи таълимӣ

Би № 5815

ISBN 978-99975-0-742-6

Ба матбаа 01.07.2017 таҳвил гардид. Чопаш 25.07.2017
ба имзо расид. Когози офсет. Андозаи 60x84 1/16.
Ҷузъи чопии шартӣ 10,0. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 189. Нархаш шартномавӣ.

Муассисаи нашриявии «Ирфон»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17а
E-mail: irfon_companu@mail.ru

Дар матбааи ҚДММ «Эр-граф» ба таъб расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: r-graph@mail.ru

ISBN 978-99975-0-742-6

9 789997 507426

«ИРФОН»

